

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et specialbibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

AARBOG

FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1953

I Kommission hos Svegårds Boghandel

Sorø

AARBOG
FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

AARBOG
FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

XXXX

SLAGELSE

HANDELSTRYKKERIET

1953

REDAKTIONSUDVALGET:

Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev

◦

Kontorchef, cand. mag. *Gunnar Knudsen*
(Stednavneudvalget)

◦

Lektor, dr. phil. *Poul Helms*, Sorø

◦

Lektor *Poul Kierkegaard*, Herlufsholm

◦

(Henvendelser i redaktionssager sker til *J. Heltoft*)

INDHOLD AF XXXX BIND

	Side
Gunnar Knudsen	7
<i>Af skoleinspektør J. Heltoft.</i>	
Den ældste Indre Mission	9
<i>Af professor P. G. Lindhardt, Aarhus.</i>	
Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse 1651—1661 ...	64
<i>Af lektor, dr. phil. Hans H. Fussing, København.</i>	
Allindemagles udsettelse	80
<i>Af Johs. T. Christensen, Benløse.</i>	
Lidt præstehistorie	113
<i>Af overlærer Fritz Jacobsen, Slagelse.</i>	
Bog anmeldelser	125
Udflugten til Lund	128

BESTYRELSEN:

Amtmand *V. Topsøe*, Sorø, formand.
Architekt *Erlangsen*, Korsør.
Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev.
Overlærer *Fritz Jacobsen*, Slagelse, kasserer og sekretær.
Bankdirektør *Valdorf-Hansen*, Ringsted.
Rentier *Johns. T. Christensen*, Benløse.
Lektor, dr. phil. *P. Helms*, Sorø.

REPRÆSENTANTER:

Forstelærer *M. A. Ebbesen*, Stignæs.
Musikdirektør *Lauritz Hansen*, Ringsted.
Lærer *I. G. Hogsvig*, Bistrup.
Sognepræst *A. Lambert-Jensen*, Kvislemark.
Forstelærer *L. P. Larsen*, Høve.
Lærer *Nellemann Larsen*, Sdr. Bjerge.
Gdr., sognerådsformand *Sigfred Petersen*, Spjellerup.

GUNNAR KNUDSEN

* 23. marts 1886

† 15. september 1952

Gunnar Knudsen,

født 23. marts 1886 i Landsgrav ved Slagelse,
død 15. september 1952 i Charlottenlund.

Gunnar Knudsen boede i Charlottenlund og havde sit arbejde i København, men ophørte aldrig med at føle sig nøje knyttet til Sorø amt og dermed naturligt til dets historiske samfund. I 32 år (siden 1920) har han været medlem af styrelsen og dens redaktionsudvalg, og gennem alle disse år har årbøgerne jævnlig indeholdt afhandlinger fra hans hånd, afhandlinger, som i særlig grad har bidraget til at give Sorø amts årbøger anseelse udadtil. Hans sidste bidrag, Folke-minder fra Slagelseegnen, optegnet af hans fader, friskole-lærer og planteskoleejer Hans Knudsen, Landsgrav, findes i årbogen for i fjor. Hvor var han rørende i sin pietet over for faderens arbejde! Ikke et komma måtte ændres, ikke engang et æ til e i ortografien, selv om man måske syntes, at en så ringe ændring ikke kunne såre nogen.

„Det skal være, som min fader har skrevet det“, sagde han.

Gunnar Knudsen var en stilfærdig mand. Han trådte ikke ret tit frem for den store offentlighed og holdt ikke af at være førende eller meget talende i drøftelser. Og dog var han en stærk mand. Hans indlæg kom nemlig med den vægt, som viden og sagkundskab altid giver. Gunnar Knudsen er derfor

i virkeligheden uerstattelig i redaktionen af årbogen. Ofte har jeg måttet undre mig, når jeg stod overfor hans vældige viden samt hans evne til hurtigt og klart at formulere et uigendrive- ligt votum i en sag.

I Dansk biografisk Leksikon og Kraks blå bog kan man indhente oplysninger om Gunnar Knudsens arbejde i udvalg og styrelser, hans redaktions- og udgivervirksomhed, og man må forbavses over hans store arbejdskraft. Her skal blot nævnes hans redaktion af „Danske Studier“, „Fortid og Nutid“ samt Traps 4. udgave, hans udgivelse af to gammel- danske håndskrifter „Mariager Legende-håndskrift“ og „Sy- drak“ samt hans oversættelse af „Resens Atlas“.

Arbejdet med stednavne blev hans livsopgave, og i sted- navneudvalgets lokale i Universitetsbibliotekets bygning havde han sit daglige virke, forestod indsamlingerne til dets arkiv, ordnede det og ledede dets publikationer.

Anerkendelsen af den stille forsker standsede ikke ved Dan- marks grænser. Han var æresmedlem eller arbejdende med- lem af videnskabelige udvalg i Norge, Sverige, Holland og England og af den internationale komité for navneforskning. I ind- og udland var han kendt og respekteret af fagfæller, og hans videnskabelige indsats er af blivende betydning.

Kom man en dag ind til ham på hans kontor i stednavne- udvalgets arkiv, havde han dog altid tid til samtale, og man følte sig vel til mode, når man med denne stille, hyggelige, hjælpsomme og meget vidende mand drøftede ting af fælles interesse. — Man *måtte* — ikke blot respektere — men og- så holde af ham.

I Historisk Samfund vil vi da heller aldrig glemme ham, og vi vil ære hans minde.

J. Heltoft.

Den ældste Indre Mission.

Af *P. G. Lindhardt*.

Vi skal her beskæftige os med ikke blot det kup, der 13/9 1861 omdannede Indre Mission fra lægmandsbevægelse til kirkelig forening med fasthed og autoritet i styrelse og et intimt samarbejde med præsteembedet, men navnlig med forhistorien til dette kup, d. v. s. at vi må inddrage i undersøgelsen de 8 år (1853—61), hvor Indre Mission levede sin usikre tilværelse og i mange henseender var et prøvetryk af tidens brogede religiøse bevægelser. Den ældste Indre Mission er som et hus uden vægge; der er en stadig gennemtræk af søgende og splittende ånder af alle mulige observanser, de kommer, bliver en tid, fortrænges eller forsvinder, ikke een af de oprindelige ledere bliver ved at være med; folkekirke eller frimenighed, præsteembede eller lægmandsapostolat, skrift eller trosbekendelse vedbliver at være åbne problemer i disse år. Tilsyneladende var Indre Mission i 1850'ne alle muligheders sted — *dette* er historien om, hvordan en enkelt af mulighederne realiseredes og blev udgangspunkt for det foretagende, *vi* kender som Indre Mission.

Til orientering om den almindelige situation i landet blot dette: Folkefrihedens gyldne sol fra 1848 var allerede ved at

---

Holdt som foredrag på Liselund 7. og 8. august 1952.

gå bag skyerne, „ånden fra 48“, som jo er en ren myte, opstået i hovedstadens national-liberale kredse, var ved at vige for de hårde realiteter, som navnlig denne ydre politik stillede landet overfor. Med møje var „Slesvigs land genvundet“, men „den europæiske nødvendighed“ tvang politikerne ind på helstatstanken, og bønderne, der i Bondevenneselskabet af 1846 havde en spirende politisk organisation, var som altid realistiske: de opgav ejderpolitikken for at bevare de ved Junigrundloven vundne rettigheder, der igen var løftestang for den økonomiske politik, de ønskede ført; følgelig bøjede de sig for helstatspolitikken, der var dikteret bl. a. af det tyske marked (før England for alvor blev exportlandet), og vandt sammen med ministeriet Bluhme valget $26\frac{1}{2}$ 53, efter en valgkamp af hidtil ukendt ophidselse og med hele 40 % stemmeafgivning. Resultatet var, at regeringen rekonstrueredes, Ørsted kom til magten, kursen drejede nogle streger til højre, og demokratiet kom i fare, fordi man nu søgte gennemført en helstatsforfatning, som indskrænkede Junigrundloven til kongerigets særanliggende. Under disse forhold blev naturligvis rigsdagen ivrig efter at hævde sig overfor rigsrådet, det viste sig ikke mindst kirkepolitisk. Men det i sandhed demokratiske initiativ, de sjællandske lægmænd tog med oprettelsen af deres indre missionsforening, foldede sig altså ud under auspicer, der ikke var altfor lyse, og som da også konsekvent endte i den beskårne grundlov af 1866.

Den europæiske situation var urolig, ganske vist var revolutionsånden og liberalismen overalt på retur efter de bevægede år 1848—49, men netop i efteråret 1853 brød Krimkrigen ud, og Danmarks stilling blev vanskelig, fordi vest-

magternes flåde — tiljuble bl. a. af Grundtvig — angreb de russiske østersøkyster gennem danske sunde; det lykkedes at holde landet klar af krigen, men stemningen var trykket, mens uvejret rasede.

Økonomisk var det derimod gode tider: England havde just åbnet for kornexporten, som indbragte Danmark et stigende overskud, men rigtig nok også en farlig rovdrift på de dyrkede arealer. Velstanden voxede støt indtil de hamburgske firmaers krak 1857, og det blev endda kun en forbigående episode. De, som kunne producere, gårdmændene, kom til penge — og begyndte at se hen til højskolen som et middel til dygtiggørelse. 8/9 53 fik Grundtvig på sin 70-årsdag det store legat, som grundede hans særlige højskole, Marielyst, og Kold var netop begyndt at folde sig ud på Fyen. Men de fattige, som skulle købe til højere priser, kom til at sidde vanskeligere i det, og flugten fra en proletartilværelse på landet til en tilsvarende i byen tog til. „Pauperismen“ var ved at blive de større byers problem.

I sommeren 1853 hærgedes især København, men også andre byer, frygteligt af koleraen; den var en social katastrofe og en social skandale af rang, og tilmed var aviserne fulde af historier om præster, som på oprørende måde unddrog sig deres pligter i den kritiske tid. I den mynsterske retnings blad (og i Mynsters private breve) måtte Grundtvig høre ilde for, at han hele den sommer, hvor døden bortrev lemmer i Vartov hospital i mængdevis, opholdt sig på sin kones gods, Rønnebæksholm, og som sit bidrag til afværgelsen af faren optrykte en 20 år gammel prædiken om de ti spedalske! Det blev til en hel forpostfægtning mellem de kirkelige retninger, og i den religiøse radikalismes blade blev Grundt-

vig længe nævnt som en af dem, der heller ikke i henseende til sjælesorg havde været til at stole på. Koleraen stillede gejstligheden i et uheldigt lys, og at præster som Blædel og Hammerich gjorde et stort arbejde i de kritiske måneder blev ikke regnet standen til gode siden hen. Præsteskabets anseelse var afgjort i dalen; Kierkegaards angreb, som på dette tidspunkt allerede var fuldt opstillet og for de skarptseende var begyndt at lyne med kornmodsglans i Indøvelse i Christendom, fik en god og velberedt muldjord at falde i — som himmelbyg!

Kirkepolitisk lå det hele uklart; den synode, som skulle ordne kirkens forhold, var aldrig blevet indkaldt, fordi rigsdagen ikke ville godkende den, men frygtede sin magt indskrænket derigennem; i efteråret 1853 nedsattes en kommission for at klare begreberne. Det lykkedes ikke, men det satte sindene i bevægelse, og da det grundtvigske parti førte an i debatten, blev det ihvertfald slået fast, at folkekirken ikke var nogen sand kristen kirke, men en borgerlig indretning. Men her skiltes vandene: for i virkeligheden var der fra tiden før folkefriheden overleveret 2 vækkelsesstrømme: een, som udgik fra Grundtvig og væsentlig berørte en del af præsterne, og een, som udgik fra husmanden Kristen Madsen, og som prægede lægfolket på Fyen og Vest- og Syd-sjælland. Et vist samarbejde var nået allerede i 1830'ne, men når konsekvenserne af Grundloven og den „borgerlige indretning“ skulle drages, måtte det falde præsterne let at holde på folkekirken, dog med fornøden sognebånds- og præstefrihed, og selvom disse krav ikke førtes igennem, så alligevel at holde sig til folkekirken som garant for den gejstlige økonomi, hvorfor alle de store — og de var virkelig mange

og stærke — ord om udtrædelse blev til rene bravader, mens lægfolket, i samme nu man lærte at se på folkekirken som en blot borgerlig indretning, måtte blive tilbøjelig til at bryde med den og anse de præster, som ikke gjorde det, for lejesvende og levebrødspræster. Halvtredsernes indre historie er nøje knyttet til denne kløft mellem præster og lægfolk.

Den teologiske situation var rolig indtil hen i 1853; krigen og forfatningsproblemerne lagde beslag på opmærksomheden, men just i 1853 genoptog Grundtvig i en artikel om sine kirkelige grundsætninger den gamle strid om bibel contra trosbekendelse, med det resultat, at gamle modstandere som Zeuthen og Rudelbach fo'r ud imod ham, og i de følgende år rasede symbolstriden som bedst. Skrifteologerne fordybede sig i symbolernes historie, og grundtvigianerne hævdede efterhånden den apostolske trosbekendelse som eneste symbol, med det resultat at kvikke lægfolk begyndte at angribe dem på præcis samme måde og med samme argumenter, som da Grundtvig 1825 angreb rationalisterne for at svigte kirkens bekendelse. Symbolstriden gav genlyd i alle vakte kredse og satte sindene i heftigste oprør.

Religionsfriheden åbnede for al slags religiøs agitation. Først var *mormonerne* i vælten; de var almindeligt afskyet, og det er i virkeligheden forbausende, at det aldrig lykkedes at gennemføre det næsten enstemmigt fremsatte og etisk begrundede krav om forbud imod dem; mange rejste til Utah, fulgt ombord af forhånelser, men fremgangen var ubestridelig: i vinteren 1852—53 var tilgangen 431, hvoraf halvdelen faldt på København, de fleste af resten på Vendsyssel eller Bornholm. Præsterne begyndte at organisere gudelige forsamlinger (som de blot få år før ivrigt havde bekæm-

pet) imod dem. Efterhånden kom også *baptisterne* med; de havde været her siden 1839, men fik nu deres chance; de var biblicister og bekæmpede barnedåben; og overalt, hvor de vakte tog det skrifteologiske stade, var baptismens mulighed snublende nær.

1850 vakte den grundtvigsk-sindede assessor Spandet kolossal opsigt og enorm modstand fra præsteskabets side ved et forslag om uindskrænket trosfrihed; det faldt i rigsdagen og blev kun til en lille lov om borgerligt ægteskab for ikke-folkekirkemedlemmer, men nu var sekterne i mange distrikter ved at realisere trosfriheden, og også på Sjælland begyndte man at mærke dem.

Da dukkede *lægmandsindremissionen* op og begyndte sin siksakkurs mellem kirken, grundtvigianerne og sekterne; dens elementer var mange, ikke så underligt, at dens historie blev højst broget. Den grundtvigske pastor Hammerich ved Trinitatis — siden professor i kirkehistorie — stiftede 1851 en luthersk forening for folkeoplysning; her skulle præster og lægmænd mødes og tale ud med hinanden og således sætte bom for sekterismens hærgen; dens folkeforførelse havde sin rod i vankundighed; derfor måtte man sætte ind med oplysning og samtale. De fleste af de præster, som støttede foreningen, var grundtvigske, bl. a. Lindberg og P. C. Kierkegaard. Men præsterne var for docerende; de stod på, at lægfolk — som Lindberg særdeles høvent sagde — ikke kunne forstå bibelen, fordi de ikke kunne græsk; men lægfolket var ikke mere tilsinds blot at være tilhørere; de gik præsterne på klingen, og de fleste af dem fortrak, fordi de nok ville docere, men ikke diskutere; Hammerich holdt ud, indtil Kierkegaards angreb rejste bølgerne til sådanne højder, at han gav

op. Foreningen sejlede så sin egen vilde sø, dens lægfolk splittedes i alle mulige sekteriske retninger, og nogle år var den en ren jakobinerklub af kirkelig radikalisme. Men i de første år, da den endnu var i solid gænge, kom der to sjællandske landsbyhåndværkere med; slagteren *Jørgen Pedersen* og smed *Jens Larsen* fra Kirke-Værløse. De kom til at arbejde sammen i Indre Mission; den første forsvandt efter 1855 i den grunnetske frikirke og blev en af dens præster, men Jens Larsen er hovedpersonen i det stykke kirkehistorie, vi her beskæftgier os med. Han var allerede ved at komme igang med at missionere. At man her står overfor en personlig trang — et „indre kald“ — kan der ikke være tvivl om, og at han trods mange vanskeligheder i vinteren 1852—53 dog kom ud på missionsrejse, måtte naturligvis for ham blive Guds bekræftelse på kaldet. Formentlig ved nytårstid 1853 kom han i forbindelse med to mænd på Ringsted-egnen: gårdmand *Peder Pedersen* og væver *Peder Sørensen*; kontakten var oprettet via enkelte vakte fra Hornsherred, hvorhen han kaldtes, fordi man der skønnede, at befolkningen var på det trin — sikkert såre almindeligt i 1853 — hvor den åndeligt ville åbne sig for dem, der kom først, enten det blev mormoner, baptister eller, som Jens Larsens kontaktmand håbede: „kirketroende“. Gæringen blandt bønderne på det afløste sjællandske fæstegods åbnede vejen for mange slags individualistisk personlighedsreligiøsitet. ⁵/₂ 53 holdt Jens Larsen sin første forsamling i det nordlige Hornsherred (Dalby).

Kort forinden var der sket noget andet i København. Foreningen for luthersk Folkeoplysning overvejede indre missions-sagen, men kunne ikke komme til enighed. Hammerich

var bestemt imod og betvivlede Jens Larsens kald til at prædike, andre ville støtte ham, men på de fleste af de ældre i kredsen virkede hans raske initiativ foruroligende og frastødende. Han vedblev dog at have en vis kreds i København bag sig og holdt ofte forsamling der. På DMS.s helligtrekongersmøde 1853 henledte en snedker opmærksomheden på de mange åndeligt vankundige landsmænd, som var oplagte arbejdsmarker for sekterne; han underkendte ikke præsterne, men mente, at de med deres økonomiske sikkerhed stod svagt overfor sekterne, mens lægfolk bedre kunne vinde ind. Formanden for DMS — den grundtvigske præst, J. F. Fenger — ville dog ikke gå ind på at oprette et indre missions selskab; et sådant var jo selve kirken (et typisk synspunkt for datidens grundtvigske præster); lægfolks vidnesbyrd var storartet, men de måtte virke i hver sin kreds og uden løn; dertil sluttede forsamlingen sig: fik man først lønnede lægfolk, var man jo lige vidt overfor sekterne.

Sagen var altså faldet, men gennem DMS.s blad blev den kendt landet over, og på helligtrekongersmødet 1854 tog J. C. Lindberg den op igen og foreslog en lovændring, som tillod selskabet at drive en indre mission ved siden af den ydre. Formanden fandt denne gang, at det var „ukirkeligt“, om lægmænd nedlagde deres arbejde og drog omkring (også et typisk synspunkt for de gammel-grundtvigske præster), og ville man endelig støtte sådan et foretagende, var der jo allerede stiftet et indre missions selskab.

Jens Larsens rejser led i foråret 1853 afbræk på grund af en søns død (han passede værkstedet), men hans forbindelse med de midtsjællandske vakte holdt, og ¹⁷/₉ 53 skulle de mødes til nærmere forhandling og rådslagning hos boels-

mand Peder Klausen i Ordrup, midt i en egn, der var præget både af baptistisk og af „kirketroende“ vækkelse. Jens Larsen blev forsinket af sygdom, og da han kom, var han af en lille privat kreds valgt til missionær. Præster var der ingen af; nogle var indbudt, og ialtfald havde man bestemt håbet at se Blædel, som opholdt sig på egnen (men „se, om han kom“), andre undskyldte sig med, at det var lørdag! Kredsen var iøvrigt broget nok: Værten *Peder Klausen* var en mand med udsyn; han var fæstebonde og bondeven, tilhænger af Grundtvig, kirkeligt og politisk. Initiativtageren, *Peder Pedersen*, var gårdmand i Nyrup; han tilhørte den gudelige vækkelse i pietistisk skikkelse, og hans store problem var de „urene“ nadverborde, hvor selv troende præster måtte kaste det hellige for hundene; derfor havde han også fået tilladelse til at modtage sakramentet sammen med nogle få hjemme i sit hjem, en ikke helt ualmindelig praxis i disse år, men jo afhængig af sognepræstens velvilje. — At P. Pedersen siden brød med folkekirken gav næsten sig selv. Der var gartneren fra Kirke-Værløse, *Niels Johansen*, søn af den berømte Johan Nielsen fra den fyenske vækkelse, selv i sine unge dage dømt og straffet for skrivelser mod statskirken, nu stærkt grebet af Grundtvig (derfor ville han også strax udvide missionen til hele Norden, både hos haugianere og läsare var der jordbund, men kirkelyset var klarest tændt i Danmark). Siden, efter en kort periode som medlem af Vartovmenigheden, vendte han sig under Kierkegaards indflydelse mod al statslig eller frivillig organiseret kristendom og ville kun være „hin enkelte“, i hvis enstrengede tanker Kierkegaards forfatterskab var den dybe sammenhæng. Der var også den blinde *Jens Dyrholm*, som efter en fortid i

den langelandske vækkelse og baptismen var vendt om — bl. a. fordi han på Sydvestsjælland fandt en grundtvigsk præst, F. E. Boisen, som ville holde separat nadver med de troende; Dyrholm var og vedblev at være grundtvigianer og fjernedes i Becks tid fra Indre Mission som sådan. Så var der den gamle fynbo *Lars Pedersen Møller* i Skørpinge, prøvet i forfølgelsestidens kampe og med bittert hjerte mod præsterne, som havde forfulgt Guds menighed. Han sluttede sig til vækkelsen på Næstved-Skælskør-egnen, men blev på sine gamle dage radikal, brød under Kierkegaards indflydelse med dåben og ekskluderedes af Indre Mission, endnu før den blev kirkelig. Væver *Peder Sørensen* stammede fra den gammel-pietistiske vækkelse; hans ophold i Indre Mission varede kun kort; efter en omtumlet tilværelse brød han med folkekirken, lod sig omdøbe og endte i Amerika. Han har efterladt sig ca. 30 småskrifter, digte og opbyggelige betragtninger; de begynder med nogle særdeles lystige drikkeviser, men tonen blev hurtigt alvorlig, og i sine sidste skrifter advarer han landsmænd om dommedags nærhed. Endelig var der *Jens Larsen*, en mand af rent grundtvigsk tro, som, så længe han virkede i Indre Mission, fremholdt trosbekendelsen, dåben og nadveren som grundpillerne, selve det skabende livsord, mens han i skriften så et sekundært ord, skrevet til belæring, formaning og oplysning. Det skrevne ord gør vis til salighed, det levende ord gør salig — det var hans tro i 1854, og den bekendte han ofte og uforandret. Han var en varmhjertet mand, en begavet taler og en ikke ringe skribent, livfuld og bevægelig, ubetænksom og umistænksom, let til at løbe sig staver i livet, en af de rene af hjertet.

Disse lægmænd, selvstændige og betydelige personligheder, enedes om at vælge Peder Pedersen til formand og Jens Larsen til missionær. Videre bestyrelse var der egentlig ikke. Foreløbig tog de kun sigte på Sjælland, og alt, hvad de kunne skrabe sammen, skulle gå til at holde Jens Larsen igang. 1/11 begyndte han at rejse som missionær, og fra 1/1 54 udsendte han Den Indre Missions Tidende, et „religiøst Maanedblad“; redaktør var Peder Sørensen.

I bladet fik man ren besked: Foreningen var grundlagt på „den hellige almindelige kirkes dåbspagt og trosbekendelse“ — denne formulering viser tilbage til Vartov — med det „formål at vække liv hos dem, der sover i synden“ — det er udtryk for den pietistiske aktivisme, som den gudelige vækkelse og den ældre grundtvigianisme var fælles om. Man vil „modarbejde partiets opkomst og om muligt føre de forvildede tilbage til faderhuset“ — altså bekæmpe mormoner og baptister. Og dette mål skulle nås ved at udsende brødre, som på kirkens grund og med godt lov i menigheden, men uden brud på kirkens embede, gik ud for at vidne. Også her viste tilliden til de „troende præster“ sig.

Jens Larsen var en mand af uhørt flid. Missionen kunne kun skaffe ham ca. 100 rdl. årlig, og for dem måtte han klare sig; han holdt op til 27-28 forsamlinger om måneden og var tilsyneladende utrættelig. Da han begyndte at rejse, gjorde han visse erfaringer: Når han kom rundt på Syd-sjælland, både mod øst og vest, hos de vakte gårdmænd, traf han ofte sognepræsten i forsamlingen; der var en gammel kontakt mellem de grundtvigske præster og gårdmandsklassen; når han derimod berejste Midt- og Nordsjælland, enten op i Frederiksborg amt eller ind mod Kalundborg, hører

man næsten aldrig, at der var præster med i forsamlingerne, og langt de fleste synes på de egne at være holdt hos husmænd og landsbyhåndværkere eller i det hele hos folk udenfor gårdmandsklassen (se nedenfor, p. 28 f.) Og desuden gjorde han den erfaring, at man spurgte, hvem der havde sendt ham, og hvilken autoritet der stod bag ham; ja, da han kom til Bornholm og for alvor fik at se, hvad mormonisme var, mødtes han ofte af mormonmissionærernes påstand, at *de* var retteligt ordineret i deres hjemland, og de fremlagde store forseglede dokumenter, som bevidnede deres forkynderkald; dette kunne han ikke opvise mage til, og det generede og hængte ham. Som god grundtvigianer var det Jens Larsen magtpåliggende at virke gennem sakramenternes forvaltning: „Jeg har nu således i 2½ år vandret om og forkyndt evangeliet på mange steder i landet og til velsignelse for mange, men på disse vandringer har jeg ofte følt, og mange har følt det med mig, at der var et savn, det nemlig, at jeg vel kunne forkynde livets ord, men savnede fuldmagten til at meddele betingelserne for det åndelige liv ved sakramenternes forvaltning, og følt blev savnet ret levende, når jeg traf syge og svage blandt fattigfolk, som, når deres hjerte var bevæget ved ordets høreelse, ikke kunne blive styrkede ved delagtiggørelse i den hellige nadver“, skriver han i sin ansøgning, 1/2 56. Og indenfor de vaktens egen kreds, hvor der — som fortalt — var tendenser i retning af „rene“ nadverborde, mødte han gang på gang ønsket om, at missionæren kunne holde altergang med de troende. Disse erfaringer modnede hans selvbevidsthed i to retninger. For det første kan der ikke være tvivl om, at hans rejser medførte store resultater; overalt fulgte vækkelsen i hans spor, og

mange kunne siden bevidne at være vakt ved hans prædiken, det gav styrke i sindet at vide det; Jens Larsen havde som så mange andre i de lejre — ikke mindst da Vilh. Beck — det valgsprog: Af Guds nåde er jeg det, jeg er, og hans nåde imod mig har (tør jeg nok sige) ikke været forgæves! For det andet bragte det ham til alvorligt at overveje den idé, som Peter Rørdam i Mern letsindigt havde sat i ham: at han burde søge ordination. Derom kom debatten indenfor Indre Mission til at dreje sig i de første 2½ år — det tidsrum, man kunne kalde det grundtvigske.

Ja, grundtvigsk var det, og med fuld ret siger Beck i 1899: „Men den gang var jo i virkeligheden det grundtvigske arbejde for Guds rige en indre mission, ikke meget forskellig fra det, som nu er den indre mission“. De præster, der støttede sagen, var alle grundtvigsk påvirkede, missionærens trosbekendelse var afgjort grundtvigsk, de tre første navngivne bidragsydere var J. C. Lindberg, C. J. Brandt og den fra Vartovmenigheden kendte handskemager Larsen, Dansk Kirketidende bragte flittigt beretninger om Jens Larsens rejser, og ordinationstanken udgik helt og holdent fra grundtvigianere; det er et vidnesbyrd om vækkelsens principielle kirkelighed før Kierkegaards optræden, at man holdt så strengt på ordinationen; og kunne den ikke fås i Danmark, hvad flere forudseende mente, ville man gå til den episkopale kirke i Skotland. Tanken var ikke så forrykt, som den lyder for os. Da Martensen ved pinsetid 1854 blev bispeviet, bad et par ansete grundtvigske præster ham lade sig ordinere med svensk medvirken for at indføre den apostolske succession, og endnu havde Grundtvig ikke udsendt sin tordentale mod den anglikanske kirke.

Men indenfor bevægelsen var der *ikke* enighed; dels var der dem, der ville have Jens Larsen ordineret udelukkende for at få en troende præst til at holde nadver i hjemmene, dels dem, der slet ikke ønskede ordination. De vægtigste indlæg kom i så henseende fra Peder Sørensen og pastor C. F. Rønne i Høve, en veltjent mand i den sydvestsjællandske vækkelse, søn af DMS.s stifter.

Peder Sørensen mente nok, at præsterne måtte have hjælp for at klare nutidens krav, men det skulle netop være lægmandshjælp; man kunne meget godt prædike uden at have et ydre kald. Efter det første halvårsmøde i marts 1854, hvor man drøftede sagen nærmere, og flere grundtvigske præster gik ind for den, tog redaktøren for alvor bladet fra munden: Jens Larsen skulle styrke sine brødre, men ikke som præst; den fremgang, missionen havde haft, vidnede tydeligt om, at velsignelsen var knyttet til lægmandsarbejdet; også bladet gik godt, skønt det måtte skrives af „os i skribentfaget så fremmede og uøvede simple arbejdsfolk“; indlod man sig på at ordinere lægfolk, ville foretagendet opløses; vist var der mange steder trang til nadver i hjemmene ved en troende præst, men „det er aldrig så vanskeligt for et menneske at bekomme den hellige nadver som at blive forberedt på at nyde den værdigt“. Redaktørens indlæg fremkaldte et op-hidset svar fra formanden, hvis eneste interesse i denne sag var, at de troende kunne holde altergang uden at være sammen med „Kristi korsets fjender“; Peder Sørensen havde ikke udtrykt bestyrelsens mening: tværtimod, der var — påstod han — stort flertal blandt de troende for denne sag, ikke af forfængelighed, men for at give sjælene frelsesmulighed i det „forblandede kirkesamfund“. Math. 18,15 ff. er

det altid tilbagevendende „skriftbevis“ i hans og mange andres argumentation. Jens Larsen havde nu rådført sig med Grundtvig, Lindberg og Martensen (der endnu nød et vist ry i vakte kredse), og ansøgningen var sendt til underskrift blandt trosfæller landet over. På dette tidspunkt (sommeren 1855) erklærede Rønne, at Jens Larsens ordination burde udsættes, til den store adskillelse mellem stat og kirke kom; i missionsagen ville den ikke være til mindste nytte, nogen fast menighed kunne dog ikke dannes om Jens Larsen, og tilfældige menigheder ville kun blive til fortræd. Redaktøren havde altså fundet en præstelig meningsfælle, og de fleste af de indlæg, han nu optog i Missionstidende, gik i samme retning; for at redde sit hårdt angrebne ry for upartiskhed påstod han, at der var endnu flere indlæg, som han ikke optog. Men — skønt den kierkegaardske krise nu var på det højeste — virkede modstanden ikke svalende på ordinationspartiet. Jens Larsen gik skarpt og patetisk ind for sagen — „min gerning i Jesu navn er ikke meget mindre betydningsfuld, end den var i kirkens første begyndelse“, hævdede han og stillede sig dermed på linie med „Det ny Testamentes kristendom“, samtidig med at han dækkede sit eget krav om ordination med et flot lanceret „kierkegaardsk“ angreb på præsterne: er der i grunden noget som helst andet end embedslønnen, der holder dem tilbage i folkekirken? Det var hans første direkte sammenstød med Rønne og præsterne — det skulle ikke blive det sidste. Jens Dyrholm støttede ham livligt og angreb Peder Sørensen som en, der forvirrede Guds folk ved ubetimelige skriverier. Peder Sørensen jamrede med god grund over en redaktørs bedste kår.

Dermed var vi nået til den første krise i Indre Missions

historic: det grundtvigske ordinationsparti havde sat sagen på den yderste spids. Men også andre ting fremskyndede krisens udløsning. Ved siden af den grundtvigske indflydelse i rent kirkelig gik der en anden i mere kirkepolitisk retning.

Da Grundtvig 1853 igen for alvor rejste kampen for sognebåndsløsning og gang på gang truede med udtrædelse, gav det genlyd ialtfald på Sjælland, hvor der i Sorø amt stiftedes en Forening for frihed i folkekirken, ledet af bager Knudsen fra Taarnborg. Han var godt gammel-grundtvigsk: „Vi kan ikke i kirkelig forstand slutte os sammen med dem, som bo i sogn med os, men kun med dem, vi dele tro med“, hed det, og med drabelige citater af Blædel og Birkedal beviste han, at kirketugten måtte genoplives, så at der virkelig kunne blive sat hegn ved nadveren, og gennem alenlange uddrag af Grundtvig, hvem han blindt beundrede som Herrens biskop i den nordiske kirke og som den, der havde blottet „folkekirkens afskyeligheder“, viste han, at kirkelig frihed var det uomgængelige alternativ til udtrædelse af folkekirken; men efterhånden som bagerens skrivelser flød over alle bredder, blev redaktøren betænkelig: dette kirkepolitiske væsen hørte ikke til Indre Missions opgaver; han var privat ganske enig med Knudsen, men ville ikke mere optage hans artikler i bladet, for gjorde man det til organ for polemik, mistede det sin rent opbyggelige linie. Han formodede, at vennerne var enige i det synspunkt, men der tog han fejl. Fra det kirkeligt og politisk altid radikale Holbæk amt fik han svar, at hvad Grundtvig og andre mente om „vore forviklede kirkeforhold“, ventede man at blive orienteret om i bladet; for nu var lægfolket selvstændigt. Skulle man fraskrive sig ret til at have en mening om kirke-

politik, så „må vi jo på pavelig manér erkende gejstligheden for at være kirken og os at være gejstlighedens trælle“. Peder Sørensen greb sig fortvivlet i håret og erkendte, at det var vanskeligere at redigere end at „væve bomuldstøj“, men det lykkedes dog at holde kursen nogenlunde og standse de kirkepolitiske skriverier.

Knudsen grundlagde et eget blad, „Vore Ordførere“, hvor han, som Niels Johansen humoristisk bemærker, „aftrykker vore gejstliges tidligere kraftytringer for at se, om de nu, da vi har religionsfrihed, vil stå ved deres ord“.

Men hvorom alting er: den kirkepolitiske bølgegang, som øgedes ved debatten om kirkekommissionen, havde bragt uro ind over den lille missionsforening. Og dertil kom så forholdene på Fyen. 1854 deltes vandene i den østfyenske vækkelse afgørende mellem den grundtvigske fløj, der nu sluttede op om Birkedal i Ryslinge og Brandt i Ollerup for siden at samles om de 4 store østfyenske valgmenigheder, og den pietistiske, som efter en skarp debat mellem den sjællandske gæst Lars Pedersen Møller og den grundtvigske pastor Viborg (Birkedals ven og medkæmper) i efteråret 1854 bestemte sig til at slutte sig til den sjællandske mission; i december samme år valgte man husmand Mads Rasmussen til formand, men en missionær kunne man ikke præstere; først på et møde i maj 1855 meldte gamle Johan Nielsen sig og blev antaget af missionsforeningen på Fyen, ligesom Jens Larsen på Sjælland. Jens Dyrholm var med og talte for ordination, men det interesserede ikke fyenboerne — hvoraf nogle skal være vakt ved Kierkegaards Indøvelse i Christendom — og de besluttede at sætte sagen i værk uden hensyn til præsternes forventede „misbifald“; partimodsætningerne

var altså allerede skarpe, og et samtidigt offentlig vidnesbyrd fra en af lederne lod ikke bestå tvivl om, at man var antigrundtvigsk: dåben gælder intet uden i forbindelse med omvendelsen, gudbilledligheden er „snak og præk“, det skrevne ord, lov og evangelium, er Guds eget ord, ikke ringere end det „såkaldte skabende og mundtlige ord“ (altså „livsordet“ i sakramenterne); dåb, nadver og trosbekendelse autoriseres af skriften, som også er garantien mod kætteri og sværmeri: hvad skulle det nytte at vise en baptist eller mormon hen til dåben — den forkaster han jo netop.

Fyenboerne havde taget stilling, så det forslog; på Sjælland var der ifølge Peder Sørensen en sådan gæring, at et udbrud kan ventes hvert øjeblik. Men først sejrede ordinationspartiet afgørende på halvårsmødet i november. Jens Larsens ansøgning om ordination må være godkendt her, og Peder Sørensens afsættelse besluttet; få dage efter meddelte Jens Larsen ham, at han ikke var „tjent med at lønne (ham) for et arbejde, der stred imod hans formål“. Dermed var den første krise kommet til udløsning, og en bortsprængning af de ikke-grundtvigske elementer blev følgen; dette kunne naturligvis ikke virke styrkende på forholdet til fyenboerne, og nogen virkelig kontakt var der da heller ikke tale om foreløbig. Peder Sørensen faldt på sin antigrundtvigske kurs: på sin modstand mod ordinationen, sin åbenlyse favorisering af den antigrundtvigske pietisme på Fyen og en tilsvarende udelukkelse af grundtvigske artikler i bladet. Dermed var den første epoke forbi.

Den næste periode 1856-58 falder i to afsnit; indtil foråret 1857 regerede Jens Larsen så temmelig enevældigt, han overtog selv bladets redaktion, dog med en teologisk med-

arbejder: P. Chr. Zahle, en ivrig bondevennerepræsentant i rigsdagen og siden præst. Linien blev holdt, for så vidt som man ikke ville optage polemiske artikler, og i den anledning meddelte Jens Larsen frimodigt, at pastor Rønne havde fået refuseret en artikel, der gik imod hans ordination; det var anden gang, de stødte sammen. Jens Larsens kurs var uforandret grundtvigsk; og $1/2$ 56 gik ansøgningen ind (gennem Københavns amt, åbenbart for at komme udenom biskoppen) med anbefalinger fra tre ansete grundtvigske præster (Hammerich, Hass og P. Rørdam) og med en mængde underskrifter, aldeles overvejende fra håndværker- og husmandsklassen. Listen indeholder — når mand og hustru regnes for to underskrifter — 588 navne; af disse er 99 hjemmehørende i byer (19 i Rønne og 80 i København), resten (83,2 %) stammer fra rene landdistrikter på Sjælland og Bornholm; købstæderne synes Jens Larsen ellers, trods enkelte forsamlinger, ikke at have haft kontakt med. Bortset fra Bornholm falder de sjællandske underskrifter i 3 ret skarpt afgrænsede områder: 1) det egentlige Nordsjælland, hvor Jens Larsen hørte hjemme, 2) Nordvestsjælland, som han på den tid, da underskrifterne samledes, netop var begyndt ivrigt at berejse, og 3) Sydøstsjælland, som dog er noget mindre fremtrædende. Ejendommeligt nok er der meget få underskrifter fra det vakte Sydvestsjælland; det skyldes antagelig, at her virkede de præster, som var imod hans ordination, og til dem sluttede bønderne, det vil her sige gårdmændene, sig. Også fra den egn mellem Ringsted og Holbæk, hvor missionsforeningen var stiftet, er der påfaldende få underskrifter; muligvis kan det skyldes, at her øvede Jens Larsens skarpeste modstander, Peder Sørensen,

sin indflydelse. Men hvad der yderligere gør denne liste så værdifuld som kilde til den ældste Indre Missions historie og udbredelse i de første år, er den tydelige *sociale* delingslinie, som den afspejler. Af den egentlige landbefolkning tilhører kun 7,8 % gårdmandsklassen, resten husmands-, håndværker- og tjenestefolkklassen. Og i de to byer er det så afgjort håndværkerklassen og småkårsfolk, der er repræsenteret. De vakte gårdmænd på Syd- og Sydvestsjælland mangler så godt som ganske. Da Jens Larsen i sin forkyndelse og sit kirkesyn, så vel som i sit ordinationsønske var god grundtvigianer, kan årsagen til de vakte gårdmænds meget ringe repræsentation ikke godt ligge på det kirkeligt-teologiske område; den er at finde i det sociale. Det er husmands- og håndværkerklassen, der slutter op om landsbyhåndværkeren Jens Larsen. Men selve dette sociale skel blev til et kirkeligt, efterhånden som tiden gik, og ved den tid, da Indre Mission i 1861 blev en kirkelig forening, var det stort set gennemført, også kirkeligt. Noget anderledes ligger tallene, når man gennemgår stederne for afholdelsen af Jens Larsens forsamlinger (hvorom der findes summariske oplysninger i Missionstidende).

I det egentlige Nordsjælland holdtes 12 % hos gårdmænd, 8 % i skoler, 50 % hos småkårsfolk; for restens vedkommende er værtens stilling ikke opgivet, hvilket sikkert bør tolkes som, at han ialtfald ikke tilhører gårdmandsklassen. Kun 6 præster nævnes som deltagere fra dette område. I Syd- og Vestsjælland holdes derimod 46 % af forsamlingerne hos gårdmænd, 14 % i skoler, 22 % hos småkårsfolk, resten er ikke angivet. Fra dette distrikt nævnes det hyppigt, at præsten er deltager i forsamlingerne, hvilket viser

noget om den siden 1830'ne oprettede kontakt mellem præster og gårdmandsklasse på den egn. Fra Nordvestsjælland oplyses, at 33 % af forsamlingerne holdtes hos gårdmænd, 11 % i skoler, 26 % hos småkårsfolk, ved de resterende 30 % er erhverv ikke angivet. Om præsters deltagelse høres intet fra denne egn. Efter gårdmændenes relativt store gæstfrihed overfor forsamlingerne burde de have været langt rigeligere repræsenteret på listen over dem, der ønskede Jens Larsen til præst. Misforholdet kan naturligvis hænge sammen med det rent praktiske, at det var svært at få egnede forsamlingslokaler, og at gårdmændene havde bedst plads. Det *kan* også skyldes, at frimenighedsdannelsen på Sydvestsjælland allerede var igang, som en virkning af såvel Kierkegaard som sekterismen; Lars Pedersen Møller (se p. 18) var jo allerede trådt ud, og i sådanne kredse regnedes ordination ved kirkens bisper ikke for noget; det problem klarede de på egen hånd (jfr. L. P. Møller: „Valg og ordination hører ene og alene menigheden til og ikke nogen særskilt stand, langt mindre at den fra apostlenes dage skulle nedarves eller forplantes over og igennem en vantro lærestand, at de ved bønnen kunne forhjælpe andre til den Helligånd, som selv ej har en eneste fjer af denne due“ (senere blev hans ord betydelig skarper). Men først og fremmest bør man dog vist tilskrive det gamle og af Kierkegaard-krisen og sektbevægelsen *endnu* stort set urokkede tillidsforhold mellem præster og gårdmænd på Syd- og Vestsjælland, at gårdmændene netop der nok var gæstfrie mod hans forsamlinger, men aldeles ikke følte trang til at inklade sig med en landsbyhåndværker som præst. Det var just fra de egne, at en gruppe erklærede at ville afbryde forbindelsen med Indre Mission, hvis Jens Larsen ordineredes.

22/3 56 blev Jens Larsens ansøgning afslået med den kendte formular: det ansøgte kan ikke bevilges. Bag dette stod Martensen, som bestemt advarede mod at skabe to slags præster: en med teologisk dannelse, som kunne få fast embede, og en, som var henvist til en omflakkende tilværelse som „indenrigsmissionær“; kendskab til de hellige skrifers grundprog måtte anses for nødvendigt, og indvendingen, at lægmænd i apostolsk tid kaldtes til præstegerning, besvaredes med, at de jo havde bibelsprogene som modersmål! Med henvisningen til reformationstidens sværmere måtte Martensen derfor mene, at man ikke i så urolige tider kunne forvente den rette vejledning af lægfolk, men kun øget uro.

Der var da intet andet at gøre end at fortsætte som hidtil, men tiden var blevet en anden, og det skyldtes fremfor alt Kierkegaards optræden fra dec. 1854 til efteråret 1855. Han førte ikke sit angreb som et forslag til kirkelig reform, det var ikke engang et råb om udtrædelse af folkekirken. For ham var det ene afgørende at slå fast, at den uopgivelige fordring var samtidigheden med den fornødrede Kristus, sådan som han havde indprentet det i *Indøvelse i Christendom* 1850, og som han i avispolemik mod Rudelbach havde udfoldet det i 1851. Den fordring blev aldeles overset af den danske folkekirke og dens ledere, og derfor måtte der slås til uden skånsel, men tanken på derigennem at hidføre forbedringer eller udtrædelser lå Kierkegaard overordentlig fjernt; hans kamp lå på et helt andet plan. Men sådan blev det naturligvis ikke opfattet. Den officielle kirkes reaktion kan vi her lade ligge, den blev en desto ivrigere klamren sig til det bestående, også kirkepolitisk; men på den syntese af de omtalte vækkelsesstrømme, præstebevægelsen og læg-

mandsbevægelsen, som i de nærmest foregående år havde fundet eller var ved at finde hinanden, virkede Kierkegaard højst splittende og drev i første omgang lægfolket bort fra præsteskabet. Der gik meget i stykker i disse år, og de vanskeligt stillede lægfolk søgte på mange måder, naive og rørende, at finde en eller anden form, hvorunder Det ny testaments kristendom dog lod sig realisere; bunker af fri-menighedsdannelse opstod og forsvandt; de mærkeligste profeter og agitatorer optrådte i hurtig rækkefølge; forudsætningen var altid, at når Det ny testamente lover, at dødsrigets porte ikke skal få overhånd over Herrens menighed, må det også være muligt at realisere denne menighed — ved en „Kristi efterfølgelse“, der i virkeligheden er efterlignelse. På de fleste vakte virkede Kierkegaard katastrofalt splittende, og årene efter 1855 er i høj grad præget af virkningerne af hans optræden. Ikke strax måske; man skal nok lidt ind i 1856, før man for alvor kan mærke disse virkninger blandt lægfolk — alting gik jo meget langsommere dengang end nu. Det turde f. ex. være typisk, at mens Rørdam og Hass i april 1855 kun i almindelighed og med teologiske argumenter anbefaler Jens Larsens ansøgning, så argumenterer Hammerich i januar 1856 udtrykkeligt med den voxende antikirkelige bevægelse på landet og tilråder ordinationen som en kirkepolitisk sikkerhedsventil, der vil „virke til beroligelse for mange og bevare mennesker for den herskende kirke, der ellers sikkerlig i andre kirkesamfund ville søge det, de ikke kan få i vort eget, skønt de tror at trænge dertil“. Lægfolk på landet stiller sig selv det spørgsmål, om de ikke selv kan ordinere, og for at hindre dem i at begå „helligbrøde“, bør kirken gøre, hvad den under normale

omstændigheder ikke ville gøre: ordinere en ustuderet mand.

På missionsforeningen virkede Kierkegaard-røret afgjort spaltende. To konkurrerende blade kostede Missionstidende mange abonnenter: Peder Sørensen grundede *Sendebuddet* og indledte med en meget typisk artikel om sandhedsvidner: dem tåler man altid bedst, når de er døde og borte, nutidens levende sandhedsvidner, de vakte, tåler man ikke. Kierkegaards angreb blev her til selvbekræftelse for de vakte, som det i det hele er blevet det for Indre Mission. Niels Johansen udgav allerede fra april 1855 *Brevbærer mellem Kristne*; den var i de første måneder ærke-grundtvigsk, dets udgiver flyttede til Løngangsstræde og sad i Vartov og hørte, hvordan Grundtvig, når der kom et nyt nummer af *Øjeblikket*, næste søndag anonymt polemiserede imod det. Endnu var Niels Johansen talsmand for samarbejde mellem troende præster og lægfolk, han priste Grundtvig i så høje toner, at han mistede abonnenter på det, men Kierkegaard optog ham mere og mere; han gik en dag op og ringede på og kom også til at tale med manden selv, som dog ikke ville indlade sig på religiøs debat; det stødte Niels Johansen, for man må da netop ud fra Det ny Testamente altid være rede til at gøre regnskab for sin tro. Han mente, at det måtte være muligt at samle de sande kristne, om ikke i kirkerne, så i en lejet lejlighed, hvor „hine enkelte“ kunne mødes og lære hinanden at kende, alle de, som virkelig *er* kirken. Der skulle gå mange år, før han så, at det ikke nytter at bryde med folkekirken for at sætte „hin enkelte“ i frikirkens bur, men man må netop være „troens ridder“ under de vilkår, man nu engang har. På det grundlag vendte han sig skarpt mod folkekirke og frikirke, fulgte folkekirkepræsternes avancementer,

ridderkors og luxustilværelse med humørfyldt ironi og havde altid åbent blik for frikirkepræsternes tyranniske tilbøjeligheder. I sit blad og sine skrifter vedblev han at vise hen til Kierkegaard, og mod slutningen af sit liv erklærede han, at fordi man ikke havde villet høre Kierkegaard, ville man nu komme til at lytte til socialismen. Det var forøvrigt en Kierkegaard-discipel, Mogens Sommer, der i 1871 overførte Øjeblikkets tankegang til Socialdemokratens om man så må sige kirkeside. Splittelsen var altså åbenbar; i København opstod den grunnetske frimenighed, med folkekirkens lære og ritus, blot rensat ved kirketugt; på landet fik den aflæggere i udtrædelsesmodne kredse, f. ex. tre steder på Fyen, på Holbæk-egnen, i Sydsjælland og flere steder i Jylland. Grunnet var en energisk mand, som under Kierkegaards indflydelse ^{4/11} 55 brød med DMS og folkekirken, fik engelsk ordination og siden udfoldede en hidsig agitation i tale og skrift.

I foråret 1856 skærpedes debatten om trosbekendelse eller bibel; Jens Larsen og Peder Sørensen bevidner, at det var disse spørgsmål, man altid fik forelagt, når man kom rundt i vakte kredse, og typisk er følgende referat af et sydsjællandsk møde 1856: „De lutherske og de grundtvigske kristnes ytringer stødte meget hæftigt sammen og lod sig lige så lidt forene her som andet steds“. „Luthersk“ betyder gammel-pietistisk. Kampen var allerede stående, men Jens Larsen holdt den grundtvigske kurs, med nogen hældning mod den netop samtidige kragballede donatisme, og tør man tro ham på ordet, havde den fremgang ikke blot blandt nye folk, men også overfor mormoner og baptister, især på Bornholm og i Odsherred; han kom nu også til Djursland og Aarhus-

egnen og fik kontakt med den fynske mission og dens missionær, Johan Nielsen. Men da han nu var både missionær og redaktør, kunne det ikke undgås, at man opfattede hele missionen som hans private arbejde og ikke Guds; det var generende både for ham og hans venner, og det holdt mange fra at bidrage og deltage; derfor besluttede man sig i marts 1857 til en reorganisation: man holdt halvårsmøde i en af de solideste vækkelsesegne, Hornsherred, og indledte for første gang med en gudstjeneste; siden valgte man en regulær bestyrelse, planlagde bidragslister og besluttede at udgive en pjece om Indre Missions formål: at være en vægter og en vækker, i samarbejde med troende præster; de andre „betragter vi som Satans lønnede sogne-embedsmænd“. Redaktør blev *Ludvig Mortensen*, som havde vundet sine sporer som agitator for Bondevenneselskabet, der netop nu var gået i opløsning; han er en af dem, der kom ind i vækkelsen via det politiske bonderøre; allerede i 1854 lovede han at anbefale Indre Mission til sine bekendte i bondestanden, og han holdt troligt løftet, redigerede pænt og solidt, i teologisk henseende nærmest pietistisk, men iøvrigt fordomsfrit og velorienteret til alle sider og altid loyalt mod bestyrelse og missionær. Men trods reorganisationen gik det alligevel mod en *ny krise*. På Sydvestsjælland slog Kierkegaards Øjeblikke — som Lars Møller siger — i 1856 ned som lyn, og samtidig fik man besøg af den norske præst Lammers, som under Kierkegaards indflydelse havde nedlagt sit embede og dannet en fri, efterhånden baptistisk menighed. Missionssagens ivrigste støtte, Lars Møller, trådte ud af folkekirken og kundgjorde i et åbent brev, at han, bortset fra tiende og anden afgift, havde vendt sig fra kirkens vederstygg-

gelighed ved nadverbordet og fra dåbskomedien; de 1000 statspræster havde bevist deres eget hykleri ved at tage vitterligt ugudelige til alters, og barnedåben, hvis gyldighed han dog ikke nægtede, var indsmuglet af Satans apostle. Disse ord af den ansete vækkelsesleder i Skørpinge, der allerede fra efteråret 1855 optrådte som præst og forstander for en frimenighed, virkede ikke blot splittende på Sydsjælland, men da L. P. Møller var bestyrelsesmedlem i Indre Mission, fik sagen videre konsekvenser; ganske vist medvirkede han endnu på efterårsmødet 1857, hvor man alvorligt overvejede uden ydre brud med statskirken (der jo var identisk med den verden, kun døden befriede for) at organisere sig i kredse med ældste som ledere, lukkede nadverforsamlinger og frihed m. h. t. barnedåb. Peder Pedersen afkrævede i oktober Lars Møller regnskab for hans stilling til barnedåben, men indrømmede at spørgeformen ved dåben var ham selv til meget anstød. Det er typisk, at denne brevveksling ikke fremkommer i Indre Missions Tidende, men i den ganske uofficielle Brevbærer. Møller svarede i december og gik endnu hårdere mod barnedåben: den virker på samme måde, som brand-assurancen har virket på bønderne: nu stikker de ild på deres gårde! Omvendelsen alene er nyfødelsens øjeblik; det ved han af erfaring, men læren om genfødsel i barnedåben gør den smalle vej bred; dog, da den ikke er forbudt i Guds ord, vil han ikke bryde helt med den, men indsneget er den. Derefter fralagde bestyrelsen sig på forårsmødet i 1858 del i Møllers anskuelse og lod forsamlingen bestemme om hans forbliven i bestyrelsen — den vedtog at lade ham falde.

Bag dette aner man tydeligt Jens Larsen. Møller, hvis anseelse i vækkelsen var meget stor, angreb året efter direkte

„pattebarnsdåben“ som åndelig voldtægt og hævdede, at „Søren var manden, som med bibelens sandhed kunne binde munden de edsfæstede“.

Men samtidig skete der afgørende begivenheder i Nyrup: den gamle skikkelige sognepræst, som havde administreret sakramentet for Peder Pedersens lille private kreds, fik en kapellan, der ikke ville medvirke, og man fik da en præst fra Holbæk til at komme ud og gøre det; men det var under den daværende sognebåndsløsningslov ikke tilladt, og Martensen forbød efter klage den pågældende præst at gøre det. Følgen var, at Peder Pedersen gjorde det selv; samtidig optrådte Grunnet og vandt en del af de vakte på Holbæk-egnen for sig, men til ham ville Peder Pedersen ikke slutte sig; han overtog selv at holde nadver, og ved barnedåb brugte han ikke spørgeformularen, men — hvilken skæbnens ironi! — Mynsters aldrig autoriserede og af Grundtvig så voldsomt angrebne dåbsformular, men med neddykning. Denne optræden af Indre Missions formand kunne ikke andet end undre. Og Jens Larsen, der nu ikke mere regerede over bladet, som kun optog, hvad redaktør og bestyrelse havde godkendt, skrev et vægtigt stykke med hentydninger til de brødre, der havde brudt dåbspagten og oprettet en ny salighedsorden. Han rejste til København og overvågede personlig, at artiklen kom i bladet udenom redaktør og bestyrelse. Peder Pedersen fløj i flint, og sagde kraftigt fra over Jens Larsens egenmægtige optræden; han havde ikke svigtet pagten; den består jo netop i, at Gud tager imod børnene, ikke i at de spørges om forsagelse og tro. Men i erkendelse af, at grunden var blevet usikker under ham, nedlagde han 18. juli 1858 formandsposten og bad vennerne tænke på en

efterfølger; 2 andre af bestyrelsen gik samtidig i protest mod Jens Larsens egenmægtighed. Opløsningen truede påny. Men en ny mand var allerede rede: I det nummer, hvori disse dystre meddelelser fremkom, var der en artikel af pastor C. F. Rønne, som nu klart lagde op til at tage styret og forklarede, hvad Indre Mission var: Ikke den tyske, kristeligt-humanitære, men en mission med *ordet*, svarende til ydre mission, blot i hjemlige egne. Missionæren må have det indre kald, men behøver ikke det ydre; hans arbejde er kirkeligt, om han samler til kirken. Indre mission er så gammel som kirken, ja, er selve kirken, altså Guds kirke, ikke folkekirken. Redaktør Mortensen sekunderede livligt; også for ham var indre mission et kirkeligt arbejde, som ikke ville udtrædelse; når der taltes om „vantro præster“, var det ikke foreningen som sådan, der udtalte sig, kun dens enkelte medlemmer, og foreningen står heller ikke inde for, hvad enkeltmedlemmer begår m. h. t. sakramentforvaltningen, men om en missionær virkede for separatsamfund, ville han blive afsat. Han udtrykte også det inderlige håb, at man ved det kommende valg kunne samles om pastor Rønne som formand. De mange indre kampes tid skulle nu være forbi, og præsterne måtte nu mødes med lægfolket. Håbet gik i opfyldelse. På årsmødet 17/9 58 var der fem præster med. Rønne valgtes til formand (Beck hørte siden med foragt, at det var som „broder“, ikke som præst) og erklærede sig for det harmoniske samarbejde mellem præster og lægfolk: hvad Gud har sammenføjet, må mennesker ikke adskille! Indre missions kurs er ikke lagt af Beck, men af Rønne, og går gennem ham tilbage til den sydvestsjællandske vækkelse. I bestyrelsen kom der 2 ansete gårdmænd, en boelsmand og en skrædder; Dyr-

holm sluttede sig aktivt til foreningen som dens anden missionær, på egen kappe, men med bevis fra bestyrelsen. På et stort møde i Høve, hvor Rønne var præst, gik Jens Larsen hårdt imod Lammers for hans brud med barnedåben (angrebet var i virkeligheden rettet mod Slagelse-egnens baptister), men omtrent samtidig stiftede man et sjællandsk traktatselskab for at vejlede til bedre bibelforståelse; det var rettet mod sekterne, men var i sig selv et typisk ugrundtvisk træk. Indre Missions begyndende kirkeliggørelse gennem Rønnes formandsskab betød samtidig skarpere kurs overfor grundtvigianismen; i anledning af den kragballede strid havde Rønne og Grundtvig vexlet skarpe replikker. Men i samme grad, som Rønne lagde op imod grundtvigianismen, måtte han komme i konflikt med Jens Larsen, der ganske sikkert ikke havde ønsket en præst som formand. Han og Rønne havde før stødt sammen, og samarbejdet skulle da også blive tornefyldt nok. Foreløbig var krisen, som Kierkegaard-røret havde fremkaldt, delvis overvundet, men i virkeligheden trak det nu op til en *afgørende kamp* om Indre Mission, ikke som „kirketroende“, men som præstedomineret forening. Rønnes motiv til at få kontakt med vækkelsen og kirkeliggøre den ligger for så vidt lige for: præsternes stilling var i 1858 meget prekær: i rigsdagen var de ilde set; det blev understreget med eftertryk ved en samtidig debat om kirkeråd: folketinget forkastede et af landstinget vedtaget forslag efter en særdeles livlig debat, hvor jyske bondevenner manede Kierkegaard frem for forsamlingen og erklærede, at det blev aldrig godt med kirken, før gejstligheden på apostolsk vis kom til at ernære sig af et håndværk, og hvert angreb på præsternes magtsyge blev hilst med høje hør-råb.

Og i befolkningen som helhed var deres stilling siden 1855 blevet vanskeligere og vanskeligere; frimenighedsfolkene erklærede åbenlyst, at de var trådt ud, fordi de følte sig svigtet af præsterne. Og de havde afgjort ret; ikke mindst de grundtvigianere, som til midten af halvtredserne havde talt store ord for udtrædelse, viste nu, at de aldrig havde ment noget med det. J. F. Fenger tog på Roskilde konvent bestemt stilling for folkekirken og tilbagekaldte sine tidligere kritiske ytringer; han gik også imod Grundtvigs idé om præstefrihed; og da Birkedal 1857 tilfældig faldt ind på et DMS sommermøde i Marvede, i det sekteriske Sydvestsjælland, og blev opfordret til at tale, udlod han sig særdeles drabeligt imod al udtrædelse: Herren ville give et ubedrageligt tegn, når udtrædelsen skulle finde sted, han har jo aldrig „ladet sig uden vidnesbyrd“, man kunne ganske roligt vente på tegnet. Den slags fik det ophidsede lægfolk til at skære tænder af forbitrelse, og det var ganske udtryk for stemningen, når Peder Sørensen, der nu havde sluttet sig til de sydvestsjællandske frimenigheder og kort efter lod sig gendøbe, anstillede betragtninger over præstens stilling før og nu. Før 1848 var det noget at være præst, da havde han magt — endnu sved forbitrelsen i hans sind over som tjenestedreng en dag, da han på grund af søndagsarbejde ikke kunne komme i kirke, at være blevet pryglet af sognepræsten med en kørepisk, da de mødtes på vejen. Den slags skaber bitterhed for generationer! Men nu var — sagde han — i virkeligheden præsterne de ynkværdigste af alle, forholdet til lægfolket var brudt, også til det troende lægfolk, og i stedet for at træde rask ud går præsterne og venter på tegn, som om ikke statskirkens tilstand og lægfolkets flugt var tegn nok; selv de

bedre præster bliver nu kritiseret sønder og sammen, de kan af økonomiske grunde ikke opgive deres tempeltjeneste i den babyloniske skøges sold — hvem er at beklage som de?

Det er ikke mærkeligt, at præsterne kom ind på samme tankegang, som lægfolket var blevet inspireret til ved Kierkegaards optræden: at skulle „kirken“ bevares, måtte det ske ved at samle de aktivt troende og missionerende kredse indenfor folkekirken i små grupper. De vakte præster fandt trøst for Kierkegaards anklage i samme grad, som de vakte lægfolk samlede sig om dem, og derved fandt de også mulighed for at blive i det „bestående“, der gav dem levebrødet, hvilket da også gamle venner som Peder Pedersen og Niels Johansen klart lod dem høre.

På halvårsmødet begyndte nu også præsterne at flokkes, og det var tydeligt, at det begyndte at virke. 1859 var et roligt år, og på efterårsmødet udtalte en tidligere nok så kritisk lægmand sig anerkendende om præsternes virksomhed: sekterismen var i nogen grad ved at miste sin brod, hvad Rønne da også med eftertryk gjorde opmærksom på; sekterismens indre splittelse fremmede de kirkelige kræfter, og missionens gaveliste viste tilfredsstillende opgang. Ved nytår 1859-60 var tiden inde til det næste fremstød: Ludvig Mortensen blev pludselig ved et aldeles uventet og uforståeligt magtbud sat fra redaktionen. Det var sikkert ikke af dogmatiske grunde, en undersøgelse af hans skrivelser giver i alt fald ikke holdepunkt for den forklaring; men han var som sagt bondevenesagitator fra gammel tid, typisk „lægmand“, selvom det var ham, der havde banet vejen for Rønne, fordi han mente, det ville gavne missionen; desuden var han en loyal tilhænger af Jens Larsen, og det var nok

tænkt som et indledende angreb på ham, at redaktøren pludselig fandt sig ved siden af stolen. I alt fald sagde Rønne i efteråret 1861, at striden med Jens Larsen havde varet i 1½ år; det stemmer ikke med de klager, man førte over ham, men just med denne redaktørkrise. Bladet, hvis hele oplag var på 300 expl., skulle ikke mere udgives i København — Mortensen boede mellem København og Roskilde — men i Slagelse, tæt ved Rønnes bopæl, og redigeres af Dyrholm, som var fuldstændig blind; man kan sige sig selv, at under disse forhold blev Rønne chefredaktør.

Samtidig blev Jens Larsen alvorligt distanceret. Som vi skal vende tilbage til, gik der senere det rygte, at der var noget i vejen med hans liv, med hans personlige moral. I forblommede vendinger hentydes der også af og til, f. ex. i Brevbæreren, til dette, men det er af sammenhængen klart, at der tænkes på hovmod. Og Jens Larsen var visselig selvbevidst, glad for sine resultater og ikke fri for at prale af dem; dertil kom, at han var ikke så lidt naiv. I 1859 døde hans kone, og kort efter traf han på rejse i Nordslesvig en jysk præstedatter, Christine Salling, hvis fader var en kendt herrnhutter, og i foråret 1859 blev de gift. Det var ikke så lidt i de tider for en halvgammel landsbysmed at få en præstedatter til kone, og det kan nok være gået ham til hovedet; ialtfald rettede Grunnet i sit blad et arrigt angreb på ham og bad bestyrelsen sørge for, at Jens Larsen holdt sig fra de grunnetske kredse, fordi han, som den tåbe han var, satte folk ind i sine huslige forhold, „såsom hvorledes han bar sig ad med sit frieri, hvormange silkekjoler hans unge kone har, at han bor i et paradis, skal have nye klæder og en hel besætning af nye tænder, for at kunne skjule sin

ælde og være bekendt at lade sig offentlig se med sin unge fromme kone“, nej: „pålæg ham at læse apostelbrevene for folk, i stedet for sin kones breve til ham og hans til hende, thi han gør sig kun latterlig ved at underrette folk om alle de ømme udtryk, som deri bruges“. Bestyrelsen afviste nok angrebet, men var sikkert ikke så lidt irriteret. Yderligere skete der det ulykkelige, at Jens Larsens kone blev dødsyng kort efter brylluppet og i det meste af et år var på gravens rand; derfor kunne han ikke komme omkring som før, og det rejste kritikken imod ham. Det svækkede hans stilling — og gav udgangspunkt for den politik, der skulle føre til hans fjernelse, for i virkeligheden var han den eneste effektive hindring for præsternes planer.

På DMS.s sommermøde 1860 ville Rønne have forhandlet om stiftelsen af en kirkelig forening for indre mission; sagen var på dagsordenen, men kom — vist rent tilfældigt — ikke til debat; man tog i skoven i stedet. I november henvendte en kreds af midtsjællandske præster gennem Johannes Clausen i Stenmagle-Stenlille sig til Rønne og tilbød at slutte deres konvent sammen med Indre Mission på betingelse af, at bisperne kom til at autorisere missionærerne, at man antog teologiske kandidater som missionærer til at „bringe troens ord og det levende vidnesbyrd“ omkring og derved hindre lægfolket i at anlægge sekternes animositet mod præsterne; de levende og troende blandt præsterne landet over burde drages ind i medarbejderskabet og træde sammen med lægfolket på deres egne, og lægmandsudsendingene burde have et kort, populært kursus i skrifttolkning, i de konfessionelle grundlærdomme og i kirkehistorie. I sit svar gik Rønne ganske ind på præstekonventets tankegang,

blot mente han, at bisperne jo ikke uden videre var troslivets åbne og erklærede venner, ikke garanteret var kaldet af ånden til at føre tilsyn i Herrens menighed, men af ministeren til at føre tilsyn i folkekirken; angående teologiske kandidater som missionærer var han ganske enig, blot måtte de jo først og fremmest være åndsbarne mænd og tillige folkelige og jævne i ord og færd, så de kunne vinde folket; lægmændenes undervisning i „lærd“ retning anså han vel for ønskelig, men ville dog nødvendig gøre den til en betingelse. Efter forslag af dr. Kalkar nævnede han muligheden af et stort sommermøde 1861, som skulle forhandle om sagen, og præstekonventet satte omgående Clausen og cand. theol. Frimodt til at udarbejde nogle nærmere regler for en kirkelig indre mission, som kunne forhandles på dette møde, der tænktes henlagt til Ringsted.

Rønne mente at have bestyrelsens tre lægmænd med sig, men i januar 1861, da de fik kendskab til hans korrespondance med konventet, sagde de eftertykkeligt fra; de ville ikke have missionen under bisperne, den skulle beholde sin frihed, og et bestyrelsesmøde i marts, hvor Johannes Clausen var tilstede for på konventets vegne at forhandle om konventets forslag, bragte ikke enighed; derimod rejstes der — formentlig af de to præster, og ikke af lægfolket — anklager mod Jens Larsen, der ikke sluttede sig til den „beskikkede troende lærerstand“, ikke knyttede det vakte trosliv til den og helst rejste på de egne, hvor troslivet i forvejen var vakt.

Skulle præsternes aktion for at kirkeliggøre Indre Mission lykkes, måtte ikke blot de nuværende lægmandsbestyrelsesmedlemmer udskiftes, men man måtte først og fremmest af med Jens Larsen. I den anledning begyndte man at for-

mulere også dogmatiske anklagepunkter mod ham, og heri havde Rønne tildels missionens læge bestyrelsesmedlemmer med sig. Anklagerne gik ud på, at Jens Larsen ikke holdt skriften for Guds ord, og at han ikke mente, at man kunne eller skulle forsage *alle* Djævelens gerninger. Dette spørgsmål skal behandles nærmere siden hen; her skal det blot nævnes, at der i maj 1861 førtes en brevveksling mellem Rønne og Jens Larsen om disse dogmatiske problemer, og at bestyrelsen ikke fandt, at Jens Larsens svar var fyldestgørende. 2 af bestyrelsens lægmænd ville udtræde på grund af Jens Larsens dogmatiske kætterier, men foreløbig ville de udskyde afgørelsen til efteråret. Præsterne fik således den chance at spille de læge bestyrelsesmedlemmers usikkerhed og ængstelse ved Jens Larsens grundtvigsk-dogmatiske anskuelse ud imod dels Jens Larsen, dels også mod lægmandsmedlemmerne selv, og derved fjerne ikke blot den egentlige fjende, men også den bestyrelse, der ikke ville opgive missionens frihed for en kirkelig kontrol.

Præsteaktionens førstemand var altså *Johannes Clausen*, en nær ven af *Vilhelm Beck*, som netop nu begyndte at tildrage sig missionsbestyrelsens opmærksomhed. I sommeren 1860 traf Rønne Beck på rejsen fra DMS-mødet i Nyborg og søgte at få ham til at gå ind i missionen, og i september samme år indbød han ham til at deltage i missionens efterårsmøde i Foldby, ja, endog til det forudgående bestyrelsesmøde. Nogen direkte kontakt opstod dog ikke ved denne lejlighed, men Beck var ialtfald velinformeret om missionsvirksomheden. Ved efterårsmødet prædikede Clausen, besynderlig nok over samme text som Beck året efter, men uden

tilsvarende dramatik. Clausens breve til Beck giver iøvrigt klart nok til kende, hvad meningen var.

Midtsjælland var på det tidspunkt stærkt oprevet af baptister og andre frimenigheder, og med harme konstaterede Clausen, at hver gang han ved Guds nåde fik en sjæl omvendt, så gik samme sjæl (formentlig også ved Guds nåde?) hen og blev baptist; kirken var tom, skolelæreren ved at blive baptist, alle de kvikkere konfirmander gik samme vej; det var klart, at der måtte gøres noget; klage til Martensen kunne ikke hjælpe, „han gør alligevel intet af bare fornemhed“. Indre Mission kunne i præsternes hånd blive det redskab, som kunne bruges mod sekterne; men (det sagde Clausen ikke) så måtte Jens Larsen fjernes. I første omgang nøjedes man med (febr. 1861) at indkalde Beck til en kirkeuge, og det viste sig at være meget heldigt. Omtrent samtidig (marts) prædikede Clausen ved forårsmødet i Høve (det kirkelige præg understregedes ved, at man holdt altergang), og Rønne, som jo må have indbudt Clausen og da ikke heller har kunnet undgå at høre om den gunstige virkning af Becks taler i Stenlille et par uger før, erklærede tydeligt, at Indre Mission holdt fast ved den hellige almindelige kirkes ord og sakramenter, som de fandtes i den lutherske afdeling, regnede det kirkelige embede for Herrens indstiftelse og kun ville understøtte missionærer på denne grund. Præstefronten var altså ved at danne sig. Det påtænkte Ringsted-møde til kirkeliggørelse af Indre Mission måtte selvsagt opgives af hensyn til den stilling, bestyrelsens lægmænd indtog, men øjensynligt på eget ansvar fremlagde Rønne på DMS.s sommermøde i Aarhus 19/6 1861 de statutter, som Johannes Clausen på præstekonventets vegne havde udarbejdet. De

indeholdt forslag til en *kirkelig* forening for indre mission, som sluttede sig hjerteligt til den lutherske fløj af den hellige almindelige kirke i Danmark, anerkendte det kirkelige embede og opfattede missionærens gerning udelukkende som evangelistens. Foreningens missionærer skulle vel være kaldet umiddelbart af Helligånden, men anerkende kirkens orden og samarbejde med embedet, have indsigt i skriften og luthersk lære og godt lov i den levende menighed. Man ville gerne have ordinerede teologer til medarbejdere, men forbeholde sakramentforvaltningen for det egentlige „Hyrdembede“; man ville især kaste sig over de åndeligt døde egne, og så vidt muligt altid søge samarbejde med præsterne.

Det var altså Clausen, der havde formet det program, som fremlagdes i Aarhus — det svarer godt til, hvad Beck meddeler i sine erindringer, at Clausen formulerede Indre Missions program efter det stormfulde Stenlille-møde, for dette sidste program er i ordret overensstemmelse med Aarhus-punkterne. DMS-mødet tog venligt på sagen, indså dens vigtighed og ønskede den held, men ville dog ikke være med til at danne forening og organisere en indre mission; det var bedst, at alt udfoldede sig i frihed. Alt i alt måtte dette betragtes som en fiasko for Rønne og præstegruppen på Midsjælland, og det var klart, at de ivrige præster måtte finde tiden inde til aktion.

Det ser ud, som om Rønne havde nævnt, at foreningen kun havde een missionær, nemlig Jens Dyrholm, og ¹⁶/₈ 61 foreslog han Jens Larsen at fratræde sin forbindelse med Indre Mission „foreløbig frivilligt på grund af de stedfindende forhold“, samtidig med at han indbød ham til en samtale forud for efterårsmødet i Stenlille. Da siden Niels

Lindberg i Dansk Kirke-Tidende angreb Rønne, fordi han ikke havde søgt sagen bilagt ved privat forhandling, svarede Rønne, at man jo netop gang på gang ad privat vej havde søgt at få Jens Larsen til at gå, men lod ganske uforstående over for Lindbergs stædige påstand om, at det, man skulle have gjort, var at søge striden *bilagt* ad privat vej — det var aldeles tydeligt, at Rønne aldrig havde tænkt sig, at den skulle bilægges, kun at Jens Larsen skulle bringes til at gå frivilligt og uden offentlig forargelse og opsig.

Under disse forhold sammenkaldtes da til efterårsmøde. Det var Rønne (ikke, som Beck siger, Clausen), der indbød Beck til at prædike ved Stenlille-mødet 13/9 61. I indbydelsesbrevet af 2/8 61 henviste han udtrykkeligt til, at Beck allerede tidligere havde lovet at komme, men for „sagens skyld“ bad han nu yderligere om, at Beck ville prædike; samtidig mindede han om, at styrelsen dagen forinden skulle drøfte ophævelsen af samarbejdet med Jens Larsen. Også Clausen bad ham komme til Stenlille et par dage før mødet, så han kunne blive sat ind i sagernes stilling. Tydeligt nok havde man endnu ikke aktionsplanen klar, for Clausen erklærer (21/8 61), at han ikke er klar over, hvordan man skal gå til værks for at bringe missionen på ret køl, men under Becks ophold i Stenlille må planen være blevet udformet i enkeltheder. — 1899 fremstillede Beck det sådan, at indbydelsen til at prædike satte ham „i ikke ringe forlegenhed, thi jeg havde ingen anelse om, hvad Indre Mission var for noget. Imidlertid var det allerede den gang min regel: aldrig at sige nej til nogen, som ville have mig til at forkynde Guds ord ... . Jeg satte mig da til at konstruere en indre mission, som jeg syntes en sådan måtte være ...“.

Dette er en fuldstændig fortegning af virkeligheden. Den forudgående brevveksling med Rønne og Clausen, mødets gang og Becks omhyggeligt udarbejdede prædiken viser tydeligt nok, at han var endda særdeles velinformeret og havde sit angreb på Jens Larsen opstillet i slagorden.

Beck var ingen ny mand i vækkelsen. Selv har han ladet forstå, at det var Kierkegaard, der i eftersommeren 1855 vakte ham og slog grunden væk under ham; men da Kierkegaard ikke kaldte sig selv en kristen, ræsonnerede Beck, at så var han heller ikke manden til at vejlede i kristendom, og at, hvis Det ny Testaments kristendom skulle virkeliggøres i folkekirken, måtte der en vækkelse til, så at kristendommen atter kunne indføres i kristenheden — for at bruge Kierkegaards formulering. Heller ikke denne forklaring stemmer med sandheden; et dokument i Sjællands bispearkiv viser nemlig, at Beck i 1855 var underskriver på en adresse af nordvestsjællandske præster — dem han ifølge erindringerne kom til at nære så dyb foragt for netop gennem Kierkegaards aktion — om at få Kierkegaard tiltalt ved borgerlig ret for fornærmelse af den gejstlige stand. Sådant handler man ikke, om man virkelig er vakt ved Kierkegaards røst, muligt nok, om man er særdeles ilde berørt i sin samvittighed over den kierkegaardske anklage, og den påfølgende vækkelsesaktivitet er forklarlig som et forsøg på at løbe fra anklagen. Kierkegaard er ikke Indre Missions kirkefader, som man har sagt, men dens dårlige samvittighed; dens foretagsomhed er i en vis forstand en angstneurose, fremkaldt af mødet med den absolute fordring og af forsøget på at realisere den.

I nogle år havde Beck virket som vækkelsesprædikant i Ubby og omegn; 1859 skal han — stadig ifølge erindrin-

gerne — have haft en omvendelsesoplevelse; men den gør et højst påklistret indtryk, synes blot at være en rent personlig, ganske ureligiøs afreageren af visse vanskeligheder i familien, som siden er tolket ind i en anden sammenhæng, vel fordi Indre Missions formand i sine erindringer ikke godt kunne mangle en omvendelse, når han i 45 år havde prædikeret dens nødvendighed for andre.

Også politisk aktiv havde han været; ved valget i sommeren 1861 gik han hårdt imod Kalundborgkredsens venstre-repræsentant og rejste en heftig og særdeles personlig agitation mod ham, fordi han ikke var medlem af folkekirken, hvilket af Beck uden videre blev fremstillet som, at manden var uden tro og moral. Beck var altså i høj grad en mand, som var god at have ved sin side, når der skulle slås til. Clausen var af svagere stof; han var sygelig, ængstelig og forvirret, men sejt og stædigt; han vidste nok, hvad han ville, men uden en kraftigere hånd kunne han ikke føre det igennem; da de to unge præster mødtes i Stenlille, skabtes der mulighed for det definitive kup.

Aftenen før det store slag samlede bestyrelsen og vedtog at ophæve forbindelsen med Jens Larsen; man havde tabt tilliden til ham, „til dels (som det typisk nok hed) også på grund af forvirrende lærdomme“. Ville han ikke frivilligt gå, skulle bestyrelsen fremlægge sagen for forsamlingen, høre dens mening og derefter erklære, at forbindelsen med Jens Larsen var hævet. Grundene skulle så offentliggøres i Missionstidende. Dernæst ville man foreslå forsamlingen en kirkeliggørelse af foreningen på grundlag af Aarhus-punkterne, og sidst i bestyrelsesreferatet hedder det: „Bestyrelsen erklærede sig villig til at fortsætte sin samvirken, men ønskede at

flere af kirkens levende lærere ville tiltræde samme“. De stod allerede parat i forstuen!

Det ser ud, som om Jens Larsen og hans kone i august 1861 søgte at påkalde vennernes hjælp ved på temmelig påfaldende måde at takke dem for al bistand, trøst og hjælp under fru Larsens sygdom. Jens Larsen har været vel vidende om, hvad der forestod, men han har sikkert stolet på sine mange venner i generalforsamlingen. Næste dag åbnede Beck trommeilden imod ham i sin prædiken. Den var i virkeligheden et eneste behændigt angreb på Jens Larsen, hvilket man naturligvis vanskeligt kunne vide, da den blev trykt og sendt ud i vide kredse, men de, som sad i kirken, eller vi, som læser den med kendskab til, hvad der gik forud, kan tydeligt høre det. Teksten var Peters fiskedræt, og exegeesen var allegorisk; dispositionen var omhyggelig, og virkemidlerne præcist beregnet: sekterne fisker mennesker, ikke for Gud, men for Satan, det gør lægmændene også, hvis de fisker udenom præsterne: „derfor er det også så ofte blevet til kludder med den indre mission, fordi disse lægfolk, hvormegen tro og nidkærhed de har haft, dog så ofte har haft „nidkærhed uden forstand“, har haft nidkærhed uden den rette skriftklogskab og har foragtet de mænd, hos hvem de har kunnet finde denne skriftklogskab, har ikke villet lade sig vejlede og oplyse, men har villet fiske på egen hånd; men derfor er det altid gået galt med dette lægmandsfiskeri på egen hånd. Mange, som begyndte at fiske for Vor-Herre, har endt med at fiske for Djævelen“. Derefter kom det direkte angreb: „og sandelig, derfor går det så dårligt med den indre mission, fordi så mange — (man betænke, at foreningen havde to missionærer og den ene var der ingen, der

tænkte på i denne forbindelse) — har trængt sig selv frem til denne gerning, som Vorherre ingenlunde har kaldet til denne gerning, så mange, som er gået ud for at fange mennesker, men selv er blevet fanget i de menneskelige meningers forvirring eller i falske læreres vildfarelser eller er blevet fanget i deres eget hjertets forfængelighed og hovmod“.

Adressen var ikke til at tage fejl af — dette var jo simpelt hen en parafrase over bestyrelsens klager, og det må have gjort et vældigt indtryk på forsamlingen; umiddelbart efter gudstjenesten gik da også bestyrelsen „afsides med (Jens Larsen) og bad ham netop for at undgå forargelsen ved den offentlige forhandling indstændigt trække sig tilbage“; men han var endnu ikke blevet mør og regnede stadig med sine venner i forsamlingen; at gå uden videre ville jo være det samme som at give klagerne ret. Altså måtte Rønne da meddele forsamlingen, at man dagen før havde besluttet sig til at afskedige Jens Larsen; man havde ikke mere tillid til ham, hverken i den troende menighed eller i bestyrelsen; dette var et kabinetsspørgsmål. Jens Larsen fik ordet og talte som så ofte før om Guds førelser før og efter sin forbindelse med indre mission; han havde stadig det indre kald og ville ikke trække sig tilbage. Beck fandt, at dette lød „ikke så lidt farisæisk“. Ifølge det officielle referat forlangte forsamlingen nu at høre bestyrelsens grunde, og Rønne måtte frem med en forklaring, som gik ud på, at Jens Larsens lære havde bragt uro ind blandt de troende i flere egne af landet; han henstillede atter til forsamlingen at træffe en afgørelse, og der var da kun et par stemmer for at bevare forbindelsen med Jens Larsen; de fleste tiltrådte bestyrelsens mening. Så smertefrit gik det til — ifølge den officielle redegørelse!

Ganske anderledes i Becks erindringer: da Jens Larsen havde holdt sin forsvarstale, faldt der hårde ord fra forsamlingen mod bestyrelsen og Rønne, med det resultat, at bestyrelsen gik af (hvad den jo måtte gøre i tilfælde af alvorlig modstand, når sagen engang var gjort til kabinetspørgsmål. Havde der kun været enkelte stemmer imod, var der jo ingen grund til at gå af). Men da fik Beck sit store, formodentlig velforberejede, raserianfald: han tog ordet og skammede dem ordentlig ud, de opførte sig jo ikke som Guds folk, men som et marked af halvfulde verdensmennesker med skældsord og slagsmål. Forsamlingen blev lammet af udbruddets voldsomhed, men gav sig åbenbart ikke, for bestyrelsen trådte ikke til igen, og endnu engang greb Beck initiativet, fløj hen til Rønne, forklarede ham hvilken ulykke det ville være, om missionen kom i „de menneskers“ hænder, det ville blive sektvæsen og galenskab; han bad i Jesu navn Rønne vedblivende at stå i spidsen for Indre Mission og yderligere bede alle, som ville være i en forening under ham, gå ind i skolen og skrive deres navne *i en fremlagt protokol*. At man havde været så forsynlig at fremlægge en protokol til formålet viser, forekommer det mig, klart, at det hele var aftalt spil; Rønne var åbenbart stærkt chokeret efter de oprivende begivenheder og mest tilbøjelig til at opgive det hele; han vægrede sig ved at begynde igen, men gav på Becks indtrængende bøn efter, såfremt Clausen gik med. Clausen, som — typisk for ham — ikke havde mod til at tage alle følger af den storm, han selv havde fremkaldt, var (som Beck siger) „nervøs“, altså forvirret, og stillede igen som betingelse, at Beck gik med, og dermed var sagen kommet i den rette gænge. Tilsvarende ytrer Beck sig i 1890 i en nekrolog over Rønne:

meddelelsen om Jens Larsens afskedigelse blev modtaget med „stor forbitelse, og der forefaldt et højst uhyggeligt skænderi“. Det fremhæves udtrykkeligt, at bestyrelsen gik af, og at Rønne lod sig bevæge til at „erklære sig som formand“ for en *ny* bestyrelse. Derved hindredes det, at missionen faldt i „de vrede lægfolks hænder“ og blev en sekt med Jens Larsen som leder. De ophidsede scener står ganske klart for Beck: „Jeg glemmer aldrig den grimme dag for 29 år siden, da Indre Missions daværende venner så skammelig mishandlede deres gamle formand med onde sind og onde ord“.

De tre præster havde altså opfordret hinanden til at danne en helt ny bestyrelse. Derfor blev de tidligere (p. 49f.) nævnte ord, at bestyrelsen ville fortsætte sin samvirken, men ønskede bistand fra de levende præster, overstreget i bestyrelsesprotokollen, og der tilføjedes en bemærkning om, at foreningens kirkeliggørelse var en kendsgerning, at forbindelsen med Jens Larsen var hævet, og at Beck og Clausen havde tiltrådt bestyrelsen. To af den gamle bestyrelses lægmænd trådte strax tilbage (den tredie kort efter). Det fremgår heraf klart, at man havde haft videregående mål end blot at udrense Jens Larsen; for vel havde lægmændene i bestyrelsen — skræmt ved Jens Larsens dogmatiske standpunkt — sat deres stilling ind på, at han forsvandt, men nu *var* han jo forsvundet, og alligevel gik også lægmandsmedlemmerne. For præsterne gjaldt om at få rensed ud til bunds; det gamle var forbigangt, og alt skulle nu være nyt. Derfor valgtes en pålidelig husmand, Jakob Jensen fra Skuerup, men det skete ikke i Stenlille; hans navn er indføjet i protokollen på en sådan måde, at det nødvendigvis må være sket senere. Alligevel var det åbenbart ikke Rønnes (kun Becks og Clausens)

mening, at man skulle opgive demokratiet helt. Clausen ønskede dr. Kalkar optaget i bestyrelsen, men han sagde nej, og Rønne mente, at man foreløbig havde præster nok; det var vigtigere at få et par ansete lægfolk fra forskellige egne med. Resultatet blev, at Clausen 1862 meddelte ham, at han og Beck havde optaget Becks ven og nabo, proprietær Lawaetz i bestyrelsen. Rønne fandt sig i det, men ikke uden vrøvl: „Dog troede jeg det vedtaget ikke at optage nye medlemmer i bestyrelsen uden ved de halvårslige større møder, for at foreningens medlemmer kunne være med i denne udvælgelse og således give den desmere betydning. Den samlede bestyrelse kan vel også til nød supplere sig selv, men jeg holder meget på den troende menigheds ret til at være med i en så vigtig sag. De (Clausen) er nok så god at meddele pastor Beck min ytring, som De vist vil bifalde“. Rønne havde svært ved at tilpasse sig til den diktatoriske kurs, men derved var intet at gøre; i 1858 regnede Beck ham for en „nathue“, og intet tyder på, at han nogen sinde skiftede mening i så hensende.

Med tre præster mod to lægmænd var Indre Missions kirkeliggørelse en kendsgerning. Aarhus-statutterne trådte strax i kraft og publiceredes, generalforsamlingen forsvandt, ledelsen blev autoritær, og bestyrelsen supplerede herefter sig selv. Jens Dyrholm fik lov at redigere, „indtil en dygtigere redaktør findes“, som det åbenhjertigt hed, og fra nytår 1862 overtog Beck — for en løn af 3 rdl. pr. nummer — selv Missionstidende. For femte gang på 8 år skiftede redaktørstolen indehaver. Sejren var fuldstændig — og 1865 blev også Jens Dyrholm udrenset som grundtvigianer og eneste overlevende fra den gamle demokratiske tid. I bestyrel-

sen forlangte man — i forbindelse med Becks strid med grundtvigianerne om bøn for døde — et højst karakteristisk problem — en skarpere antigrundtvigsk kurs, og Dyrholm blev dens første offer.

Indre Missions videre historie skal ikke her beskæftige os, men vi må stille det spørgsmål: hvad berettiger til at antage, at den samtidige officielle beretning er en forfalskning af kendsgerningerne og til den antagelse, at Becks ellers tit upålidelige erindringer i dette stykke er til at lide på?

Dertil er ganske enkelt at sige, at det officielle referat så ganske afgjort er lavet for at vise omverdenen og ganske særligt de kredse, man søgte samarbejde med, 1) at det var gået glat med Jens Larsens fjernelse på grund af falsk lære, 2) at der i virkeligheden slet ikke var noget brud med fortiden, men at kontinuiteten var bevaret; i modsat fald ville missionen komme ud for alvorlige rystelser. Alt talte altså for at gøre referatet så afdæmpet som muligt. Men da Beck 40 år efter skrev sine erindringer, bestod der intet sådant hensyn; da fortalte han ligeud, hvad der var sket, og at han stort set har ret, kan der ikke være tvivl om; han har næppe engang tænkt på, at han i sine erindringer direkte modsagde det officielle referat, og ingen tør vel påstå det sandsynligt, at han så lang tid efter skulle opfinde hele spektakelmødet og skænderiet — det ville ialtfald være psykologisk uforklarligt; men et afgørende kriterium er den kendsgerning, at bestyrelsen virkelig gik af, som den havde stillet i udsigt, om forsamlingen ikke bøjede sig, og at der dannedes en helt ny bestyrelse. Dette ville jo simpelthen være en meningsløshed, hvis generalforsamlingen var forløbet som i referatet beskre-

vet. Her er altså et af de tilfælde, hvor den sekundære kilde af indre grunde afgjort må foretrakkes for den primære.

Den her fremlagte opfattelse går altså ud på, at præsterne, især Beck og Clausen, men bag dem et midtsjællandsk konvent, i alliance med Rønne (der fungerede som den trojanske hest) gennemførte deres plan om at erobre missionen for deres egne formål og gøre det så at sige over Jens Larsens lig. Uanset hvor meget eller hvor lidt der kan være improviseret på selve generalforsamlingen — jeg tror ikke, man overlod meget til tilfældet, selvom man utvivlsomt blev bestyrtet over reaktionens voldsomhed i forsamlingen — så viser bestyrelsens beslutning om at afskedige Jens Larsen, vedtage nye kirkelige statutter og søge samarbejde med flere „levende“ præster, såvel som navnlig Becks prædiken og den i skolestuen fremlagte protokol klart nok, at der var sikker plan og metode bag. Og dette indtryk forstærkes af de klager, som nu offentliggjordes mod Jens Larsen. Det var øjensynligt, at Rønne højst ugerne fremkom med sin redegørelse; han var aldeles på det rene med, hvor svagt den var underbygget — også til Clausen klagede han over, at Jens Larsen slet ikke påskønnede bestyrelsens iver for at undgå offentlighed — og de gudelige ord, hvori han indsukrede den, bl. a. nogle tirader om, at man håbede dette hårde slag ville blive Jens Larsen til selvransagelse, ydmygelse og dermed åndelig oprejsning, er et let gennemskueligt forsøg på at snakke sig fra sagen.

Grundene var jo to slags: de personlige og de dogmatiske. Jens Larsen manglede „hjertelighed og salvelse“, han gjorde ikke nok ud af husbesøg og samtaler, han kom ikke tilstrækkeligt på de døde egne, men foretrak de allerede vakte, skønt

han havde væknergaven, men ikke besad større evne til at styrke det vakte liv; han søgte heller ikke at knytte de nyvakte til den beskikkede lærerstand, men til sig selv, og han gjorde intet virkeligt for at sammensmelte lægfolk og præster; han havde ikke tilstrækkelig respekt for embedet som Kristi indstiftelse. Han syntes for godt om sig selv og sin forkyndelse — Rønne tilføjer ydmygt, at det er en fristelse, som lurder på alle os, som prædiker for andre — og han havde i det hele ikke selvkritik nok. Rønne indså godt, at disse subjektive grunde ikke egnede sig til en virkelig afgørelse, men mente dog, at når klagerne var tilstrækkelig hyppige, måtte der tages hensyn til dem; bortset fra selve påstanden gjorde han ikke noget for at påvise klagernes mængde og vægt. Til dette afsnit svarede Jens Larsen (i Dansk Kirke Tidende), at det ikke var smukt, fromt at to sine hænder og kaste al skyld og skam på ham alene. Han ville ikke nægte, at han kunne mangle både hjertelighed og salvelse; han havde arbejdet af al evne — men med det arbejdstempo, han havde haft, de lange trættende rejser og manglende nattesøvn, kunne det godt være, at han ofte havde været for træt til husbesøg, — hvor meget overkom Rønne selv i så henseende i sit sogn? Muligt var han ikke altid kommet de steder hen, som bestyrelsen havde udpeget; men i så fald skyldtes det, at Herren havde givet ham anden ordre, og med den meget ringe økonomiske støtte af 100 rdl. måtte han undertiden opholde sig længere tid på egne, hvor han fik timelig og åndelig hjælp; desuden havde hustruens sygdom siden 1859 væsentlig lammet ham. Hvis kontakten ikke var knyttet til præsterne, lå skylden hos dem, ikke hos ham; der var mange præster, som det ikke var muligt at

finde gehør hos. Havde han vakt anstød hos nogen, og det turde han ikke nægte, ville han bede om tilgivelse herfor, men i sådanne tilfælde burde Rønne have henvist klagere til ham selv. Lindberg, som havde været Jens Larsens fortrolige og læst brevvexlingen mellem ham og Rønne i de nærmest foregående måneder, tog på det grundlag ikke i betænkning at sige, at Jens Larsen var blevet skånselsløst behandlet.

De dogmatiske grunde gik ud på, at Jens Larsen havde voldt foruroligende strid om bibel eller trosbekendelse; han burde have prædikeret evangeliet enfoldigt og ikke for teologiske meningers skyld have voldt splid. Han havde desuden haft donatistiske anskuelser i spørgsmålet om dåbens gyldighed, hvis den udførtes af vantro (den kragballestrid), og derved rokket Herrens gerning og menneskers sjælefred. Men endelig — og det var knudepunktet —: han havde sagt, at den, der lever i store synder, kan være Guds barn, og til to af bestyrelsens lægmænd havde han sagt, at han gennem en prædiken af Grundtvig var blevet klar over, at vi ikke skulle forsage alle djævelens gerninger, thi det var ikke muligt; trods henstillinger havde han ikke tilbagekaldt tilfredsstilende. Og hvor kan man blive i sin dåbspagt, hvis man samtidig siger, at man ikke *kan* forsage alle djævelens gerninger?

Formentlig er det dette, i forbindelse med Jens Larsens åbenmundethed om sit nye ægteskabs lyksaligheder, der har givet anledning til den påstand, Beck refererer i erindringerne: der var noget i vejen med hans liv. Det formoder man jo gerne om den, der vedgår ikke at kunne forsage alle djævelens gerninger. Men det fremførtes ikke på mødet i Stenlille, ej heller i Rønnes anker; første gang, påstanden

er dokumenteret, er i en løs lap, fundet i en tilfældig bog, med en optegnelse af pastor Møhl fra 1889, og man tør sige, at havde bestyrelsen på Stenlille-mødet kunnet anklage Jens Larsen for umoral, så havde den — med den argumentnød, den befandt sig i — gjort det, og i så fald ville forsamlingens reaktion også være blevet mere i overensstemmelse med det officielle referat.

Hvad angår de dogmatiske grunde, hævdede Jens Larsen — mod Rønnes påstand om, at sagen havde stået på i 1½ år —, at han først i maj 1861 fik brev fra Rønne angående lærespørgsmålet. Han fremlagde igen sit syn på ord og skrift: Det levende ord er Jesus selv, derefter Helligånden, som i dåben skaber, i nadveren opholder det nye liv. Bibelen er de kristnes bog til oplysning, belæring og formaning. Om dette er kætteri, må menigheden dømme. Donatismen ved dåben fralagde han sig; ganske vist havde han været inde på Kragballes linie, men aldrig udtalt sig offentlig derom — hele Rønnes materiale gør jo unægtelig også indtryk af at være samlet privat. Vist havde Jens Larsen sagt, at en stor synder kan være Guds barn, blot altså et faldet barn, men så vist ikke sagt det for at styrke folk i deres synder, men for at vise, at Guds gerning i dåben ikke kan gøres til intet af vor ulydighed. Gud vedkender sig altid sin gerning under forudsætning af omvendelse, jfr. lignelsen om den fortabte søn. Udtrykket: at man ikke kunne forsage alle djævelens gerninger, ville han, skønt heller ikke det var brugt offentligt, ikke forsvare; men det kom af, at han først ikke rigtig havde forstået, hvad „forsage“ betød; han troede engang, at det var ensbetydende med at „opfylde loven“. Spørgsmålet havde været livligt debatteret i den kirkelige presse i de nærmest

foregående år, og allerede i maj 1861 havde Jens Larsen oplyst overfor Rønne, at han havde udtrykket fra en prædiken af Grundtvig — hvorom han ville rådspørge ham nærmere, når festlighederne i anledning af 50-års-præstebubilæet var forbi. Nu havde det klaret sig for ham, at forsage betød „afsigte“, „vende ryg“, „hade og afsky“. Nu forstod han, at tro og forsagelse hører sammen i dåbspagten; det klarede sig, at evangelium ikke er lov, ikke påbud, men tilbud, og kun fordi det er Herrens ord til os, kan vi tage forsagelsens og troens ord i vor mund.

Lindberg ledsagede denne redegørelse med nogle skarpe kommentarer; det var rart for præsterne, at de ikke stod under fem-mands-bestyrelsen fra Stenlille. Og Rønne rykkede ud i Dansk Kirke Tidende med et langt forsvar, ikke for sin argumentation — derom ville han ikke strides — men for sin handlemåde: den havde ikke været skånselsløs, man havde jo netop søgt at få Jens Larsen fjernet udenom offentligheden! Lindberg replicerede, at det — som nævnt — ikke var derom, man skulle have forhandlet privat, man skulle have søgt at bilægge sagen ad privat vej, men Jens Larsen havde aldrig fået at vide, hvem hans anklagere var, og Rønne rykkede klogeligt ikke ud med noget. Hvad ville danske præster mene, om en bisp behandlede en præst på den måde? Og hvordan kunne man i september 1861 afsætte Jens Larsen for et dogmatisk kætteri, som han 4 måneder før på den klareste måde havde fralagt sig. Rønne havde sagt, at missionæren ikke måtte være uklar på noget område — des mere lykkeligt for præsterne, at de ikke stod under bestyrelsen, for af en præst forlangtes det dog ikke, at der overhovedet ikke måtte være noget, som stod dunkelt for ham.

Ved debatten i Dansk Kirke Tidende mellem Rønne, Lindberg og Jens Larsen viste det sig klart, at Rønnes grunde var ganske løse og tilfældige, en sammenstykning af sladder og løse angivelser, som det øjensynligt var pinligt for ham selv at måtte lægge navn til.

Virkelig argumentation var der ikke i sagen; det hele var baseret på ønsket om at komme af med Jens Larsens person. Men det er af interesse for Indre Missions videre historie, at en del af de anførte indvendinger tydeligt står i forbindelse med grundtvigsk tankegang — i sommeren 1861 havde navnlig Clausen i anledning af det skandinaviske kirkemøde udtalt sig meget skarpt om den evindelige tærskens langhalm på det grundtvigske vrøvl — og derved, at Jens Larsen nu en overgang fik husly i Dansk Kirke Tidende skelnes også en ansats til modsætning mellem den nyskabte kirkelige Indre Mission og den netop samme år noget mere konsoliderede grundtvigianisme.

1861 er nemlig også grundtvigianismens fødselsår som kirkelig-folkelig bevægelse. Hidtil havde grundtvigianismen været præsterne; nu kom bønderne med. Fra 1858 samlede Sofus Høgsbro et grundtvigsk venstre på rigsdagen, og i debatten om Monrads kirkeforfatning fik partiet sin ilddåb; Grundtvigs præstjubilæum 29/5 1861 blev en folkefest af ganske stort format, og dermed var grunden lagt til vennemøderne, hvor præster og bønder for alvor mødtes.

De to store *kirkelige* retninger har altså deres oprindelse som retninger fra samme år, og deres indbyrdes konkurrence er nøjagtig lige så gammel.

Lægmandsindremissionens historie 1853—61 er karakteristisk for sin tid. Den opstår som en demokratisk lægmands-

bevægelse, i pagt med junigrundlovens ånd og gennembrudet af nye sociale gruppedannelser; den forliser, fordi den tendens mod autoritet og reaktion, som afløste revolutionsånden fra 1848, endnu kunne støtte sig på mægtige politiske og sociale forbundsfæller, i dette tilfælde gejstlighedens magtstilling, som nok rystedes, men på ingen måde styrtedes ved det kierkegaardske røre midt i halvtredserne. Første runde gik afgjort til præsterne, og tilsyneladende er det blevet derved i Indre Mission — men det er en ganske anden historie, som ikke skal fortælles her.

L i t t e r a t u r.

Af udtrykte kilder kan nævnes:

Indre Missions protokol 1858—67, med regnskab 1854—67.

En række *breve fra C. F. Rønne* til Beck og Clausen.

Begge dele i Kirkelig Forening for Indre Mission's arkiv.

Papirerne vedrørende *Jens Larsens ordination* findes i Rigsarkivet og er af mig udgivet i *Fra Holbæk Amt XXXXV*, 1952, 5ff.

Af *Tidsskrifter* er følgende vigtige:

Indre Missions Tidende, 1854ff.

Dansk Kirke-Tidende, 1845ff.

Dansk Missionsblad, 1853ff.

Ugeskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Danmark, 1853ff.

Sendebuddet, 1856ff.

Brevbærer mellem Christne, 1855ff.

Vore Ordførere, 1855f.

En Røst i Ørknen, 1856ff.

Desuden rummer de forskellige frikirkelige og sekteriske bevægelers blade ikke så lidt stof også til Indre Missions historie.

Videre kan henvises til:

Småskrifter af Jens Larsen, Peder Sørensen, Peder Pedersen, Ludvig Mortensen og Niels Johansen — de opledtes lettest gennem *Dansk Bogfortegnelse*.

Søren Kierkegaard: Indøvelse i Christendom, 1850, Samlede Værker, XII, Bladartikler (S.V. XIII), Bladartikler 1854 55 og Øjeblikket (S.V. XIV).

Karl Vinther: Oplevelser fra Menighedslivet i København og paa Sydsjælland, 1895.

Vilh. Beck: Erindringer fra mit Liv, 1901.

Venskab og Samvirke. Brevveksling mellem Vilh. Beck og Johannes Clausen, udg. af Axel Beck, 1936.

Morten Pontoppidan: Dansk Kirkeliv i Mands Minde, 1916, 105ff.

C. Weltzer: Søren Kierkegaard og Vilhelm Beck. Kirkehist. Saml. 7. I, 195ff.

M. N. Neiiendam: Frikirker og Sekter, 3. udg. 1948.

H. J. H. Glædemark: Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874, 1948.

P. G. Lindhardt: Præsten Dines Pontoppidan, 1948.

„ „ : Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark, 1951.

Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse 1651—1661.

Af *Hans H. Fussing*.

I „Aarbog for historisk Samfund for Sorø Amt“ for 1936 har *Aage Fasmer Blomberg* skrevet en meget oplysende artikel „Lidt om Slagelse og Ringsted under Karl Gustav Krigene“, der er baseret på klager til svenskekongen fra disse to byer. For at man helt kan forstå, hvor hårdt Slagelse blev ramt under krigen, vil det imidlertid være rimeligt at se lidt på, hvad byen før og efter krigen ydede i almindelige skatter, og hvad den måtte betale til den *danske* hærs underhold i krigstiden og at undersøge, hvor vidt det lykkedes byen senere at få refunderet sine krigsudgifter eller at få nedsat sine skatter i den følgende tid.

* * *

Efter Karl Gustavkrigene klagede de danske købstæder naturligt nok over de ødelæggelser og udskrivninger til fjenden, der, hvis man kan tro på klagerne, i bund og grund havde ødelagt byernes økonomi. Der kan ikke være tvivl om, at det mange steder virkelig var meget galt fat, men så længe

klagerne holdt sig til almindelige vendinger, er det vanskeligt at bygge noget reelt på dem og at finde frem til, hvor slem tilstanden i virkeligheden var. Kun når der opgives bestemte tal for udskrivningerne, og når disse kan sættes i relation til byernes formue og skatteydelse før og efter krigen, kan man gøre sig en forestilling om, hvor hårdt krigen havde taget på en by.

Fra *Slagelse* findes der imidlertid et ganske godt materiale til belysning af dette forhold, idet man både har oplysninger om byens grundværdi, borgernes rentebærende formue og skatteydelse umiddelbart før svenskernes ankomst, klager til Karl Gustav over i al fald en del av krigskontributionerne og klager til den danske regering over krigens byrder, både det af danske og det af svenske myndigheder krævede, og endelig oplysninger om de efter krigen krævede ydelser, samt regnskaber over det til danske soldater leverede.

Slagelse var få år før krigen blevet ramt av en katastrofe, idet en vældig brand 22. juni 1652 ødelagde 120 huse og gårde, og den bredte sig så hurtigt, at også indboet for størstedelen gik med i løbet. Fire dage senere klagede byen til kongen og opnåede fritagelse for alle skatter og avgifter for de brandlidte i tre år, hvad der senere forlængedes flere gange og i alt skulle gælde til 1661¹). I årene 1651 og 1652 havde byen skullet yde en skat på 200 rdl. om året, hvad der også krævedes av Kalundborg og Næstved, mens Køge ydede 300 og Helsingør 400²). Alle de andre sjællandske købstæder stod for mindre beløb, bortset fra København, der

---

1) P. Arnskov: *Bogen om Slagelse*. 1931. s. 149.

2) V. Secher: *Forordninger*. 1918. V. s. 470.

skulle betale 1500 rdl.³⁾ I årene 1653 til 1656 betalte Slagelse intet, men i 1657 krævedes den igen for skat⁴⁾). Ved skatteansættelsen ydedes der hovedskat af følgende:

	Mænd.	Kvinder incl. tjenestepiger.	„Drenge“.
Smedegades fjerding	123	154	208
Slotsgade „	100	185	149
Bredegades „	80	112	114
Løvegades „	85	146	130
Ialt	388	597	601

„Drenge“ må her formentlig betyde læredrenge og tjenestekarle, og tallet synes forbavsende højt i forhold til de andre grupper. Det tyder på en vis velstand eller driftighed, at så mange av byens håndværkere og købmænd har haft andre i deres brød til uddannelse eller som hjælp i deres virksomheder. Skattesatsen varierede fra 2 rdl. til 1 mark for en mand og kone, idet hver av et ægtepar betalte lige meget, og forskellen skyldes åbenbart den forskellige betalingsevne. Satsen for børn, hvis skat må være betalt av forældrene, svingede fra 1 mark til 8 sk. Krambod- og andre svende betalte fra 1 til $\frac{1}{2}$ rdl., mens tjenestepiger og -drenge fast var sat til at yde 1 ort. Der er et forbavsende stort antal barnløse ægtepar, muligvis dog fordi skatten kun krævedes av børn over en vis alder. Det samlede beløb for hovedskatten var

³⁾ Om tidligere tider kan oplyses, at for årene 1644-1646, altså under Torstenssonkrigen, betalte Slagelse i alt 2314 rdl. 41 sk. til dækning av omkostninger ved indkvartering i byen. — Slagelse skatter for 1660.

⁴⁾ ibd. Læg: Slagelse skatter 1637-52, 1657-61.

547 rdl. 2 ort, således at denne skat alene var knap tre gange så stor som skatten i 1652.

Desuden krævedes der skat av *ejendom*, nemlig $1\frac{1}{4}$ rdl. av hver 100 rdl.s værdi i fast ejendom, en renteskat på 3 % av rentepenge og en „*brug- og formueskat*“, der også krævedes av de håndværkere, der ikke havde huse eller ejendoms-gårde eller jord i bymarken, og den fastsattes efter et skøn.

Ejendommenes værdi var følgende:

	Værdi.	Antal.	Øde og avbrændte.
Smedegades fjerding	13424 rdl.	16	6
Slotsgades „	11107 „	12	9
Bredegades „	8573 „	12	9
Løvegades „	7444 „	13	2
Ialt	40548 rdl.	53	26

Det beskedne tal for ejendommene må betyde, at der kun er tale om gårde, hvis værdi varierede fra 2192 rdl. til 17 rdl., mens huse og boder ikke kan have været medtaget, og de efter branden endnu ikke opførte gårde udgjorde ca. en trediedel av alle byens større ejendomme.

Renteskatten hvilede på følgende:

	Beløb.	Antal.
Smedegades fjerding	1012	5
Slotsgades „	1245	3
Bredegades „	2112	4
Løvegades „	640	3
Ialt	4909	15

Den største rentebærende formue var på 1120 rdl.

Skatten på „brug og formue“ alene betaltes av 32 i Smedegades fjerding, 35 i Slotsgades, 13 i Bredegades og 47 i Løvegades fjerding, og desuden betalte ejendomsbesidderne den med 383 rdl. Det samlede beløb for disse avgifter var 1061 rdl. 16 sk.

Hvis byen virkelig har formået at yde hele det opkrævede beløb eller 1608 rdl. 64 sk., må den dog være kommet nogenlunde til hægterne efter branden, men det er vel ikke sandsynligt, at den brandhærgede by har kunnet betale en skat, der var otte gange så stor som den, der krævedes i årene før den store ildsvåde.

Men så kom krigen.

Slagelse avlagde engang efter 1. maj 1658 regnskab for, hvad byen havde måttet yde til de danske troppers indkvartering og „durchzug“ i tiden mellem 11. marts 1657 og 1. maj 1658. Indkvarteringen drejede sig både om kvarter og mad til både officerer og mandskab og til deres heste, og regnskabet er så uoverskueligt, at det ikke lader sig gøre at vise, hvor mange mennesker og heste, det drejer sig om, idet ikke alle poster er specificeret, men undertiden står der kun det beløb, der er ydet for indkvartering av den og den officer med sine soldater og heste, mens der hverken er tal for disse eller for antallet av indkvarteringsdage, idet der blot er angivet den dag, da betalingen er sket. Ved „durchzug“ forstås bispisning av soldater og heste, der ikke lå i kvarter, men blot passerede byen og skulle have mad og foder. Den største del av soldaterne og vistnok alle officerer var beredne, og det har næppe været muligt at skaffe staldplads til alle heste, mens

man vel har kunnet få anbragt alle mennesker. Een gang, under 23. august 1657, bemærkes udtrykkelig om oberst-lieutenant *Deberens* kompagni på 62 officersheste og 97 ryttere, at det faktisk kostede dobbelt så meget som deres indkvarteringsseddel for een nat udgjorde, idet de da fik „i slig march på hver hest 1 skp. havre og andet over ordre“, hvilket må betyde, at der er leveret rejsekost til hele kompagniet. Nogle gange bemærkes, at militæret fremlagde en ordre fra en rigsråd, landkommissær eller lensmand, men som regel synes der blot at være tale om, at den pågældende befalingsmand har krævet indkvartering. Da 77 ryttere 28. november 1657 kom til byen, medbragte de en ordre fra rigsrådet om, at byen skulle levere hver mand for 3 mk. „til beslag og geværerne at lade“.

Indtil november 1657 er der overvejende tale om kortere indkvarteringer i en nat eller to eller om bespisning av soldater på march mod vest, dog lå der nogle stabe i byen i længere tid og et par kompagnier i nogle måneder, men midt i december kom oberst *Bertram Rantzau* med stab og livkompagni, hvortil hørte sekretær, feltskær, vognmester, herpuker, trompeter, profos, skarpretter og to stokknægte med i alt 111 heste, der lå her til d. 3. februar 1658, men da havde gennemmarchen fået en anden retning, alt gik mod København. Allerede d. 1. februar ankom 98 ryttere fra Fyn med adskillige officerer og folk, en part til fods, en part til hest, og var her nogle i een, nogle i to nætter, „da svensken havde bemægtiget sig Fyn“. Da Karl Gustav først d. 30. januar var gået over Lillebælt, giver dette et uhyggeligt billede av den militære opløsning på Fyn. Manglen på disciplin lyser også ud av meddelelsen

om, at da de 4 kompagnier av oberst Rantzaus regiment efter 5 dages indkvartering den 7. februar „om aften ved 9 slet tog ad København“, forlangte det dobbelt så meget som den normale indkvartering kostede, „foruden det de medtog og anden skade de gjorde“. Det kunne være naturligt, at regimentet søgte at få så meget mad som muligt for at begrænse den efterfølgende fjendes ernæringsmuligheder, men den forvoldte skade tyder på opløsning i regimentets mandstugt. De sidste danske soldater, der lå i byen, var tre ryttere av oberst *Jens' — Løvenklau* — kompagni, som var indkvarteret her natten til d. 8. februar.

Efter Roskildefreden kom blot nogle få soldater til byen i april måned, men da regnskabet blev gjort op, sluttede det med følgende bemærkning: „Hvis videre durchzug udi små partier i denne besværlige tid været har, er ikke regnet eller antegnet, både av officerer, K. M.s skibsfolk og andre, som her er blevet spiset og underholdt“, og den samlede udgift var for denne periode 7865 rdl. 77½ sk. Ved en række poster står udtrykkelig, at dette er hvad *byen* har måttet yde, foruden „den tilførsel bonden gjorde“, så man må gå ud fra, at der her virkelig er tale om, hvad Slagelse har måttet yde til den danske hær.

Imidlertid havde svenskerne været der, og det har åbenbart ikke været muligt at specificere deres krav ordentligt, selv om byen mente at kunne opgøre, hvor stort et beløb, det i det hele drejede sig om. Omfanget av indkvarteringen er det dog muligt at se i grove træk av en slutningsbemærkning i ovennævnte regnskab, der skal cieres i sin helhed: „Generalstabet med tilhørende

generalspersoner, høje officerer og mangfoldige deres folk og heste samt oberst *Fabian Fersens* brigade til fods 500 mand og 200 bagageheste, så og et regiment polakker, item *markgreven von Baden* med hans folk og heste med adskillige andre oberster og høje officerer, som foruden stabet her logerede med mange heste og folk, som ankom d. 7. marts nu sidst forleden og mesten forblev til d. 24. april uden grev *Wrangel* selv og nogle hans folk, som opholdt sig nogle uger i Korsør og dog beholdt deres kvarter her i Slagelse, sig til ophold og fordel, så længe de var her i landet til forskrevne 24. april. Samme hårde indkvartering, vi efter K.M.s kommissarers anordning har udstået, beløber udi penge, foruden den tilførsel bønderne til en part stabspersoner og høje officerer har gjort med foderatz og andet udi 51 dage 7680 rdl.“

Det er rimeligt nok, at byen ikke har kunnet holde nøjagtigt regnskab under besættelsen, men det er ufatteligt, at byen på mindre end eet år har kunnet præstere dette kæmpebeløb, tilsammen 15545 rdl. eller ca. 38 % av byens gårdes værdi.

Inden den næste krig udbrød, fik byen igen dansk indkvartering. Allerede dagen efter, at det ny finansår var begyndt, kom 2. maj 1658 ritmester *Rytzler* med sit kompagni på 11 befalingsmænd, 12 tjenere og 70 gemene med 96 heste. Dagen efter sendtes ganske vist 36 mand med heste til Skelskør, men resten blev til 7. august, da „svenskens sidste indfald skete“. Noget lettedes byrden ganske vist ved, at hestene d. 5. juni blev sat på græs, men hele denne indkvartering kostede dog 1305 rdl. 36 sk., fordi folkene hele tiden skulle bespises. Nye større avdelinger kom til, og desuden passerede

mindre styrker byen og fik mad og foder for en dag eller to, og d. 25. juni kom med kongeligt pas nogle svenske officerer med tjenere og 50 heste fra Helsingør på vej til Fyn. Da de sidste danske avdelinger d. 21. juli forlod byen, havde indkvarteringen kostet byen 3033 rdl. 68 sk.

Allerede tidligere på året klagede byen sin nød til kongen, og 22. marts fik lensmanden på Antvorskov *Hugo Lützow* ordre til at forunde Slagelses borgere noget brændsel fra lenet, mens de svenske folk lå i byen⁵⁾, og 12. juni skulle han og lensmanden på Vordingborg *Frederik Reedtz* gøre en sådan anordning med rytterindkvarteringen, som de fandt bedst og erklære sig om, hvordan indkvarteringen bedst kunne ske med mindst avbræk for bønder og borgere⁶⁾. Selv om det skulle være lykkedes de to lensmænd at finde en udvej til lettelse for Slagelses borgere, fik det ingen betydning, fordi den næste krig brød ud med Karl Gustavs landgang i Korsør d. 7. august 1658.

Tilstanden under den anden Karl Gustavkrig kendes fra to klager til den svenske konge, der som nævnt nu findes i Ulrik Christian Gyldenløves arkiv. De er ikke underskrevet, så der er formentlig tale om kopier, muligvis taget av svenskerne, men da disse klager har ligget i det svenske rigsarkiv, må man gå ud fra, at de virkelig er nået frem til kongen eller hans stab og ikke er blevet liggende hos borgmesteren i Slagelse *Caspar Brandt*. Dokumenterne må for så vidt være ægte nok, som det er utænkeligt, at nogen skulle have sat sig til at fabrikere dem, og der findes en række andre

---

⁵⁾ Sjæl. tegn. 22. marts 1658.

⁶⁾ ibd. 12. juni 1658.

klager til Karl Gustav fra danske under krigen, så man véd, at også andre har forsøgt at formå kongen til at lette de tunge byrder, uden at det dog nogetsteds kan ses, om det er lykkedes. Det er nu ganske usandsynligt, at klagerne skulle have fået noget ud av deres henvendelse, for den svenske hær skulle leve, og byens beliggenhed ved hovedvejen fra Korsør til København medførte både, at mange avdelinger passerede byen, og den måtte holdes besat av svenskerne.

Allerede inden de her behandlede klager blev skrevet, havde byen henvendt sig til byens kommandant, oberst *I. B. Schönleben*, og bedt om brændsel fra Antvorskovs skove, og dette bevilgedes, men tilladelsen blev taget tilbage i februar 1659, da den efter kommandantens mening blev groft misbrugt. Til den svenske konge selv skrev borgerne og bad om fritagelse for en del av den pålagte sølvskat på 50 rdl. pro persona, men noget resultat kan der ikke ses at være kommet ud herav, så lidt som av en bøn fra præsterne til borgmester Caspar Brandt om at formidle en henvendelse til oberst Schönleben om fritagelse for indkvartering.

For disse klager til Karl Gustav er der gjort rede i den ovennævnte avhandling i årbogen for 1936, så dem er der ingen grund til her at komme nærmere ind på. Det skal blot anføres, at byen 1658—1659 synes i alt fald at have måttet yde svenskerne ca. 16000 rdl. foruden store kontributioner i naturalier, og at den svenske hær fra august 1659 krævede en månedlig ydelse på 800 rdl. og et særligt beløb på 400 rdl. til den svenske kammerpræsident. I hvilket omfang det er lykkedes at inddrive disse penge kan ikke ses, men det må

---

7) Arnskov anf. v. s. 30f.

anses for usandsynligt, at byen under hele resten av krigen har kunnet præstere det forlangte, især da byen desuden må have haft indkvartering og har skullet bespise „durchgående“ svenskere⁸).

Da krigen vel var forbi og de svenske tropper havde forladt Sjælland i juli 1660, fik Slagelse ny indkvartering av „stilleliggende og durchgående“ danske soldater, så nye byrder pålagdes den udplyndrede og medtagne by⁹).

Gyldenløves regiments stab kom til byen d. 14. juli og blev der til d. 20., og herfor findes et specificeret regnskab, der ser således ud:

Obersten med	13 tjenere og	24 heste
Oberstlieutenant	13 „	25 „
Oberstvagtmester	5 „	8 „
Regimentspræst	4 personer (!)	8 „
Kvartermester	6 „	10 „
Adjutant	2 tjenere	6 „
Auditør	4 „	8 „
Kaptejn	1 „	2 „
Regimentssekretær	4 „	8 „
2 trompetere	3 „	6 „
Vognmester	1 „	2 „
Feltskær	1 „	2 „
Pauker	2 „	4 „

⁸) Slagelses byrder kan sammenlignes med svenskernes udskrivninger i en række jyske købstæder i 1658. — Jyske Sml. V. rk. 5. bd. s. 209-14. — Fra Fyn kendes udskrivningerne ikke fra købstæderne, men kun fra lenene og adelsgodserne i 1658. — Fynske Aarbøger. 1942. s. 94-100.

⁹) Om de i det følgende nævnte ydelser se: Slagelse skatteregnskaber 1657-61. Nr. 11 og 17.

Taffeldækker		
Musikant		
Sadelmager		1 heste
Smed		2 „
Håndskriver	1 „	2 „
Skytte		1 „
Kok		1 „
Kokkebetjent		1 mulæsel

Disse 48 personer med 81 ridedyr kostede i alt byen 177 rdl. Man undres over det enorme tjenerskab, og da der ikke er anført nogen person for sadelmagerne og smeden, må persontallene være exclusive de i den første kolonne anførte mennesker, så der har været mange oppassere til de 21 „hovedpersoner“. Det er heller ikke let at forstå, hvordan taffeldækkeren og musikeren har kunnet følge med de øvrige, hvis de ikke var beredne.

Resten av regimentet ankom d. 20 juli og blev til 2. september med 4 officerer, 12 underofficerer og lignende, bl. a. en marketender og to fanesmede, d. v. s. beslagsmede og 116 ryttere. Befalingsmændene havde i alt 33 oppassere og 73 heste, og desuden havde nogle av rytterne kvinder og børn med og nogle av dem havde to heste, så det har i alt drejet sig om ca. 250 personer med op mod 300 heste, og denne sidste indkvartering kostede byen i alt 1352 rdl. Det ser ejendommeligt ud med det meget store antal nonkombattanter, men formentlig har det ikke været muligt at skaffe tilstrækkeligt mange soldater til at udfylde regimentets rammer, så „hovedet“ med dets oppassere er blevet urimeligt stort i forhold til „kroppen“.

Senere kom nye troppeavdelinger — oberstlieutenant *Godtfrieds* og major *Henrik Harlovs* rytteravdelinger — således at byen havde indkvartering næsten hele tiden til hen i december måned, og i alt måtte byen i dette halve år betale den enorme sum av 4496½ rdl. 19½ sk. til de danske soldaters underhold.

Efter i et par måneder at have været fri for indkvartering måtte Slagelse fra 6. februar til 11. april yde et tilskud til Korsørs indkvartering av den kongelige livgarde på 500 rdl. og resten av året fik byen stadig besøg av „durchgående“ avdelinger, der kun delvis er specificeret, idet der i regnskabet står, det „ville falde for vidtløftigt enhver at specificere“. Langt den overvejende del av ydelserne bestod i naturalier: 170 td. øl, herav endda 1 td. „godt øl“, 20869 skålpund brød, 1 td. 2 fj. smør, ½ td. sild, 1 td. havre. De „durchgående“, hvorimellem også var fyrsten av Sønderborg med fyrstinde og medhavende folk, havde i dette år kostet byen ca. 675 rdl., og byen satte sine udlæg til alle former for indkvartering i de to år til 5671 rdl. 27 sk. eller ca. 12 % av, hvad byens ejendomme ansås for at være værd før krigen.

Skønt det skulle synes umuligt for byen derudover at betale den ordinære skat, har den dog til julen 1660 betalt 547½ rdl. 16 sk. i skat¹⁰⁾, som det fremgår av antegnelserne til byens regnskaber for tiden 1657—61, men revisionen tog yderligere hårdt fat på byen, idet den klagede over manglende bilag og derfor stillede krav til byen om betaling av krav, som ikke av bilagene kunne ses at være honoreret. Der manglede således bilag for, at byen virkelig — vistnok i

¹⁰⁾ Sjøel. tegn. 1660. 5. november.

1657 — havde leveret 15 udskrevne artilleriheste, havde betalt fragt av brød sendt til Helsingborg og havde leveret uniformer og soldatersko efter ordre¹¹). Med hensyn til indkvarteringen av de danske tropper skrev revisionen, at „derom fremlægges ej andet end deres egen specification, som dog med officerernes beviser burde attesteres, og som ingen anden købstad her for er blevet godtgjort, så beror det på hans kongelige majestæts egen allernådigste bevilling“. Revisionen avsluttedes først 29. april 1673 av rentemesteren Sten Hohen-dorff, og han mente at kunne opgøre det beløb, som kongen var Slagelse skyldig til 16143½ rdl. 37½ sk. Herav fremgår, at man i centraladministrationen var klar over, at kronen burde betale beløbet, d. v. s., at hele befolkningen skulle være med til at dække krigens omkostninger, så de kunne blive jævnt fordelt og ikke blot ramme de byer, der havde haft den store indkvartering. Det skete imidlertid ikke. Slagelse ses ikke at have fået nogensomhelst refusion av de udlagte beløb, ja, den fik ikke engang nogen lettelse i sine almindelige skatter. Ganske vist hed det i et skattebrev av 5. november 1660, at borgmester og råd av den indkomne skat skulle betale den indkvartering, der havde været i byen siden 1. november, men da Slagelse ingen indkvartering ses at have haft i denne del av 1660, fik man der ingen glæde av denne lempelse i byernes byrder, og som nævnt betalte byen sin skat i dette år.

Det er ikke til at undre sig over, at byen i de følgende år sendte klage på klage over skatterne til kongen¹²). Borg-

¹¹) Antegnelser til Slagelse byskatteregnskab 1657-61.

¹²) Rentekammeret. B. (1660-79). V. Div. dok. vedr. København, købstæder og amter. I. Slagelse. — Sml. Arkiv og Museum I. s. 392f.

mester og råd bad 28. juni 1663 om nedsættelse av den månedlige kontribution på 400 rdl., idet det var en ringe by på et „besværligt landstrøg og har fast ingen næring og i den krigstid så højlig er avtaget, at fast ingen i landet er værre faren“. Rentekamret skrev en overfor byens klage meget forstående indstilling til kongen, idet der henvises til, at Slagelse endnu var mærket av den store brand i 1652, så den halve by lå øde, og rentekamret mente, at Slagelse ydede for meget i forhold til Kalundborg og Køge. Det frugtede imidlertid ikke, for 13. august 1664 klagede borgmesteren over, at man intet svar havde fået på den forrige klage. Han gentog sine tidligere henvisninger til byens forarmelse ved branden og krigen og henviste til, at byen var ugunstigt stillet i sammenligning med Kalundborg og Køge. Yderligere oplyste han, at byen havde pådraget sig en gæld på nogle tusind rdl., som øvrigheden havde måttet låne, da byen „så hårdeligt blev exekveret“ under krigen, for at den ikke „ganske totaliter skulle ruineres“, hvilket formentlig må betyde, at svenskerne havde truet med plyndring og avbrænding. Heller ikke denne klage ses at have hjulpet Slagelse, for 10. januar 1665 sendtes en ny klage over den månedlige ydelse til søetaten på 166 rdl. og til livgarden på 29 rdl., idet man henviste til, at byen havde store udgifter til vognleje og „ordinants rytteri“, hvilket formentlig vil sige betaling til transport av soldater og andre med kongeligt pas og til indkvartering.

Der kan ikke være tvivl om, at Slagelse virkelig er blevet særlig hårdt ramt, selv om hverken byens øvrighed dengang eller vi nu er i stand til at avgøre, om det er rigtigt, at fast ingen i landet var værre faren. Byen var ikke kommet over

branden, da krigen kom, og dens beliggenhed ved hovedlandevejen fra København til Korsør måtte medføre, at den blev bebyrdet med særlig mange passanter og indkvarterede soldater. På den anden side ser det ud til, at byen virkelig har været i stand til at honorere de krav, som både danske og svenske myndigheder stillede til den om både penge og naturalier, og det var et dog ikke helt ubetydeligt beløb, som faktisk blev indbetalt til rentekamret i skat ved juletid 1660. Der må endnu have været driftige folk i byen, der trods krig og ulykker har kunnet holde deres erhverv i gang, og herom vidner også, at der i St. Mikkel's kirke ligger to ligsten fra 1662 og 1664, vistnok lagt av arvingerne efter et par av byens købmænd¹³).

---

¹³) Danmarks Kirker. Sorø Amt. Slagelse St. Mikkel. — Om pålideligheden av byernes klager efter krigen se Carl S. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie. I. 1908. s. 315.

Allindemagles Udslettelse.

Af Johs. T. Christensen.

Det er bittert af blive drevet fra Hus og Hjem, selv om man bor paa fæstet Grund. Mange Minder, Skikke og Traditioner bandt den gamle Landsbys Beboere til Hjem og Fællesskab med Naboer og Genboer i Landsbyens tætte Hus- og Gaardklynger, og mange Taarer er fældet paa Landsbyers Tomter, naar Udrykningsordren fuldbyrdedes af Stordriftens Mænd, for at ny Herregaarde kunde opstaa.

Denne Opsugning af Fæstegods er fra Middelalderens Slutning til nær op mod vore Dage sket i ret stor Stil, under Tiden lempeligt, i andre Tilfælde brutalt og uden synderlig Hensyntagen til Menneskeskæbner. Kronens Skøder, Ting- og Jordebøger, gamle Fæstebreve o.s.v., holdt i omstændeligt og følelsesløst Sprog, fortæller om, hvordan Jordsamlingen foregik. Under Tiden sker det, at enkelte Landsbyer flyttes til en anden Egn for at komme udenfor det Herregaardsareal, som omklammer dem. Ødegaardene, som Jordejerne i fattige Tider ikke kunde finde Fæstere til, var et nogenlunde let Bytte. Sværere var det at finde rimelig Grund til Udslettelse af hele Landsbyer, men i mange Tilfælde fandtes en Grund.

Et stort Antal af vore Herregaardes Navne (Bregentved, Eskildstrup, Sørup, Bjernedegaarden o.s.v.) antyder, og Undersøgelser bekræfter, at Gaardene er bleven til ved Inddragning af Landsbyers Fæstegods. „Tallet sættes næppe for højt, naar man regner med, at 25 Landsbyer i Sorø Amt er sløjfede siden Reformationen“. (I. V. Christensens Afhandling i Daniel Bruns: Danmarks Land og Folk).

Da det gamle Bondefællesskab og dets Afhængighed af Godsejerne i Slutningen af det 18. Aarhundred vaklede, og en ny Tid var ved at bryde igennem, havde gamle Tidens Forhold fremdeles stærke Forkæmpere, og forrest blandt dem stod Ove Høegh Guldberg, som efter Struensees Fald i 1772 i en Aarrække var Danmarks egentlige Styrer. I hans Tid opstod mange ny Herregaarde, som tillagdes hoveripligtigt Fæstegods, hvis Bønder maatte opdyrke Jorden til den ny Naadigherre, som nu var deres Herskab. Som typiske Eksempler fra Sorø Amt kan nævnes Gyldenholm, Valbygaard og Nordruplund.

Et Eksempel af nyere Dato er Nedlæggelsen af den store Landsby Allindemagle, en Mils Vej nordvest for Ringsted, og Oprettelse af Allindemaglegaarden.

Allerede i 1720 rejstes Truslen om Allindemagles fuldstændige Udslettelse. Der er tidligere her i Aarbogen (Aargang 1941) bragt en fyldig Oversigt over Skjoldenæsholms Historie og over Billernes gamle Borg Allindegaarden, som laa tæt sydøst for Allindemagle Kirke. Denne Gaards Historie rækker langt tilbage i Tiden og fortøner sig i Sagn, hvis Virkelighedskærne man ikke kan afskalle.

Det har den tilfælles med den gamle Landsby, som har givet Gaarden Navn — hvis ikke det er saadan, at Gaarden har været Landsbyens Begyndelse og Navngiver. Det fremgaar nemlig af Jens Billes Skøde til Kronen, da han i 1575 afstod sit sjællandske Gods for Vrejlevkloster og Fæstegods i Vendsyssel, at Allindegaardens Jorder ikke har været Herregaardsmark i moderne Forstand. Middelalderens Herregaarde var ikke baseret paa Stordrift af samlede Arealer. Høvdingegaardene havde som Regel deres Agre i Landsbyens Vange og dyrkede dem sammen med Bønderne — eller rettere: Bønderne dyrkede dem for dem. Markfællesskabet bestod ikke i, at hver Bonde havde lige megen Jord. En Gaard havde mere end en anden, og Herregaarden havde sin rundelige Del.

Dette Fællesskab bevirkede, at lige saa vel som Bondebyer i nyere Tid kunde forsvinde og Herregaarde med samlede Arealer opstaa, kunde i Middelalderen til op mod Reformationstiden, og i nogle Tilfælde efter denne, Herregaarde blive til Ruiner, medens Landsbyer, hvis Oprindelse sker langt tilbage i Hendenold, vedblev at bestaa til vore Dage. Allindegaarden udslettedes, men i Jens Billes Skøde af 1575 til Kronen staar, at der med Hovedgaarden følger 18 Fæstegaarde og 1 øde Jord i Allindemagle, hvilket viser, at Bondebyens Historie fortsættes uden Afbrydelse. Der var kun sket det, at de tidligere Fæstere under Herremanden nu var bleven Kronbønder, hvilket kan betegnes som en Art Forfremmelse, da det i Reglen var bedre at være Kronens end en Privatmands Tjenere.

Efter Herregaardens Forsvinden er dens Agre i Byomraadet bleven tillagt Bøndergaardene, hvis Antal her som mange

andre Steder var noget større ved Middelalderens Slutning end ved Udskiftningstiden. Foruden de 18 Gaarde var der 4 Huse og en Skole i Byen. Der blev ikke oprettet nogen Præstegaard — Præsten havde hidtil boet paa Herregaarden. Nu blev Byen i kirkelig Henseende tilknyttet Haraldsted.

Grev Ferdinand Daneskjold Laurvigen, som i 1720 købte Skjoldenæsholm og Allindemaglegodset, var gift med Ulrika Eleonora Reventlow, en Søster til Frederik d. 4.s anden Dronning, Anne Sophie, og for at redde sig ud af sin Gæld til Svogeren gav Kongen ham Ret til at inddrage 100 Td. Hartkorn Fæstegods til Oprettelse af en Hovedgaard.

Det var Truslen.

Faren drev over. Hverken Grev Ferdinand eller hans Søn og Arving Grev Frederik, som døde ung, gjorde Brug af Skadesløsbrevet, og Grev Frederiks 32-aarige Enke, Grevinde Anna Joachimina, f. Ahlefeldt, viste allerede i Begyndelsen, i 1762, af sin lange Ejertid, at hun nærrede det inderlige Ønske at betrygge sine Fæstebønders Tilværelse og skabe saadanne Forhold, at de skulde føle Glæde ved at arbejde baade for sig selv og for hende. Først og fremmest tog hendes Bestræbelser Sigte paa Hoveriet, hvis Omfang hun fastlagde og udformede udførligt og lempeligt i alle Enkeltheder som forpligtende for hende selv og hendes Efterkommere og for Bønderne og deres Efterkommere. Hendes Disposition herom som (ad man datum) fik kongelig Stadfæstelse i 1780, blev ved Fæsteledighed vedhængt Fæstebrevene.

Foruden Hoveribestemmelserne indeholdt Brevet, som ved sin smukke og hjertelige og dog praktiske Form, med Rette er bleven betegnet som et Gavebrev fra en ædel og retsindig Kvinde, disse Bestemmelser:

„Foruden denne Bestemmelse i Hoveriet“ ..... „har jeg tillige ladet mig være angelegen og min Omhu værdig, at en Søn eller Datter kunde nyde sin Faders Gaard, for derved at vise saadanne Børn den rette Nytte, naar de have søgt deres Forældres Vel. Og hvad Indfæstning af Gaarde angaar, da holder jeg for, at derudi ogsaa bør holdes Maade for ej rent at lade en Bondekarl paa een Gang give ud, hvad han kan være Ejer af, og siden intet haver at hjælpe sig frem med i paakommende besværlige trykkende Tilfælde. Disse tvende sidst ommeldte Poster har jeg fundet tjenligt at iagttage; vil derfor og, at efterkommende Ejere skulde efterkomme samme. Til hvilken Ende jeg fastsætter, 30 Rigsdaler at være det højeste, der maa tages til Indfæstning af en hoverigørende Bonde i Valsøllille, Haraldsted og Allindemagle og 20 Rigsdaler af en hoverigørende Bonde i de øvrige Byer paa Godset“.

Landgildens Ydelse fastsættes til 2 Rigsdaler for 1 Td. Rug, 1 Rigsdaler 3 Mark for 1 Td. Byg, 1 Rigsdaler for 1 Td. Havre. Og Brevet slutter:

„Foranstaaende Bestemmelser for Hoveriet, Indfæstningspenge og Landgilde af Skjoldenæsholms Gods Beboere, saa regulair indrettet, at det i et og alt kan være overensstemmende med Loven, Forordningen af 12. August 1773, den sunde Fornuft og den naturlige Billighed, vil jeg i min Levetid saa nøje iagttage, at baade mit eget og mine Bønders Vel derved end ydermere kan blive befordret under den Allerhøjestes Velsignelse. Og, paa det jeg kan være forsikret, at endog denne Indretning kan blive mine Efterkommere, Skjoldenæsholms Ejere og underliggende Bønder, til sand Nytte i de efterfølgende Tider; saa vilde Hans Kongelige Majestæt allernaadigst behage, disse af mig forfattede og underskrevne Bestemmelser for Skjoldenæsholms Gods allernaadigst at konfirmere og stadfæste.

A. J. Danneskiold-Laurvig,
født Ahlefeldt“.

Denne Disposition tegner et smukt Billede af Grevindens Karakter og ædle Hensigter, og som et karakteriserende Motto for hele hendes Stræben efter at skabe Lykke og Tilfredshed blandt de Mennesker, hvis Omsorg var betroet hende, kunde anføres den Indskrift, hun i 1777 efter en foretagen Reparation satte i Allindemagle Kirke:

„Herre, lad denne min Gerning være dig behagelig. Thi saaledes vil jeg love dig i mit Livs Dage. Jeg vil opløfte mine Hænder i dit Navn. (Ps. 63 V5)“.

Bønderne kendte Grevindens Bestemmelser og følte sig trygge ved dem.

Ja, Trygheden havde ved hendes Færd holdt sit Indtog i Byen. Fattige var man — fælles om det som om saa meget andet, svært eller godt — men det var ikke mere helt trøstesløst at være Hovbønder. Forbedringen af Jord og Bygninger kunde nu komme deres Børn til Gode. Hoveriets Fastlæggelse havde fjærnet gammel Bitterhed, og de Fremtidshaab, Grevindens Foranstaltninger havde vakt, fik øget Glans ved Regeringens Forbud mod Brug af nedværdigende Torturmidler, Indførelse af Synsforretning, uafhængig af Godsejeren, før Fæstes Overtagelse, og mange andre gavnlige Lovbud, især Stavnsbaandsløsningen.

Det gamle Landsbyfællesskabs sidste Tid formede sig væsentligt som gennem svundne Aarhundreder. Mænd og Karle drog i den tidlige Morgenstund til Hove for at arbejde paa Skjoldenæsholms vidtstrakte Marker eller for at svinge Plejlen i Godsejerens Lade. Pigerne fulgte med i Høstens Tid, og paa Vintermorgener kunde man se Bønderpiger fra Godsets andre Landsbyer paa Vej til Gaarden med Rense-

solde og Sække for at rense og opbære det Korn, Karlene — en Karl fra hver Gaard en Dag om Ugen — havde aftærsket.

Men der var sørget for, at Bondens eget Arbejde sinkedes mindst muligt, og at der ikke tilsagdes flere Folk end nødvendigt, saa de ikke skulde gaa hinanden i Vejen.

I Flok og Følge gik man paa Herregaardsmarken og paa Byens Agre, naar en Vang skulde pløjes eller besaas. De større Festligheder var hele Byen ogsaa fælles om, og det nære Naboskab med alle, der hørte Byen til, gav lettere Adgang end nu om Dage, hvor Hjemmene er drysset ud over de den Gang ubeboede Marker, til Samkvem og Passiaren i Smedjen, paa Landsbygaden eller ved Bystævne. Der var ved Siden af de alvorlige Drøftelser al Tid et eller andet, der kundes afvindes lidt Morskab. Beretninger om Folk, der var kommet i komisk Lys, forbedredes ved Gentagelse. Og saa var der ogsaa noget Spøgeri at falde tilbage paa, især naar det skumrede. Historien om Trolden fra Troldhøj ved Ordrup, som to Gange forgæves prøvede at ramme Allindemagle Kirke, var kendt af alle, og de to kæmpemæssige Stenblokke, som stod — og fremdeles staar — paa Græskanten mellem Vejen og Kirkegaardsmuren gav Syn for Sagn.

14 Gaarde og 28 Huse laa nu langs to Veje fra Kirken mod Nord og langs en østvestgaaende Vej i Byens nordlige Udkant. Byen havde tre store Gadekær, hvor Karlene red Hestene til Vands, og hvor Børnene ved Vintertid „slog Fejer“ paa Isen.

Ophævelsen af Markfællesskabet var i fuld Gang andre Steder, men Allindemagle laa endnu samlet, da Grevinden fratraadte. Hun havde mere været Hjertemenneske end Forretningsgeni. Da hun i 1794 solgte Godset og flyttede til

Allindemagles Udslettelse

Allindemagle By efter Kort af 1797.

De stærkt optrukne Markskel er paaført Kortet efter Udskiftningen. De udflyttede Gaarde er mærkede med X.

København, havde hun kun ret sparsomme Midler til sit Underhold. Aaret efter døde hun.

Ved Salget kom Godset i den Neergaardske Slægts Eje, idet Etatsraadinde Neergaard, Svendstrup, købte det for et Par Aar efter at afstaa det til sin Søn Major Johannes Andreas Neergaard, som ved Moderens Død i 1802 ogsaa blev Ejer af Svendstrup. Han var Efterkommer af Peder Johansen Neergaard, Gunderslevholm, en af vort Lands største Jordsamlere, og han fulgte i Slægtens Spor som dygtig Jordbruger med det Maal at oprette et Familiestamgods af sine store Besiddelser. I 1802 havde han af Skjoldenæsholms sydlige Arealer oprettet Herregaarden Valsøllilegaarden, og for at afrunde det ny Gods fik han Tilladelse til at nedlægge de fire sidste Bøndergaarde i Valsøllile imod at oprette Smaa- ejendomme, mest i Omraadet Hopolden. I Frederik den 3.s Tid havde man set Lejlighed til at inddrage tre Gaarde. Nu var Byen udslettet.

Ved Udskiftningen i 1805 fik Gaardene ny Matrikel- numre. Man begyndte med Nr. 3 og 4 til de to sammenbyg- gede Gaarde øst for Kirken (paa Kortet betegnet som Nr. 10 og 11) og fortsatte langs den østlige Vej — dog saaledes at Udflytterne blev stukket ind imellem, saa Markerne kom i Nummerorden — derefter Gaardene nord for den øst-vest- gaaende Vej, og sidst de vestlige Gaarde. De to Gaarde tæt vest for Kirken fik Numrene 6 og 9, sidstnævnte nærmest Kirken. De andre tre Udflyttergaarde laa i Byens Østside i denne Rækkefølge fra Syd: Nr. 13, Nr. 5, nærmest Skolen, og Nr. 10 lidt øst for denne.

Paa Udskiftningskort af 1807 er opført disse Navne:

- Nr. 3 Peder Larsens Enke, } *)
,, 4 Johan Andersen, }
,, 5 gl. Niels Nielsen, Udflytter, fik sin Mark langs den
vestlige Side af Ringsted-Holbæk Landevej ned
mod Estrup Skel,
,, 6 Jens Ulrichsen, Udflytter, fik den sydligste Mark
øst for Landevejen,
,, 7 Peder Nielsen, paa hvis Mark Herregaarden blev
opført,
,, 8 Anders Christoffersen,
,, 9 Lars Jeppesen, Udflytter, fik den nordlige Mark
øst for Landevejen,
,, 10 Christen Jørgensen, Udflytter, hvis Mark laa
længst mod Øst og grænsede til Kastrupskoven,
,, 11 Unge Niels Nielsen,
,, 12 Jens Hansen,
,, 13 Ole Hansens Enke, Udflytter til Bymarkens nord-
vestlige Hjørne,
,, 14 Mads Jørgensen,
,, 15 Hans Nielsen,
,, 16 Peder Olsen.

Her som andre Steder skabte Udskiftningen øget Virke-
lyst. Der plantedes og rejstes Hegn, og Jorden forbedredes.
Endnu var man ikke under Skyen.

---

*) Disse to Gaarde laa i den vestlige Udkant af Billernes nedbrudte
Gaard. I Overfladen ses Murrester, og Forpagter Kip, Allinde-
maglegaarden, meddeler, at Undergrunden indeholder Fundamenter
muligvis i tilstrækkelig Mængde til, at kyndig Udgravning kunde
give et klart Rids af Middelalderborgen, dens massive Hjørnetaarn
og dens Omgivelser.

Men i 1812 fremdrog Major Neergaard det gamle Skadeløsbrev fra Frederik den 4. og gjorde Krav paa dets Overholdelse.

Da svandt Trygheden.

Major Neergaard, som bortset fra hans Iver efter at samle Jord, skildres som en velvillig, besindig og dygtig Mand af den gamle Godsejertype, som mente man var gaaet for vidt med Bondereformerne, røber i Andragendets Motivering en fuldstændig egennyttig Hensigt, nemlig, at da „Landejendomme fast ikke mere er at erholde til rimelige Priser“, men han dog ønsker at sikre sine Børn Etablissementer, hvor de i Tiden ved Landbrug kunde forvisses om Udkomme, saa havde han bestemt sig til at benytte det Beneficium, hvoraf han er i Besiddelse, til at oprette en Hovedgaard i Allindemagle. Han fik ikke i første Omgang Held med sine Bestræbelser, idet Amtmand Stemann, Sorø, ikke kunde anbefale Sagens Fremme. Endnu 15 Aar fik Fæsterne Fred til at fortsætte paa det Grundlag, Grevindens Gavebrev og Landboreformerne havde skabt. Det skal nok vise sig, at det er stærkere end det gamle Papir fra Frederik den 4., trøstede man sig.

I 1827, da Amtmand Stemann var bleven bevilget Afsked og udnævnt til Geheimstatsminister, kom Majoren igen med sit Krav, dog nu betydeligt ændret. Han vilde nu nøjes med 5 Gaarde og 11 Huse, og at han har anset det for umuligt at naa mere fremgaar af, at han samme Aar indsatte to ny Fæstere hver i sin Udkant af det Areal, han nu regnede

med at samle. De ny Fæstere var Niels Pedersen, Nordgaarden, og Peder Nielsen, som efter sin Moder Niels Niens Enkes Død fik Udflyttergaarden Erletvedgaard, Nr. 5, i Fæste.

Den konstituerede Amtmand, Justitsraad Harhoff, som tidligere havde været Skjoldenæsholmsgodsets Birkedommer, og som synes at have haft betydelig Indflydelse paa Sagen, fik den til Erklæring og bemærkede, at efter Amtets Betænkning af 1812 skønnede han ikke, at Nedlæggelsen kunde være berettiget — men da det nu kun drejede sig om fem Gaarde, og da Sagens Udfald ved Domstolene var tvivlsom, vilde han henstille, at det toges under Overvejelse, om ikke den begærede Tilladelse burde gives. Sagen trak i Langdrag, men skønt der ikke — officielt — fra Major Neergaard er indsendt nyt Andragende, blev Slutresultatet, at der blev givet Tilladelse til at inddrage de 100 Tdr. Hartkorn, som nævnes i det kongelige Skadesløsbrev af 1721.

I Sagen, som den forelagdes Kongen til Underskrift, var Grevinde Anna Joachiminas kongeligt bekræftede Disposition af 1780 ikke nævnt.

Tilladelse til Gaardenes Nedlæggelse blev givet ved kongelig Resolution af 28. September 1831, og Hans Jensens Gaard, Nr. 12, var den første, Godsejeren prøvede at inddrage. Fra 1829, efter hans Moders Død, havde Hans Jensen kun haft Gaarden i Forpagtning et Aar ad Gangen, saaledes at den ved første Lejlighed kunde lægges sammen med andre inddragne Gaarde. Hans Jensen nægtede at fratræde og gjorde i Henhold til Grevindens Disposition Krav paa at overtage sine Forældres Fæste. Sagen vakte en Del Opsigt, og Frederik den 6. forlangte Kancelliets Erklæring, hvorefter

han gav Hans Jensen fri Proces, men saavel Birketings- som Overrettsdommen gik ham imod, hvorefter Godsejeren indankede Sagen for Højesteret for at faa fastslaaet sin Ret til Inddragningen. Højesteret stadfæstede i 1837 Overrettsdommen, men tog ikke Stilling til Neergaards samlede Krav. Den erklærede tværtimod, at hvad det angaar, skulde Hans Jensen være fri for Tiltale. Dommen kunde fortolkes — og blev fortolket — saaledes, at det store Principspørgsmaal, om det gamle Skadesløsbrev eller Grevinde Daneskjolds Bestemmelser skulde gælde, ikke var bleven afgjort. Det var med andre Ord kun Hans Jensens personlige Adkomst til Fæstet, som var bleven bedømt.

Der blev under Processen som ved senere officielle Drøftelser af Byens Nedlæggelse hentydet til, at Hans Jensens Kvalifikationer som Fæster ikke var gode nok. Men ringere var de dog ikke, end at Godsejeren Aar efter Aar fra 1829 til 1837 kunde give ham Gaarden i Forpagtning, og det synes ingenlunde udelukket, at han ogsaa kunde have gjort jævn god Fyldest som Fæster.

Det for Godsejeren mest irriterende synes at have været, at en undergiven, en almindelig Bonde, turde trodse sit Herskab og blive siddende paa Gaarden trods Henstilling om at forlade den, og det lykkedes ikke at faa Manden fjærnet uden Politiassistance. Først da Hans Jensens Bohave og alle hans Ejendele var sat ud, kom Godsejeren i Besiddelse af Gaarden, hvorefter Hans Jensen og hans talrige Familie, som nu stod berøvet saa godt som alle Eksistensmuligheder og ingen Støtte kunde vente fra sin Naadigherre, faldt Kommunen til Byrde. Straffen havde efter de mange Aars opslidende Spænding under Rettergangen ramt den haardt prøvede Familie,

og hos adskillige af Datidens Godsejere var det endnu den Gang god Moral, at slig Opsætsighed af en undergiven skulde straffes haardt, selv om Torturmidlerne ikke længere stod til deres Raadighed.

Et Eksempel til Skræk og Advarsel var sat. Det skete kort efter Højesteretsdommen af 17. Marts 1837. Hans Jensen, som var gift med en Datter af den afgaaede Gaardfæster Jens Larsen i Nr. 9, var den Gang en Mand i 40erne.

Fremtidsudsigterne blev mørke for de Allindemagle Bønder. Hvad hjalp det dem, at Udskiftningen af Jorden havde skabt større Muligheder, naar deres Hjem alligevel skulde lægges øde. Hvad hjalp det dem nu, at Hoveriet var bleven begrænset, naar Arbejdet paa egen Mark ogsaa var for Hoveri at regne. Blev Jorden ved Bondens Flid gjort mere yderig, blev det ikke hans Børn, ikke Bondeslægter, som skulde nyde Frugten deraf. Den ny Herregaard sugede det hele til sig. Bønderne havde kun Galgenfrist. I Dag falder mit Hjem for aldrig mere at rejse sig, i Morgen dit.

Det hele skete ikke paa en Gang. Der maatte ventes, til Fæstet blev ledigt, hvis Fæsteren ikke, ked af Udsigterne, lod sig købe ud eller friste med nogen Støtte fra Godset paa sine gamle Dage, eller man, hvis man var yngre, fik Tilbud paa en ledig Fæstegaard andet Sted, hvilket ganske vist kunde medføre Tilsidesættelse af Bestemmelsen om Fæstets Overtagelse dér af Søn eller Datter. Nogle Træk af en enkelt Allindemagleslægts Historie, fortalt efter Dokumenter, som er bevarede hos H. Caspersen og Hustru, Benløse, viser: én Godsejers Bestræbelser for at have sine Gaarde godt bortfæstede til tilfredse Bønder, og en anden Godsejers Beregnin-

ger gaaende ud paa at faa dem gjort til inddragelige Øde-gaarde.

Den ene af de to Gaarde, som laa tæt øst for Kirken, var i 1760erne i en forsømt Tilstand, og Fæsteren var i Restance med Skatter og Afgifter. Der blev taget Syn paa Gaarden, og Fæsteren fratraadte — godvillig eller mod Erstatning. Gaarden, der ikke har været særlig eftertragtet, blev tilbudt Husmand Anders Jensen, Haraldsted. Han kom ind uden Indfæstning mod at klare Forgængerens Restancer og rette op paa Gaarden. Det ser ud til, at det ogsaa er lykkedes Husmandsfamilien at gøre god Fremgang, og i 1797 fik Sønnen Johan Andersen Fæstebrev paa Gaarden, som havde en efter Datidens Forhold god Besætning og vel vedligeholdte Bygninger.

Johan Andersens Hustru hed Ane Tobiasdatter. Ægteskabet var barnløst, men Husmand Peder Tobiasens Søn Christen fra Haraldsted, Anes Brodersøn, var optaget i Hjemmet som Plejesøn, og ved Testamente af 1827 blev han indsat som Universalarving. Efter Johan Andersens Død i 1824 var han Bestyrer for sin Plejemoder, da Neergaard rejste Krav paa Gaarden, som ved dygtig Ledelse havde faaet øget Værdi. Dens Marker strakte sig langs den nordøstlige Side af Allindemagle-Estrupvejen. I Henhold til Grevindens Gavebrev, vedhæftet Plejemoderens Fæstebrev, havde man hidtil haft god Grund til at regne med, at Gaarden maatte fortsætte i Slægten. Da Ane under Testamentet havde præntet sine tre store Bogstaver, omgivet af Retsskriverens fulde Gengivelse af hendes Navn saaledes: Ane ATD Tobiasdatter, mente hun, at saalænge hun kunde holde Fæstet, var da i hvert Fald Fremtiden sikret.

Men Godsejeren havde andre Planer. Paa Valsømagle Mark øst for Haraldsted Langsø, i Nærheden af Ringsted-Roskilde Landevej, laa en efter Brand nybygget Udflyttergaard, som Jørgen Pedersen havde i Fæste. Det lykkedes Godsejeren at faa denne Mand til at fratræde og tillige delvis at fritage sig selv for Erstatning til ham. Christen Pedersen fik i 1839 Fæstebrev paa Gaarden mod en Indfæstning af 100 Rigsdaler. En Betingelse ved Fæstets Overtagelse var, at naar Aftægtsydelsen til hans Plejemor bortfaldt ved hendes Død, skulde Christen Pedersen overtage Godsejerens Erstatning til den fratraadte Jørgen Pedersen med 11 Rigsdaler 4 Mark aarlig, saa længe Jørgen Pedersen og Hustru levede.

Ved denne Ordning blev Gaarden i Allindemagle frigjort til Nedrivning.

— Efter Christen Pedersens Død havde hans Enke i en Aarrække Gaarden, men i 1874 fik hendes Svigersøn Peder Hansen Arvefæsteskode paa den for 3975 Rigsdaler kontant, en Panteobligation paa 6400 Rigsdaler og en aarlig Afgift paa 40 Tdr. Byg. Gaarden blev senere solgt til Udstykning. Fru Caspersen er en Datter af P. Hansens andet Ægteskab. —

Som det gik Christen Pedersen og hans Plejemor, som maatte vige, gik det Hjem efter Hjem. Selv om nogle af de yngre Mænd, Bestyrere for Mødre eller Svigermødre, fik Fæstegaarde eller mindre Ejendomme, hvor de kunde have de gamle paa Aftægt, var det dog tilsidst nærmest en By af

Enker, som ikke vilde give Slip paa deres Fæste og fraflytte deres Hjem, som Sønner, i Reglen med Hustru og Børn, bestyrede for dem. Disse egentlige Brugere af Gaardene ønskede at tage Nytte af dem saa længe som muligt og holde Hjemmene for deres Mødre. De var ikke villige til at gaa ind paa en hvilken som helst Betingelse for at rømme deres Slægtshjem, og Godsejeren har vel ogsaa — baade af moralske og økonomiske Grunde — fundet det rimeligt at lade de Enker, som ikke vilde slippe Fæstet, blive i Gaardene og derved undgaa at paatage sig Ansvar for deres Underhold. Men dette bevirkede, at den ny Herregaardsmark længe var fuld af store Enklaver, som umuliggjorde en samlet Drift, og i nogle Tilfælde indsattes Forpagtere eller Bestyrere paa de først inddragne Gaarde.

Indenfor Tidsrummet 1814—50 var ikke mindre end 11 af Byens Gaarde fæstede af Enker. 10 Gaarde overtoges efter Enker, i adskillige Tilfælde først efter vedk. Enkes Død.

Om alle Gaardene undtagen fire (Nr. 3, 8, 9 og 13) kan det med Sikkerhed siges, at de var i Slægtens Fæste i 1771. Nogle af Fæsterne kan for Alderens Skyld godt have haft deres Gaarde allerede i 1750erne, og der skal nok blandt dem være i hvert Fald enkelte, som har overtaget Fæstet efter Forældre eller Svigerforældre eller ægtet Forgængerens Enke. Og hvad her er sagt om Gaardmændene, gælder ogsaa for en Del Husmændene, af hvilke mange stod i nært Slægtskabsforhold til Gaardmændene. De blev ganske vist tildelt en lille Jordlod som Erstatning for deres Byvænge, men for dem var det allerede ved Udskiftningen en Opbrudets Tid, som de dog havde fælles med andre Landsbyers Husmænd, og der var hverken her eller andre Steder synderlig Glæde

ved at slippe Hus og Vænge i Byen for en Strimmel fattig Udmarksjord.

Major Neergaard maatte vente paa mange af Enkernes Død, men i Løbet af en Snes Aar gennemførte han, og efter hans Død i 1846 Sønnen Andreas Theodor Bruun de Neergaard, Planen uden særlig store Udgifter i Forhold til, hvad der opnaaedes.

De, der maatte bøde haardest ved Hjemmenes Udslettelse, var Bønderne, som maatte slippe alt i en jævn og lovende Opgangstid og samtidig give Afkald paa Værdier, som ikke kan maales i Penge, men gik dybt i deres Sind, som noget kært og hjemligt, der agtedes ringe i Handel og Vandel og nu skulde ofres, saa alt, hvad de beholdt var et taarefyldt Minde om Tider, der aldrig mere skulde vende tilbage. Mange Træk viser, at Slægtsforbindelsernes Traade føltes stærke med det truende Opbrud for Øje.

Godsejeren kunde paa Lovens Grund bryde alle disse Baand, og selv om det i de fleste Tilfælde, efter at den første haarde Modstand var brudt, skete lempeligt, var det vemodigt. Mange Haab bristede, da Hjemmenes Døre lukkedes, og de med megen Møje opførte og ved Sommertider blomstrende Skelgærder sløjfedes. De unge Slægter, som længe havde staaet for Styret i Gaardene, manglede blot Fæstebrevne for fortsat at lægge deres Arbejde paa det Hjem, som havde været Forældres, Bedsteforældres, Oldeforældres og i nogle Tilfælde endnu flere Slægtsleds. Og Mødre, som i en langt Liv havde holdt sammen paa alt, for at deres Børn, som den gode Grevinde havde lovet, kunde fortsætte, gik paa Gravens Rand uden Haab for deres Børns og Børnebørns Fremtid i det gamle Slægtshjem.

I Aarene efter Dommen i Hans Jensens Sag, henvendte Fæsterne sig to Gange — 1847 og i November 1848 — til Regeringen med Anmodning om, at Grevinde Daneskjolds Disposition fremdeles maatte gælde, men Svaret blev i begge Tilfælde en Henvisning til Domstolene. Og dér skræmmede Sporene fra Hans Jensens Proces.

Om Justitsraad Harhoffs Stilling i Sagen bemærker Indenrigsminister Bang i sit Svar af 21. August 1849 til Andragendet af 1848, at han har forespurgt Justitsraaden, om han kendte Grevindens Disposition, og — i bekræftende Fald — hvorfor han havde undladt at henlede Rentekamrets Opmærksomhed paa den. Herpaa havde Justitsraad Harhoff svaret, at han ikke kendte den, hvorefter Ministeren tilføjer, at saa kan han ikke antage, „at bemeldte Retsbetjent i saa Henseende har paadraget sig noget retsligt Ansvar“.

Et tredje Forsøg foretoges i 1850, da der var nedlagt 10 Gaarde, af hvilke 8½ Gaard var lagt under den ny Herregaard og 1½ Gaard udstykket til Husmandsbrug. Da indbragte Folketingsmand Balthasar Christensen en af Fæsterne Hans Christoffersen, Peder Johansen og Christian Pedersen, alle af Jystrup, underskrevet Petition, som paa egne og Medfæsternes Vegne ankede over, at Grevinde Joachiminas Disposition tilsidesattes overalt paa Skjoldenæsholms Gods baade med Hensyn til Hoveri, Indfæstningafgift, Landgilde og Retten til, at Børn overtager Forældres Fæste, og der henvises til Andragendet af 1848, hvori er omtalt en lang Række Eksempler til Bekræftelse af de nævnte Paastande. Den Neergaardske Familie har købt Godset med de af Grevinden paa lagde Forpligtelser, men — hævder man — administrerer i modsat Aand. Et ikke ringe Antal Gaardmandsfamilier er

udryddede eller overgaaede til Husmandsklassen, ja, i nogle Tilfælde faldet Kommunen til Byrde. Ret og Retfærdighed er herved tilsidesat, og der andrages om, at Grevindens kongeligt stadfæstede Dokument maa genvinde sin Lovkraft.

Andragendet fremlagdes i Folketingets Møde d. 13. Marts 1850 og gav Anledning til en to Dages Debat, i hvilken mange fremragende Politikere havde Ordet for at støtte det, og der rettedes, især af Grundtvig og Bojsen, en meget haard Kritik mod den i 1827 konstituerede Amtmand, Justitsraad Harhoff, Ringsted, hvis Erklæring laa til Grund for Nedlæggelsen. *Grundtvig* bemærkede, at naar Justitsraad Harhoff, som havde været Skjoldenæsholmsgodsets Birkedommer, nu paastaar, at han ikke kendte Grevindens Disposition, maa han altsaa have glempt, hvad han sikkert vidste før. *Bojsen* udtalte, at der i denne Sag er to Menneskers Minde at værne, først Grevinde Daneskjold Laurvigens. Hendes Ønske var at være Velgørerinde for Skjoldenæsholmsgodsets Fæstere og leve i velsignet Ihukommelse blandt dem til de seneste Tider. Hendes Disposition bevirkede, at hun maatte sælge Godset billigere, end hvis hun ikke havde paalagt det disse Forpligtelser. Lysten til at bringe saadanne Opofrelser maatte ikke tilintetgøres. Og Kong Frederik d. 6.s Minde skulde ogsaa værnes. Han var en oprigtig Bondeven, men man har ikke blot fordulgt Grevindens Disposition, men paaberaabt sig et Dokument af langt ældre Dato. Amtmanden fra 1812 (*Stemann*) staar i et hæderligt, Amtmanden af 1827 i et, som det synes, mindre hæderligt Lys. *Monrad* udtalte: Der har maattet opstaa en modbydelig Følelse hos enhver af os ved at se, hvorledes en Velgørerindes Hensigter er bleven omgaaede og tilintetgjorte, saaledes at der nu ikke er Spor af dem tilbage.

I sin Tale hævdede *Balthasar Christensen*, at Bevillingen af 1721 var tilintetgjort ved Dispositionen af 1780.

Forhandlingen, der næsten udelukkende var i Bøndernes Favør, resulterede i en enstemmig med 93 Stemmer vedtaget Beslutning om Sagens Fremme og Nedsættelsen af et Udvalg, som afgav en udførlig Betænkning, hvori man efter en grundig Fremstilling af Sagens Enkeltheder fra 1721 til Nutiden erklærede det for aldeles klart, at Grevinde Daneskjolds Disposition var bestemt til vedvarende Gyldighed. Hun synes ligefrem heri at give Afkald paa enhver Adgang til Nedlæggelse af Gaardene, og havde det offentlige været Sagsøger og ikke Hans Jensen, Allindemagle, og paastaaet, at Hans Jensens Gaard i hvert Fald skulde bortfæstes igen, var Højsterets Afgørelse maaske bleven en helt anden. Efter Udvalgets Indstilling blev nedsat en Kommission, som efter yderligere Undersøgelser henstillede, at det offentlige anlagde Sag mod Skjoldenæsholms Ejer med Paastand om Genoprettelse af de nedlagde Gaarde i Valsøllille og Allindemagle, og at Godsejeren tilpligtes i det hele at holde sig Grevinde Daneskjolds Disposition efterrettelig.

Paa Skjoldenæsholms Gods var, da det offentlige rejste Sagen, 52 Fæstere fordelte saaledes: Jystrup 8, Mortenstrup 4, Høed 5, Valsøllille 1, Højbjerggaard 1, Valsømagle 12, Egtvedgaarden 1, Haraldsted 13, Skeetaastrup 4, samt de tre tilbageværende Fæstere i Allindemagle: Niels Pedersen, Peder Nielsen og Anders Christoffersens Enke. Det offentlige rejste Sagen paa samtlige Fæsteres Vegne og førte den gennem alle Instancer.

Saa vel Underretten og Hof- og Stadsretten som Højsteret dømte, at Grevinde Anna Joachiminas Bestemmelser om

Indfæstning, Landgilde og Hoveri fremdeles skulde staa ved Magt. Højesteret tilføjede blot, at Godsejeren ikke kunde kendes uberettiget til at betinge sig rimeligt Vederlag for Udgifterne ved Udskiftningen, og Retten skønnede ikke, at Rimelighedens Grænse var overskredet. Alle tre Retter dømte ogsaa ens om Børns Ret til at overtage Forældres Fæste. I Højesterets Præmisses siges, at det ikke kan anses for Stifterindens Hensigt, at hvad der var henstillet som en moralsk Forpligtelse, skulde ophøjes til en juridisk, og der fortsættes:

„— saaledes er det heller ikke sandsynligt, at Stifterinden skulde have henstillet en saadan Bestemmelse uden at give nærmere Forskrifter angaaende Successionsretten for Fæsternes Børn indbyrdes, eller fastsætte, hvorledes der skulde forholdes i Tilfælde af, at den nærmeste berettigede enten formedelst Umyndighed eller af andre Aarsager maatte være uskikket til at overtage Gaarden, eller overhovedet bestemme noget om de personlige Egenskaber, der burde udfordres hos den, der skulde være berettiget til at succedere. Den af Stifterinden selv angivne Grund: at vise Børnene Nyttens af deres egen Flid, naar de have søgt deres Forældres Vel, er for uklar og ubestemt til at give nogen Vejledning i de omspurgte Henseende, og det er ikke antageligt, at Stifterinden har villet udsætte sig og efterfølgende Ejere for de Tvivl og Tvistigheder, der maatte ventes at opstaa af saa mangelfulde Bestemmelser. Hertil kommer, at Stifterinden, ved i Slutningen at rekapitulere, hvad hun ønsker forsynet med kongelig Stadfæstelse, benævner dette som „foranstaaende Bestemmelser for Hoveriet, Indfæstningspenge og Landgilde af Skjoldenæsholm Godsens Bønder“, altsaa uden paa dette Sted at nævne nogen Fæsternes Børn tilkommende Successions- eller Arveret, ligesom den Ansøgning, hvormed Bestemmelserne er indsendte til Erholdelse af kongelig Konfirmation, benævner disse paa selvsamme Maade“.

(Højesteretstidende 11. December 1857).

Det fremhæves, at Grevindens Disposition ikke indeholder nogen udtrykkelig Bestemmelse om, at det Ejendommen tilhørende Bøndergods ikke maa nedlægges, og der fortsættes:

„Men naar saaledes Dispositionen af 1780 ikke indeholder nogen absolut Hindring for Bøndergodsets Nedlæggelse, forsaavidt dette forøvrigt lovmedholdeligt kan ske, vil den Omstændighed, at daværende Godsejer, ved at ansøge den ommeldte Bevilling, ikke satte vedkommende Kollegium i Kundskab om Dispositionen, ikke kunne tilintetgøre Bevillingens Virkninger hverken med Hensyn til det, der er udført efter samme, eller med Hensyn til det, der endnu staar tilbage“.

(Højesteretstidende 11. December 1857).

Denne Højesteretsdom er Afslutningen paa den lange Strid, som Landsbyens Nedlæggelse medførte. Den havde skabt megen Harm og Bitterhed, og selvfølgelig maatte en stor Del heraf vende sig mod Major J. A. Neergaard, men de folkelige Overleveringer har ikke i øvrigt været haarde ved hans Rygte. De endnu kendte, mere eller mindre nøjagtigt gengivne Træk tegner ikke Billedet af en Bondeplager, men af en gammeldags, noget brøsig Herre, som nok vilde herske over sit Gods og dets Beboere, men ogsaa havde Respekt for Dygtighed og bestemt Opræden fra sine „Undersaatter“s Side.

Det er tænkeligt, at en Højesteretsdom i vore Dage vilde have godtaget Grevindens Bestemmelser om Børns Overtagelse af Forældres Fæste, saaledes at — eventuelt — senere retslig Afgørelse af Enkelttilfælde kunde have skabt Præcedens med Hensyn til de noget mangelfuldt udformede Retningslinjer. De klare Bestemmelser om Hoveri, Indfæstning og Landgilde kunde ikke rokkes. Men Bøndernes Sejr paa

dette Omraade fik ringe Betydning, da Godsejerne, for at komme udenom den, gik over til mod højere Afgifter at forpagte de fæsteledige Gaarde ud.

Og Haabet om et genrejst Allindemagle bristede. Snart skulde den sidste Skanse falde.

I Begyndelsen af 1850, efter at Byens øvrige Gaarde var forladte, holdt to Enker endnu Stand. Det var Ellen Sørens-datter i den sydligste Gaard tæt øst for Kirken og Johanne Kathrine Rasmusdatter i Nr. 8, den nordøstlige Gaard, som laa ca. 100 Meter fra Indkørselen til den ny Herregaard. Mellem de to Gaarde laa de forladte Hjem, hvor Arbejderfamilier efterhaanden flyttede ind i Stuehusene, hvorimod Udhusene stod og sank sammen eller blev nedrevne. Det oprindelige Landsbypræg var udvisket, ja, forsvundet med de gamle Slægter fra Gaarde og Huse.

Ellen var født i Valsømagle, øst i Sognet, og Johanne Kathrine i Nabobyen Allindelille. De to Enker sad omgivne af Børn og Børnebørn eller anden nær Familie. Johanne Rasmusdatter var 86 Aar gammel, da hun før sin Død i 1852 maatte afgive Fæstet, som hendes Ægtefælle modtog i 1794, og som havde været tiltænkt hendes Efterkommere. Ellen Sørens-datter var noget yngre, men døde i 1850. Af hendes Gaard, som i de sidste Aar var bleven drevet af Svigersønnen Hans Nielsen fra Sigersted, var endnu i 90erne synlige Spor, et skævvægget Stuehus med sammensunket Tag, som klamrede sig til et Par sodede, knejsende Skor-stene — et passende Monument over Ødelæggelsen. Af Johanne Rasmusdatters Gaard stod ogsaa til nær op mod Aar-hundredskiftet det gamle Stuehus, en lang lav Bindingsværks Bygning, udlejet til en Arbejderfamilie.

Efterkommere af de gamle Allindemagleslægter er spredte viden om, men mange lever i disse Egne. Clemensslægten fra Nr. 11 og Tobiasslægten fra Gaarde og Huse i Byen har maaske de talrigeste Forgreninger fra de gamle Stammer, men der er mange andre, ogsaa nogle i det nye Allindemagle, hvis Slægtsrod stod i Allindemaglegaardens Muld. Paa Kirkegaarden kan nu med Sikkerhed kun vises et af det gamle Allindemagles Husmandsgravsteder: Peder Nielsen, som fødtes 1815 og døde 1873, og hans Hustru, Sanne Kirstine, død 1918, 96 Aar gammel, og to Gaardmandsgravsteder, Niels Pedersens fra Nordgaarden og Peder Olsens fra Nr. 16. Hos Husmand Karl Madsen, Estrup, som nedstammer fra

Allindemagle gamle Skole
ved det midterste Gadekær. Vejen, som fra Syd fører forbi Gavlen, udmunder her
i den øst-vestgaaende Vej. Paa modsat Side af denne laa Hans Jensens
Fæstegaard, Nr. 12.

Peder Olsen, var for en Del Aar siden en gammel Bedstemor, som, naar hun gik i Kirke, plejede at sige: Jeg sætter mig i Sidse Per Ols Stol.

Af det gamle Allindemagles Bygninger er nu kun Kirken og Skolen tilbage. Den Skole, som laa i Byen allerede 1575 og har været en af Amtets ældste, var meget lille og havde heller næppe stor Betydning for Oplysningens Fremme, da den, som det hedder i en Indberetning 1735 fra Provst Ørsted, Haraldsted, var „uden noget til Subsistence for en Lærer“. Den Skolebygning, som endnu staar, men ikke til Skolebrug, er bygget ca. 1740 med 8 Fag og med Fastsættelse af en Lærerløn paa 12 Rigsdaler, 5 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, 30 Bønderlæs Tørv og Græs og Foder til 2 Køer og 6 Faar.

Efter at Bøndergaardenes Udlænger var nedrevet eller sunket sammen af Ælde og Ubeboethed, stod Stuehusene endnu en Del Aar. Den 70-aarige Tømrer Peder Nielsen, som bor ved Landevejen i sit Slægtshjem gennem fem Generationer, mindes adskillige af de gamle Rønner, der stod som et trist Minde om bedre Dage, og hans Bedstemoder, den nævnte Sanne Kirstine, hvis Gravminde findes paa Byens Kirkegaard, tjente som Pige i Allindemagle i dens sidste Tid og har derfra fortalt en Række Ungdomsminder, som Peder Nielsen har nedskrevet.

Skikkelser og Hverdagsbegivenheder træder levende frem i disse Optegnelser. De lægger — som Ungdomsminder i Reglen gør det — et lyst Farvespil ind i det iøvrigt mørke Tidsbillede. Der fortælles om Fastelavnsgilde med Boller og

Brændevin, om unges Løjer og ældres Spøg og Færd og Talemaader. Hverdagens Overflade er her den samme som Forældre og Bedsteforældre har tegnet af Bondeliv andre Steder for Hundrede Aar siden. Kun i nogle enkelte Minder skimtes Undergrunden i de fordrevnes Sind. Bedstemoderen fortæller om de gamle afdøde Bønder, som gik truende igen langs de sløjfede Markskel. Baade den og den havde paa deres Nattevandring set dem. Men talte man derom, blev der tystet. Saadan noget skal man helst tie med, at ikke det skal blive værre. Hos Christoffer Andersen i Nr. 8, hvor Sanne Kirstine tjente, var der stor Indkvartering af Arbejdere og Haandværkere, som var med at bygge den ny Herregaard, og Løjerne blev undertiden drevet noget vidt, men Husbond og Madmoder var rolige og besindige, og gamle Johanne Kathrine, eller som hun almindeligt kaldtes, Trine Anders, som var over 80 Aar, gik stille omkring uden at tage synderligt Del i, hvad Søn og Svigerdatter foretog sig. Men sit Fæstebrev fra 1794 vilde hun ikke give fra sig. Hun ønskede at dø i sit Hjem og fritages for at se andre nedrive det, hun og hendes forlængst bortgangne Ægtefælle havde opbygget. Og Herremanden maatte bøje sig for hendes Ønske, selv om det ikke var tilfredsstillende, at Nr. 8's Marker vedblev at stikke en stor Kile midt ind i det samlede Godsomraade.

Størst Interesse saavel i disse mundtlige Overleveringer som i Peder Nielsens egne Erindringer samler sig om Udflyttergaardene, paa hvis Marker et nyt Allindemagle skød frem. Forudsætningen for Nedlæggelsen af Allindemagle var nemlig, at ca. tre af Byens Gaarde skulde udstykkes til Husmandsbrug, for — som det hedder i Majorens Andragende af 1827 — „at Populationen ikke skal lide ved Forandrin-

gen“, og hertil valgtes Udflyttergaardene øst for Byen, hvorimod Udflyttergaarden Nordgaarden i Bymarkens nordvestlige Hjørne undgik de øvrige Gaardes Skæbne og bestaar endnu. Hartkornsgrænsen vilde ved dens Nedlæggelse være bleven overskredet. Tilmed var Niels Pedersens Enke Inger Madsdatters Fæste, som nævnt, fra 1827. Endnu i 90erne hørte dog ca. 95 Tdr. Ld. øst for Holbæk-Ringsted Landevej til Allindemaglegaarden.

Alligevel blev det en Udflyttergaard, som sidst blev nedlagt, nemlig Peder Nielsens, hvis Marker laa langs Landevejen og vest for denne. Denne Gaard blev først inddraget i 1862, da Peder Nielsen efter sin Hustrus Død lod sig udakkordere og tog Ophold hos en Søn i Merløse, hvorefter en Del af Bygningerne blev omdannede til Arbejderboliger, men Lejlighederne forfaldt og laa længe som en trøstesløs Ruin. Det fortæltes, at det var nogle store Skolebørn, som en Dag havde hjulpet lidt til, saa den sidste Længe sank sammen. Peder Nielsen er Tipoldefar til Anders Andersen, som nu dyrker en Parcel af sine Forfædres Fæstegaard.

I den Udflyttergaard, som laa østligst, ovre ved Kastrupskoven, boede Christen Jørgensen, hvis Minde lever i Sagn og Fortællinger, som antyder hans Originalitet. Christen Jørgensen havde i sine unge Dage været Herskabskusk, og Heste var hans store Interesse. Fra sin „Herskabstid“ var han vant til at køre med Firspand, og Vanen havde saa stærkt Tag i ham, at han ikke kunde nægte sig den Fornøjelse at spænde fire for Vognen og knalde livligt med Pисken, naar han kørte til Ringsted. Han var en Mand, som gjorde sig bemærket ved mange mærkelige Indfald. Overtroisk, som saa mange andre i Tiden, begyndte han aldrig Markarbejdet om

Foraaret, før han havde lagt Plovkæp og Plovøkse over Kors paa Ageren, og saa gjaldt det om at styre den svære Hjulplovs første Fure gennem det Kryds, de to Redskaber dannede. Saa var der Muligheder for en god Høst. I Byen morede Ungdommen sig over, at Plovdrengen „ved et Uheld“ havde styret Hestene for meget til Siden, og saa vred Christen Jørgensen var bleven over Drilleriet.

— En Optegnelse af Tømrer Peder Nielsen efter mundtlig Overlevering viser, at andre end Christen Jørgensen regnede med visse mystiske Muligheder. Fra en Træskomand, som havde fældet et Træ i Allindemagle Skov, var bleven stjaalet nogle Stykker Træskotræ. „Har I ikke set nogen luske om her?“ Nej, det havde man ikke. „Ja, saa maa vi jo se at faa en Smed til at lave det Søm, som kan ramme Tyven“, sagde den bestjaalne. Han hentydede til det gamle Sigende, at et Søm, hvorpaa der var smedet tre Torsdag Nætter i Træk, var i Stand til at fare til Tyven og stikke hans Øje ud. Kort efter var Træstykkerne, uden at nogen havde set det, bleven bragt tilbage. Tyven vilde ikke risikere Øjet. —

Skønt Christen Jørgensen, som døde i Foraaret 1840, 74 Aar gammel, i sin Færd var vidt forskellig fra de andre By-mænd, var han en meget anset Mand, hvilket ogsaa viste sig ved hans Begravelse. Da Ligtoget var naaet midtvejs mellem Landevejen og Kirken, blev Vognen standset, og Følget tog Kisten af Vognen og bar den Resten af Vejen for derved at ære den afdødes Minde.

Sine sidste Aar havde Christen Jørgensen sammen med sin Hustru levet som Aftægtsmand paa deres tidligere Fæstegaard og været Vidne til, at deres tidligere Virkefelt stykkedes ud i Smaabider med ringe Næring til de mange, der ryk-

kede ind i Husene, som endnu kaldes Christen Jørgensens Huse. Fire af Husmændene fik efter Christen Jørgensens Død Bolig i selve Gaarden, som dog nedbrændte i 60erne. Paa Tomten blev derefter bygget til en Familie, men to Gange herefter har Ilden fortæret de Bygninger, som rejstes paa den gamle Gaardsplads.

Den sydligste Gaard øst for Landevejen var Jens Ulrichsens, og Udstykningen paa dens Marker benævnes Jens Ulrichsens Huse. Gaardens sidste Fæster var dog Jens Ulrichsens Søn Hans Jensen, som, efter at Jorden var inddraget, fremdeles boede i Gaardens Stuehus, som var bleven indrettet til to Husmandsfamilier. Da Bygningerne i 1862 nedbrændte, var Hans Jensens 82-aarige Enke Kirsten Pedersdatter, som laa syg, nær indebrændt. Hun fik svære Brandsaar og døde kort efter. Et Hus, som opførtes paa Brandtomten, er ogsaa senere nedbrændt.

Hvor Kanalen fra Allindelillevejen gaar gennem Bakkerne til Mosen bag dem, laa Lars Jeppesens Enkes Gaard. Hendes Mand faldt i 1819 ned fra et Stænge og døde af sine Kvæstelser. Efter Enkens Død havde Sønnen Jens Larsen den i Forpagtning i 30erne, til ogsaa dens Marker blev udstykket. Det sidste synlige Minde om det forsvundne Gaardmandshjem var en Stump Gærde med nogle forkrøblede Blomme-trær.

Foruden Udstykningerne af Udflyttergaardene havde de fleste af Allindemagles oprindelige Husmænd faaet deres Huslodder paa ca. 3 Tdr. Land paa Byens østlige Arealer, flest oppe ved Allindelille og Ordrup Skel, og da alle disse

Hjem var for smaa til at føde en Familie, og der ikke var Arbejde nok paa Herregaarden eller i Omegnen, var der megen Fattigdom blandt Beboerne, af hvilke en Del søgte at ernære sig som Vævere og Træskomænd, som afsatte deres Varer omkring paa Købstadmarkederne. Som Helhed var den skete Forandring et meget føleligt Tilbageskridt selv fra det gamle Landsbylaugs beskedne Kaar, og det tør antydes, at „Populationen“ — og Kommunen —, om ikke talmæssigt, dog led betydeligt ved dette voldsomme Brud paa Landsbysamfundets almindelige Opbygning. Forholdet mellem Antallet af Gaardmands-, Husmands- og Arbejderhjem var forrykket til Elendighedens Grænse, og det blev sagt, at det ny Allindemagle burde have Navneforandring til Fattigmagle.

Efterhaanden blev en Del af Ejendommene dog større ved Sammenlægning, og Andelsbevægelsens Vækst gav Husmændene større Erhvervsmuligheder. Nu ønskede de blot nogle faa Tdr. Land mere, saa de kunde leve af Udbyttet ved at arbejde hjemme, og Loven af 1919 om Lehns- og Stamhuses Ophævelse skabte Muligheder for Ønskernes Opfyldelse.

I 1844 havde Major Neergaard, der var bleven adlet og udnævnt til Kammerherre, naaet Maalet for sin Stræben: at faa sine store Godser indrettet som Stamhuse i den Neergaardske Slægt. Ordningen holdt altsaa kun i 75 Aar, hvorefter Herregaardsmarkerne maatte afgive en Del af det, der gennem Tiderne var bleven samlet.

Allindemaglegaardens Areal blev i de følgende Aar halveret, og i Udkanten af Marken fraskiltes 1927 23 Parceller paa 8—11 Td. Ld., foruden at mindst lige saa mange Huse fik Tillægsjord. De ny Parceller tildeltes efter Lodtrækning.

Den 8. Marts 1952 fejrede Beboerne, af hvilke 13 havde deltaget i Lodtrækningen, 25 Aarsdagen for denne Begivenhed.

Nu skal ingen kalde Egnen Fattigmagle. Velholdte Landbohjem ligger i veldrevne Marker fra Herregaardsskelle: over til Kastrupskoven. Dygtige Jordbrugere har i materiel Henseende formaaet ved Flid og Omtanke at skabe fuld Erstatning for, hvad ældre Tider forringede: et halvt Hundrede Landbrugsvirksomheder med bedre Erhvervsmuligheder end Fortidens Fæstegaarde. Tiderne og Udviklingen har mildnet det tunge Minde, som dvæler ved den gamle Bytomt. Denne ny Bebyggelse raader over 400 Tdr. Ld. mindre end den gamle, men den har til Gengæld frigjort mere af fri Menneskers Initiativ.

Allindemaglegaarden, som er solgt til Grev Reventlow, Hardenberg, blev, da den store Udstykning skete, drevet af Forpagter Otto Friis, der roligt og besindigt affandt sig med Nyordningen, som halverede hans Virkefelt. Han tog vel mod sine mange ny Naboer og hjalp dem paa forskellig Maade. Hans Svingersøn og Efterfølger, Forpagter Kipp, som nu driver Gaarden, har fortsat i sin Forgængers Spor. Det er en veldreven og yderig Gaard med ca. 400 Tdr. Ld. Ager og Eng.

Skjoldenæsholm ejes fremdeles af den Neergaardske Slægt, som nyder stor Agtelse og Hengivenhed for sin fordomsfri Færd.

Allindemagle er den sidste Landsby, som i Fæstebondetiden nedlagdes i Sorø Amt til Oprettelse af en Herregaard.

Der er endnu i forrige Aarhundredes første Halvdel — vanskeligt for Nutidsmennesker at se det — et Strejf af Idealitet over adskillige velmenende Godsejeres ærlige Ønske og Stræben: at være gode Herrer og have tilfredse undergivne. Endnu sværere har man ved at opfatte det Islæt af Samfundsinteresse, landsbynedlæggende Godssamlere iklædte sig under deres Bestræbelser. En ny Tid har i det menige Folk og i Landets Politik skabt ny Begreber om Gaardmands- og Husmandsbrugenes Betydning i Samfundsøkonomien og om Betydningen af at vinde frem til det hele Folks borgerlige Ligestilling. Her er forsøgt at give et Udsnit af den Brydning, som for Hundrede Aar siden udfoldede sig mellem gammelt og nyt, og som til Lykke for Landet endte med, at smaa og store Jordbrugere nu paa lige Fod er fælles om Opbygningen af vort Landbrugserhverv og i dette Fællesskab supplerer hinanden.

De væsentligste Kilder, benyttet ved Udarbejdelsen:
Tingbøger, Jordebøger, Kirkebøger og Folketællingslister.
Kronens Skøder.

Kort og Optegnelser fra Landbrugsministeriets Matrikelarkiv.

Gamle Fæstebreve og andre Dokumenter, tilhørende H. Caspersen og Hustru, Benløse.

Beskrivelse, i Forpagter Kipps Besiddelse, af Allindemaglegaardens Markers Inndeling og Kultivering.

Rigsdagstidende og Højesteretstidende fra henholdsvis 1850 og 1857.

Optegnelser af Tømrer Peder Nielsen, Allindemagle.

Lidt præstehistorie.

Af Fritz Jacobsen.

I året 1558 oplevede sognepræsten i *Lundforlund* den tort, at sognemændene lukkede kirkens dør for ham. Årsagen til denne begivenhed var, at sognepræsten Knud Andersen var blevet valgt til forstander for „Helliggejstes Hospital“ i Slagelse mod at indsætte hospitalet som sin arving, og han havde fået lov til at beholde sine sogne, Lundforlund og Gerlev. Dette var sognemændene ikke tilfreds med og greb så til den ret drastiske udvej. Knud Andersen bragte sagen for rettertinget, og dettes dom gik ud på, at han selv må forrette tjenesten i de to sogne til St. Michaels dag, men efter den tid skal han holde kapellan. Herluf Trolle, stiftslensmand over Sjælland, fik befaling til at forfølge sagen mod sognefolkene for kirkens lukning og mod Tygge Clemitzen, fordi han havde „givet folk sammen og lyst for vielse“.

Nævnte Tyge Clemensen må vel være en af sognefolket indsat stedfortræder for Knud Andersen. I Wibergs præstehistorie nævnes Knud Andersen ikke. Nr. 1 i rækken er Christen ... (15...) og nr. 2 Hans Nielsen, Ringsted (1584).

Sogneformændene i *Bjerre* sogn, Flakkebjerg herred, klager i 1564 til kongen over, at deres sogn i Peder Palladius' tid var blevet annekteret til Ørslev sogn, skønt præsten havde

så megen rente (indkomst), at han havde nødtørfdig underhold af den. Vejen til Ørslev sognepræst er lang og om vinteren så dårlig, at den ikke uden fare kan passeres, især ved nattetid, og derfor ønsker de at få egen sognepræst, som de til nødtørf vil underholde; der har allerede været præster, som har tilbudt at tjene dem.

Kongen finder ikke denne begæring ubillig, hvis beboernes fremstilling er rigtig, og Peder Bilde og dr. Hans Albrecht- sen får ordre til at undersøge sagen og svare bymændene.

I 1572 er det galt igen. Bønderne har indberettet, at deres sognepræst på grund af alder og svagelighed har holdt en kapellan, som de nu efter den gamle præsts død gerne vil have til sognepræst. Præsten i Ørslev, hr. Michil (Mikkel Poulsen 1572—84), vil imidlertid „med magt“ tilholde sig Bjerre sogn, skønt de ikke har kaldet ham, og sognene aldrig tidligere har været under een sognepræst; de er villige til selv at underholde deres sognepræst.

Sjællands biskop, Poul Madsen, får ordre til at undersøge sagen og lade bønderne få deres egen sognepræst, hvis deres forklaring er ret; men hvis kongens fader har truffet anden bestemmelse, eller biskoppen selv har noget at indvende, ønsker kongen straks at blive underrettet derom.

Der kendes ingen præst ved navn før 1572; fra 1772 var Bjerre et pastorat for sig selv.

Samme år som biskop Poul Madsen måtte se at forlige de to sogne, Bjerre og Ørslev, havde han en anden sag at ordne, og i den synes bølgerne at have gået meget højt mellem parterne.

De menige sognemænd i Marid (*Marvede*) sogn har indberettet, at deres sognepræst for nogen tid siden er død,

og at biskoppen nogen tid, før dette skete, har sendt en person, hr. Mads, til dem som kapellan. Der er imidlertid opstået en stor strid mellem de to sogne, Marvede og Hyllinge, idet fru Anne Holck, Verner Parsbergs enke, som har jus patronatus (ejendomsret) til Hyllinge kirke og dermed det første valg, har kaldet en ved navn hr. Thomas Madsen til sin sjælesørger, og biskop Poul Madsen har bevilget, at Thomas M. må få begge sognene.

Skønt han er duelig og eksamineret af biskoppen, vil bønderne i Marvede ikke lade ham få deres sogn, hvorfor biskoppen får ordre til at undersøge sagen og sørge for, at sognene — som hidtil — bliver samlet under een præst, for at præsterne ikke, hvis sognene bliver skilt, senere skal klage over mangel på „underholdning“ og henvende sig til kongen om forbedring deraf.

Det ser ikke ud til, at biskoppen har evnet at bøje de stridige viljer hos Marvede bønder, for i 1573 sender kongen et brev „til bønderne i Marid sogn, hvem de end tilhører“. I brevet står, at Hyllinge og Marvede sogne fra Arilds tid har været anneks til hinanden, og nu har beboerne i Hyllinge med stiftslensmandens og biskoppens samtykke kaldet Thomas Madsen til deres sjælesørger. Beboerne i Marvede sogn vil dog ikke lade ham gøre tjeneste hos dem, men truer med at slå ham ihjel.

Denne ulydighed forundrer i høj grad kongen, og han befaler dem på det strengeste herefter at regne hr. Thomas Madsen for deres sjælesørger og svare ham tiende og anden sædvanlig præsterente. Kommer der flere klager over dem, vil kongen uden al nåde lade dem straffe.

I Wibergs præstehistorie nævnes præsten Thomas Madsen

i Marvede (1583—1610), så han blev ikke slået ihjel af de krigeriske sognemænd fra Marvede, men hvorledes forholdet har artet sig i tiåret 1573—83 kan desværre ikke oplyses. I året 1594 indberetter han, at hans præstegård sidste år i høstens tid er afbrændt ved nattetide tillige med alt hans gods. Det befales alle præster, provster og kirkeværger for alle landsbykirker i Sjælland velvilligt at hjælpe ham efter evne og vilje i hans nød.

Sognepræst til Marvede kirke, Christoffer Arnoldsen de Fine, indberetter 1616 til kongen, at Hyllinge sogn tidligere har været anneks til Marvede, men Fr. Parsberg til Harrestedgaard, der har jur. patronatus til Hyllinge kirke, har kaldet en anden præst til dette sogn, som derved er blevet skilt fra Marvede sogn. Fr. Parsberg får derfor befaling til straks at begive sig til kongen og medtage alle de breve, han har angående dette forhold, for at kongen kan blive klar over de forskellige omstændigheder. Hyllinge nyvalgte præst skal følge med.

Allerede en uges tid efter foreligger kongens afgørelse af spørgsmålet i et åbent brev. *Vallensved* sogn, hvor Hans Jensen nu er sognepræst, skal efter dennes død være anneks til Marvede sogn, som efter Christoffer Arnoldsens beretning er blevet så ringe ved adskillelsen fra Hyllinge sogn, at det ikke alene kan føde en sognepræst. Præstegården i Vallensved skal dog efter Hans Jensens død falde til kronen og lægges ind under Korsør slot.

I 1622 foreligger atter en klage fra Christoffer Arnoldsen. Den går ud på, at han på grund af den store vejlængde kun med meget stort besvær kan skaffe ildebrændsel fra Antvorskov skove. Det tillades ham indtil videre at få brændsel fra

Saltø skove, men han skal yde de lam og den havre, han hidtil har ydet for veddet, på Antvorskov slot. Man vil af dette se, at „brændselskvaler“ ikke er af ny dato.

Fra 1632 var Christoffer A. også præst for Vallensved og kom her i strid med formanden Hans Jensens enke om en årlig genant, han havde lovet hende, men som han ikke vil betale mere, da hun har giftet sig igen. Lensmanden på Antvorskov, Ventzel Rotkirk, og biskoppen over Sjælland, Hans Resen, får 1637 befaling til at stævne parterne til et møde, for at få trætten bilagt i mindelighed eller ved dom.

Sognepræst Hans Mortensen Kolding i *Hyllinge* sender i 1638 til kancelliet en indberetning, hvori han minder om den tidligere her fortalte adskillelse mellem Hyllinge og Marvede sogne og begærer, at Marvede igen som anneks sogn må blive lagt til Hyllinge sogn, som kun er et ganske ringe sogn, hvorimod Vallensved sogn er et godt sogn, som er i stand til selv at holde en præst. Ventsel Rotkirk og Jesper Brochmand får befaling (6/1 1639) til at undersøge, om den foreslåede ændring kan lade sig gøre. Indtil videre skal Hans Mortensen varetage Marvede kald.

Allerede den 10/2 1639 foreligger den kongelige sanktion på forandringen med den motivering, at Hyllinge sogn — ifl. indberetning — er så ringe, at en Guds ords tjener kun kummerligt kan ernæres dér, og en fattig præsteenke i påkommende tilfælde ikke få noget underhold fra embedet. Vallensved kan derimod alene let underholde en præst, hvorfor sognepræsten i Hyllinge, H. M. Kolding, og hans efterfølgere herefter skal være sognepræster i Marvede sogn, som det før har været tilfældet. Atter det skilte bøjede sig sammen.

Vallensved præstegård, der var blevet lagt ind under Kor-

sør slot, lægges i 1633 atter tilbage til præsten, dog således, at enken bebor den frit og uden afgift på livstid.

Også *Faarstrup* sognekald har i fortiden været udsat for „omlægninger“. Lensmand Ebbe Munk på Antvorskov får 9/4 1598 tilsendt et kongeligt brev i anledning af, at menige sognemænd i Faarstrup har indberettet, at deres sognepræst (Jørgen .....?) for kort tid siden er død, og hr. Jacob, sognepræsten i Skælskør, nu vil tilholde sig Faarstrup sogn som anneks i henhold til Christian III's fundats i klemmebrev af 9/5 1555, der bestemmer at Faarstrup kirke skal være anneks til sognekirken i Skælskør, når den præst, som har Faarstrup sogn, dør „eller bliver forsørget på anden måde“. Hr. Jacob vil nu holde en kapellan i Skælskør, som skal rejse ud og gøre tjeneste i Faarstrup kirke, og han vil selv bruge præstegården, hvortil sognemændene i den forrige præsts tid havde lagt 80 skpr. sæd og 8 læs eng af bolskiftet jord, fordi præstegården var ringe, og de selv vilde have en præst i byen. Dette ønsker de fremdeles, men deres bøn derom bliver kun delvis imødekommet.

Ebbe Munk får nemlig befaling til — med biskop dr. Peder Vinstrups samtykke — at beskikke hr. Jacob en „god og skikkelig“ person til at være hans kapellan i Faarstrup, men denne skal bo i præstegården og nyde den med tilliggende imod at svare præsten i Skælskør den samme afgift som formanden.

Ernst Normand, Ebbe Munks efterfølger som lensmand på Antvorskov, må også beskæftige sig med Faarstrup sognekald, idet han 20/12 1621 får befaling til — sammen med biskop Hans Resen — at undersøge de kirkelige forhold i sognet. Sognepræsten i *Skørpinge*, Morten Damp, har nemindberettet, at han har en meget ringe „underholdning“, og

at præsten i Faardrup, Peder Hansen, er villig til at afstå sit embede mod en årlig genant (indkomst).

Den 5/1 1662 udstedes et kongeligt åbent brev om, at Skørpinge og Faardrup sogne nu skal betjenes af een præst, da de er meget ringe sogne og ligger så nær ved hinanden, at det godt kan lade sig gøre. Dog skal den præst, som får sognet, og hans eftermand svare sognepræsten i Skælskør og hans eftermænd den rettighed, han hidtil har haft af Faardrup.

Fra 28/1 1622 foreligger meddelelse om, at kongen for nogen tid siden har bevilget, at Faardrup sogn må annekteres til Skørpinge sogn, men Peder Hansen i F. må på grund af alder og skrøbelighed beholde Faardrup præstegård, så længe han lever, men efter hans død skal Damph eller hans eftermand have gården, mens Skørpinge præstegård så skal lægges under Antvorskov len.

Ved besættelsen af ledige præsteembeder opstod der tit divergens mellem de personer, der skulle betjenes af præsten, og de kaldende myndigheder, og her trak sognemændene som regel det korteste strå. At begge parter blev „taget ved næsen“ viser følgende tilfælde fra *Karrebæk*:

Knud Urne, embedsmand på Halsted kloster, og dr. Jacob Madsen, biskop over Fyens stift, får i 1517 et brev, dateret 29/3. I dette udtales, at kongen har bragt i erfaring, at en præst i Lolland, hr. Otte i Horslunde, har dristet sig til at drage fra Fyens stift til Karrebæk sogn, hvor sognepræsten var død. Han har her „modvillig“ (egensindig) anstillet sig, som om han var provst, og derved med utilbørlige midler bevæget bønderne i sognet til imod ordinansen at kalde en person til præst, som skal være hans egen broder. Han har

også brugt utilbørlige ord mod embedsmanden på Saltø, Peder Reedtz, som er „den bedste mand i sognet“, og har endvidere „ladet sig forlyste med anden uskellighed“.

Peder Grubbe, embedsmand på Bønnet (Bønned hovedgård på Falster) skal indstævne præsten og hans broder for Knud Urne og Jacob Madsen, som skal tiltale hr. Otte for hans dristige forseelse og afgive skriftlig beskrivelse af den dom, der falder.

Kancelliets brevbøger oplyser desværre ikke, hvad den afsagte dom gik ud på, men dr. Peder Vinstrup får $31/3$ 1597 befaling til at ansætte Hans Blasius, kapellan i Næstved, til præst i Karrebæk sogn, da sognemændenes valg af sognepræst nu var blevet kasseret.

Også sognemændene i *Gimlinge* kom engang galt af sted ved besættelsen af Gimlinge sognekald. Sammen med provsten i Flakkebjerg herred havde de „understået sig til“ at give en person kaldsbrev til embedet, skønt der var udgået en kongelig befaling, hvori kongen havde udtrykt som sin vilje, at sognepræsten i Beldringe skulle have det første ledige kald. Lensmand Ernst Normand får derfor $17/6$ 1623 befaling til at lade bønderne tiltale for deres adfærd og indsætte præstene fra Beldringe i embedet med fuldstændig forbi-gåelse af den, sognemænd og provst havde valgt.

Da dette er sket, får de gode følelser hos kongen overhånd, og han tilskriver Ernst Normand ($22/8$ 1623), at provsten og sognemændene må have deres forseelse eftergivet, så der ingen tiltale skal ske, og de forskellige vidner, breve og stævninger, som angår sagen, skal være døde og magtesløse.

I *Slotsbjergby-Sludstrup* pastorat var der i 1632 også vanskeligheder ved besættelsen af præsteembedet. Mathias

Hansen Lund har til kancelliet indberettet, at han har „ladet sig høre“ og er kaldet til Bjergby og Sludstrup sogne, men provsten i hovedsognet har ikke villet besegle hans kaldsbrev, og enken i samme sogn er derimod. Kancelliet svarer ^{5/1} 1632, at da besættelsen af kaldet er opholdt over seks uger imod ordinansen, og kongen derfor alene har kaldsret, skal lensmand Ventzel Rotkirk på kongens vegne give Mathias Lund kollats. Endvidere skal han foreholde enken, om hun vil indlade sig i ægteskab med Lund, som er villig dertil; vil hun ikke, skal der forhandles om det beløb, som Lund årlig skal give hende til underhold, så længe hun lever.

Rotkirk indberetter imidlertid, at Lunds kaldelse ikke er gået rigtigt til efter ordinans og forordninger, hvorfor det ^{18/1} 1632 befales Just Høg til Sorø og biskop Hans Resen at indstævne de interesserede parter og undersøge, om kaldelsen er gået så rigtig til, som den bør.

Dette er den åbenbart ikke, for et brev fra kancelliet (^{26/2} 1632) meddeler, at Lunds kaldsbrev er kendt magtesløst, og de to herrer skal indsætte en dygtig person som præst. Dersom biskoppen finder, at M. Bertel Jørgensen i levned og lærdom „eragtes“ bekommelig og dygtig dertil“, kan han indsættes.

Mathias Lund mistede således kaldet og slap for den modvillige præsteenke.

At en sognepræst kunne finde på at påtale hans sognebeboeres uvilje mod eller efterladenhed med at yde ham det pligtige offer, er forståeligt, men prædikestolen var jo ikke det rigtige sted at gøre det fra. Dette gjorde imidlertid hr. Hans i *Taarnborg* en dag, hvorfor lensmanden på Korsør slot, Corfits Ulfeld til Bavelse, får befaling (^{28/7} 1597) til

at undersøge, om præsten virkelig har „illet“ sine tilhørere. Hvis det er tilfældet, skal Ulfeld tage herredsprovsten for sig, få vidnesbyrd derom og siden lade hr. Hans tiltale og straffe.

Vidnesbyrdene må have gået hr. Hans imod, for han andrager kongen om, at han ikke må blive domfældet for sin optræden. Kongen bevilger 4/11 1597, at sagen for denne gang må eftergives ham, mod at han forpligter sig til for eftertidene at skikke sig tilbørligt både inden og uden for kirken; gør han det ikke, skal han have sit kald forbrudt.

En præsts forseelse kunne dog være så alvorlig, at den kongelige nåde ikke kunne erhverves, hvad et tilfælde fra *Vemmelev-Hemmeshøj* sogne beviser.

Lensmand Ebbe Munk på Antvorskov får 8/7 1613 et brev fra Christian IV, hvori kongen udtaler, at han har bragt i erfaring, at Jørgen Jensen, sognepræst til V. og H. sogne, i lang tid har ført et meget uskikkeligt levned til stor forargelse for sine tilhørere og andre, hvorfor Ebbe Munk har ladet ham tiltale, forfølge og endelig fået en dom over ham, som henstiller hans straf til kongen. Da denne ikke som kristen øvrighed bør lade sådanne grove laster, der er det ganske prædikeembede til foragt, passere ustraffet, befales det Ebbe Munk på det strengeste at lade Jørgen Jensen afsætte og forvise og sørge for, at der siden bliver kaldet en anden præst, som med hensyn til levned og lærdom er skikkelig og duelig til at forestå de to sogne.

Fra 1640—82 var Andreas Madsen sognepræst for Vemmelev-Hemmeshøj sogne, og fra ham haves der et brev (gengivet i „Kirkehistoriske Samlinger“), der lyder således:

Allernaadigste Herre og Konning!

Jeg fattige Mand haver for Ed. Kgl. Maj. paa det ydmygeste og allerunderdanigste at andrage, hvorledes jeg, fast fremfor andre Præstemænd af Fjenden betrænges, udi første Fjendens Indfald ved megen Overlast er bleven af Fjenden skudt med en Pistolkugle, hvilken midt udi mit Rygben tørnede (ikke endnu ved Lægens Middel er kunnet blive udtagen) og da uden Livs Forhaabning med stor idelig Smerte maatte føres fra mit Hus, Lægen at søge, og derudover, som paa Landevejen imellem Korsør og Slagelse udi Vemmeløv boende, er næsten da førstegang fra al min Formue udi største Hast geraaden. Haver dog, efter Freden var sluttet, draget til tomme Huse, hvad ringe mig da øvrig kunde være, ved den Ruptur, Fjenden paa Freden gjorde, er jeg da som en, der først paa Strugged (Strøget) boede, ganske paany udplyndret, af Gaarden forjaget, Husene forvisede og moxen nedbrudte, saa jeg haver mist Helbred og Formues Middel, at jeg ved Godtfolks Hjælp i Fejdetiden er opholdt sørgelig, og haver nu ikke nogen Middel Gaarden igjen at reparere og opbygge. Er derfor paa det underdanigste af Ed. Kgl. Maj. Hylde og Naade ydmygelig begjærende, at eftersom de tvende Kirker, jeg uværdig betjener, nemlig Vemmeløv og Hemmeshøj, have 500 Daler udi Behold, mig da de 3 Parter maatte naadigst forundes til Gaardens Reparation, efterdi samme Kirker behøver ikkun føje Hjælp til deres Brøstfældighed og overflødeligen med øvrige fjerde Part, hvad Mangel findes, forfærdiges kan. Og eftersom dette ikke kan forstrække til Gaarden Opbyggelse, som er meget ruineret, er jeg underdanigst anmodende Ed. Kgl. Maj. vil mig en Rigsdaler af Eders Kirker her i Landet naadigst bevilge. Saadan kongelig Gunst og Almisse vil Gud visse-

ligen Ed. Majestæt og det ganske kongelige Hus ved
Jesum Christum rigeligen igjen belønne.

K ø b e n h a v n, d. 22. Juli 1660.

Ed. Kgl. Maj:s

underdanigste og ydmygeste Tjener

A n d e r s M a d t z e n.

Lensmand Hugo Lützwow, Antvorskov, gav dette brev følgende påtegning: „Denne fattige Præst bor ret paa Landevejen og haver udstaaet megen stor Besværing foruden et Skud, som han fik af en svensk Soldat, og maaske aldrig kommer tilpas igjen. Vilde Hs. Maj. naadigst unde hannem, da var det hannem en stor Naade, og Præstegaarden kunde komme noget paa Fode igjen“.

Præstens nødråb, vel i forbindelse med lensmandens varme anbefaling, bar frugt, idet kong Frederik III ^{3/8} 1660 bevilgede, at præsten måtte få 200 rdl. af sognekirkernes beholdning til sin præstegårds reparation efter svenskernes hårdhændede behandling.

Et brev fra Anders Madsen af ^{22/10} 1660 (i bispearkivet) giver et trist billede af de to sognes elendighed på grund af misvækst.

BOGANMELDELSER:

Lysholms historie.

Efterhånden er der udsendt en lang række sogneskildringer, og fælles for dem alle er, at de fortrinsvis henvender sig til det pågældende sogns beboere og kun på enkelte punkter kan påregne almen interesse. Dette er også tilfældet med „Lysholms historie“, men her spiller et særligt forhold ind: det er kun en del af Haslev sogn, der omtales, nemlig det 232 tdr. land store „Lysholm Indelukke“, som den 25/5 1799 af Gisselfeld klostrets overdirektør, lensgreve C. C. S. Danne-skjold-Samsøe, tilskødedes 23 arvefæstere til fri ejendom uden hoveripligt.

Denne begivenhed fejredes 25/5 1949 ved afsløring af en mindesten og udgivelse af et jubilæumsskrift (120 s.), skrevet af lærer Edv. Jensen i Lysholm med bistand af tre andre forfattere. I dette gives først nogle oplysninger om tiden før 1799, og derefter følger en kort, men god skildring af den begavede og dygtige greve, som havde et varmt hjerte for sine bønder og tilsigtede deres vel, men som led den for fremskridtsmænd ikke ukendte skæbne at blive misforstået af dem, han ville hjælpe. Han lettede hoveriet for bønderne og tilbød dem deres jord til arvefæste, et tilbud, som kun to(!) modtog.

For at vise de modvillige, hvilken fordel det var at være fri mand på egen jord, lod han det ubeboede og uopdyrkede „Lysholm Indelukke“ udstykke i 23 parceller, forskellige i

størrelse, men noget nær med samme hartkorn. De bortsolgtes ved auktion på stedet, og efterhånden rejstes der på arealet 23 ejendomme i to rækker, „øverste“ og „nederste“.

I bogen skildres så disse „husmænd“s kår; de var trange til at begynde med, og det kostede hårdt slid at få jorden i kultur, men besværlighederne opvejedes ved følelsen af at være fri mand på egen jord, således at de f. eks. frit kunne drive jagt på deres mark. At en del af dem skaffede sig en ekstrafortjeneste ved at jage på forbudt territorium er „en anden historie“.

Lysholm var nærmest som et sogn i sognet, og beboerne følte sig i kraft af deres frihed som et lille særskilt folkefærd, der ofte stod stejlt på deres ret. Et stærkt sammenhold herskede imellem dem, indtil religiøse modsætninger delte dem i to lejre og forårsagede stridigheder, der dog for længst er udjævnet.

Lysholm fik sin egen skole i 1804; den nuværende er fra 1908. De forskellige lærere gennem årene omtales, og der meddeles nogle minder fra skolegangstiden.

Som et led i festligheden i anledning af mindstensafsøringen blev der skrevet en sang, „Lysholmsangen“, og et festspil, „De Lysholm Husmænd“, der opførtes i skolehaven og blev en stor succes; det blev senere opført et par gange til og desuden i kommunens nordiske venskabsbyer Elverum i Norge og Sunne i Sverige.

Jubilæumsskriftet er forsynet med flere gode fotografiske gengivelser og nogle tegninger, der dog ikke alle er lige vellykkede, og det vil i fremtiden være en god kilde at øse af for de Lysholmere, der ønsker at vide noget nærmere om deres forfædres liv og virke i „Lysholm Indelukke“. *Fr. J.*

Niels Miskow:

Krummerup-Fuglebjerg Kirkekronike.

I dette lille hæfte (43 s.) har sognenes tidligere præst givet en skildring af de to sognekirker og fortalt deres historie så langt tilbage, som det har været muligt med de til rådighed stående kilder, og da magister Victor Hermansen har medvirket ved bogen, er der ingen tvivl om dens historiske korrekthed.

Det ser ud til, at det for Krummerup kirkes vedkommende flere gange i fortiden har skortet på den historiske sans til skade for kirkens inventar.

Om de forskellige ejere af kirkerne og præsterne ved dem gives korte oplysninger.

Side 12 skrives, at „Knurrevang“ ligger hen i naturtilstand, og det har også i mange år været en ret almindelig antagelse, at det pågældende areal var at betragte som et „oldtidslandskab“, men Nationalmuseets udgravninger har vist, at jorden i en del af „Knurrevang“ tidligere har været under plov.

Det er en smuk gestus af menighedsrådet at forære et eksemplar af bogen til hver konfirmand i kommunen, og selvom modtagerne ikke straks værdsætter gaven fuldtud, vil den dag nok komme, hvor den bliver taget frem til nøjere studium.

Fr. J.

Udflugten til Lund.

Søndag den 7. september havde Historisk Samfund udflugt til Lund. Ca. 90 deltog, og turen var begunstiget af fint vejr.

Efter ankomsten begav man sig straks til den pragtfulde domkirke, hvor lektor, dr. Poul Helms, forklarede en række arkitektoniske enkeltheder i kirkens ydre. Da man var blevet samlet på siddepladser inde i kirken, bød formanden, amtmand Topsøe, velkommen, hvorefter lektor Helms i et livfuldt og yderst interessant foredrag fremdrog vigtige træk af kirkens historie. Under lektorens kyndige vejledning besøgte man til sidst en række enkeltheder i kirken.

Efter en kaffepause begav man sig til Det kulturhistoriske Museum, hvor forsamlingen, delt i to hold, under ledelse af stedlige museumsassistenter, besøgte museets enkelte bygninger og de interessante samlinger i disse.

Efter middagen i „Konviktorium“ afholdtes generalforsamling, ledet af formanden, som afgav en kort beretning; overlærer Fr. Jacobsen oplæste regnskabet, som balancerede med 4300 kr.; kassebeholdningen var 897 kr.

Generalforsamlingen sluttede med en tale af fhv. finansminister H. P. Hansen, Slagelse, som takkede bestyrelsen for dens arbejde og foreslog dens genvalg, hvortil forsamlingen sluttede sig ved håndklap. H.

VIRK FOR TILGANG AF NYE MEDLEMMER!

Trykfejlrettelse: Bind XXXVI, fodnoten side 20: Johs. Jensen, skal være Johs. Jessen.